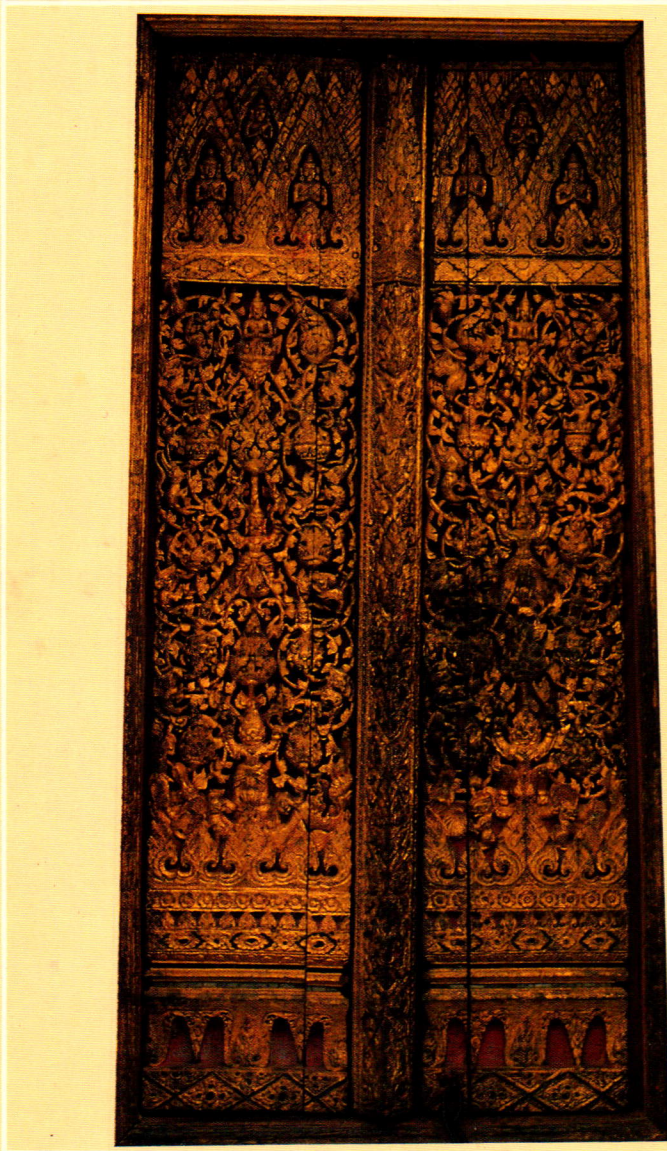

มรดกของชาติ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๗

มรดกของชาติ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๗

(๔)

มรดกของชาติ

คณะกรรมการมรดกของชาติ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
พิมพ์ครั้งแรก.....๒๕๖๐.....เล่ม

พ.ศ. ๒๕๖๗

๐๘๕.๕๕๕๑๑

น ๔๗๓ ม

นายกรัฐมนตรี, สำนัก

มรดกของชาติ. กรุงเทพฯ, ๒๕๖๗.

.....หน้า. ภาพประกอบ, แผนที่.

๑. รวมเรื่อง. ๒. ชื่อเรื่อง.

ISBN 974-7775-88-3

บรรณาธิการ

นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

ผู้ออกแบบปก

นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์

บริษัท ประชาชน จำกัด (แผนกการพิมพ์)

๓๕ ซอยพิพัฒน์ ถนนสีลม บางรัก กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐

โทร. ๒๓๕-๒๐๖๒, ๒๓๕-๐๓๘๕

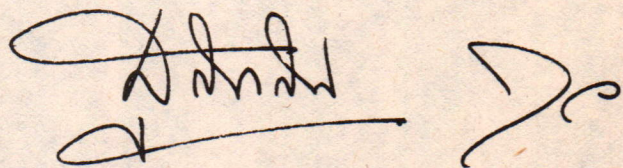
คำนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน บรรพบุรุษของชาติได้สร้างสรรค์ ศิลปวัฒนธรรมทุกสาขา เป็นมรดกตกทอดมาถึงอนุชนเป็นจำนวนมาก มรดกศิลปวัฒนธรรม อันล้ำค่าเหล่านั้นได้อำนวยประโยชน์ แสดงให้เห็นอารยธรรมความเจริญของชนในชาติ เป็นเครื่องหมายแสดงเอกลักษณ์ของชาติ และเป็นสมบัติของปวงชนชาวไทย

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ ในสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จึงแต่งตั้ง คณะอนุกรรมการมรดกของชาติขึ้นคณะหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖ มีหน้าที่พิจารณา เผยแพร่เรื่องราวความรู้หรือสิ่งที่เป็นมรดกของชาติแก่ประชาชน นักศึกษา และนักเรียน โดยทั่วไป เพื่อนำมาให้เกิดความภาคภูมิใจ จะได้ช่วยกันสวดส่องทะนุบำรุง สงวนรักษา ตลอดจนสืบทอดมรดกของชาติเหล่านี้ให้ยั่งยืนสืบไปชั่วกาลนาน

คณะอนุกรรมการฯ ได้ประชุมปรึกษาดังกล่าวก่อนว่า ในขั้นต้นนี้สมควรจะจัดพิมพ์หนังสือ ขึ้นสักเล่มหนึ่งก่อนเกี่ยวกับมรดกของชาติไทย โดยขอให้อนุกรรมการแต่ละท่านเขียนบทความ มาลงพิมพ์ท่านละบทจึงสำเร็จเป็นหนังสือเล่มนี้ขึ้น ให้ชื่อว่า “มรดกของชาติ” ในระยะต่อไป นอกจากจะจัดพิมพ์หนังสือ “มรดกของชาติ” ขึ้นอีกแล้ว คณะอนุกรรมการฯ จะจัดทำภาพนิ่งสี (slide) เกี่ยวกับมรดกของชาติไทยขึ้น เพื่อให้ประชาชน ครู และนักเรียนนำไปใช้เป็นประโยชน์ ในการศึกษาหาความรู้ และใช้ในการเรียนการสอนต่อไป ภาพนิ่งชุดแรกที่คิดจะจัดทำเกี่ยวกับ เรื่องสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือ “บ้านเชียง” โดย นายพิสิฐ เจริญวงศ์ อนุกรรมการในคณะ ท่านหนึ่งรับเป็นผู้จัดทำ ภาพนิ่งนี้จะมีคำอธิบายในแถบบันทึกเสียงประกอบด้วย และต่อไปก็ จะได้จัดทำภาพนิ่งเกี่ยวกับเรื่องอื่น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฯลฯ ต่อไปอีก

ในนามของคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ข้าพเจ้าหวังว่าผลงานที่คณะอนุกรรมการ มรดกของชาติได้จัดทำขึ้น คงจะเป็นที่สนใจแก่ท่านทั้งหลายที่มีความประสงค์จะรักษามรดกของ ชาติไทยให้ยั่งยืนสืบไปชั่วกาลนาน.

(หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล)

ประธานคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

๔ ตุลาคม ๒๕๒๖

รายนามคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

๑. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล	ประธานอนุกรรมการ
๒. นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานอนุกรรมการ
๓. นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการ
๔. พลโท ดำเนียร เลชะกุล	อนุกรรมการ
๕. นายตรี อมาตยกุล	อนุกรรมการ
๖. นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๗. นายพิสิฐ เจริญวงศ์	อนุกรรมการ
๘. นายเย็นใจ เลหาวิช	อนุกรรมการ
๙. นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ	อนุกรรมการ
๑๐. นางวิลาสวงศ์ พงศบุตร	อนุกรรมการ
๑๑. นายสมภพ จันทรประภา	อนุกรรมการ
๑๒. นางศิริวัลย์ เหมะจันทร	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๓. นางสาวคันทรส วิเชียรเจริญ	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

สารบัญ

คำนำ (๕)	
รายนามอนุกรรมการมรดกของชาติ (๖)	
สารบัญ (๗)	

โบราณคดี ประวัติศาสตร์

๑. ศิลปกรรมบนแผ่นหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอีสาน	
ดร. พิสิฐ เจริญวงศ์ และ พเยาว์ เข็มนาม	๓
๒. เกร็ดความรู้จากศิลาจารึก	
ดร. ประเสริฐ ณ นคร	๓
๓. โบราณวัตถุสถานสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย และการอนุรักษ์	
ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล	๑๐
๔. การป็นใหญ่ในรัชกาลที่ ๔	
พลโท ดำเนียร เลชะกุล	๑๘
๕. การชำระความเป็นไท	
นางวิลาสวงศ์ พงสะบุตร	๒๕
๖. เมืองโบราณ	
นายตรี อมาตยกุล	๓๘

ศาสนา

๗. ศาสนาเป็นมรดกของชาติ	
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	๔๕

(๘)

ภาษาและวรรณกรรม

๘. มรดกวรรณคดีไทย
นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ๕๓

ศิลปหัตถกรรม

๙. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ ๓๓

ทรัพยากรของชาติ

๑๐. ทรัพยากรทางแร่ของไทย
นายสมภพ จันทรประภา ๘๓

ประเพณี

๑๑. พิธีไหว้ครูและมอบครุสัทธิ
ดร.เย็นใจ เล่าหวนิช ๕๕

โบราณคดี ประวัติศาสตร์

ศิลปกรรมบนแผ่นหิน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอีสาน

ดร.พิสิฐ เจริญวงศ์ และ พเยาว์ เข็มนาถ

ศิลปะเป็นเรื่องยากที่จะนิยาม ไม่ว่าจะให้ความหมายของคำนี้อย่างไร คงไม่เป็นที่ยอมรับกันเป็นเอกฉันท์ได้ “ศิลปะ” คำเดียวจึงมีความหมายแตกต่างกันออกไปเป็นสิบเป็นร้อยอย่าง ทั้ง ๆ ที่คนทั่วไปก็พอมองออกว่างานชิ้นไหนบ้างเป็นศิลปะ

การแสดงออกทางศิลปะก็ไม่ได้จำกัดอยู่ในสมัยเราหรือในอดีตที่ใกล้ตัว แต่เป็นเรื่องที่มีมาแล้วทุกยุคทุกสมัย โดยที่ “แบบ” (style) และเรื่อง (subject matters) อาจต่างกัน

เท่าที่ศึกษามาคร่าว ๆ ผู้ศึกษาสังเกตว่าปัจจัยพื้นฐานของงานศิลปะในสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้นประกอบด้วย

๑. แนวทางของชีวิตโดยทั่วไปหรือเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยี
๒. ทำเลของถิ่นฐาน (settlement patterns) และสิ่งแวดล้อม (environments)
๓. มโนคติ (conception) ซึ่งรวมทั้งความเชื่อ (beliefs) ซึ่งในที่นี้ไม่ย่อกรวมปรัชญาไว้ด้วยเพราะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างใหญ่และสับสน จะทำให้เรื่องที่เสนอพรำม้วนเสียเป้าหมายไป

ในเมืองไทย เราพบศิลปกรรมบนแผ่นหรือผนังหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เกือบทุกภาคภูมิศาสตร์ของประเทศ เป็นต้นว่า ภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันตก เว้นภาคตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งอาจจะมีแต่ยังไม่เคยทราบ

และในบรรดาภาคต่าง ๆ ทั้ง ๖ ภาคนี้ เราพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด ซึ่งอาจจะเป็นเพราะภาคนี้มีพื้นที่กว้างใหญ่ถึงหนึ่งในสามของประเทศ หรือเพราะว่าเราได้ระดมกำลังศึกษาในภาคนี้มากกว่าภาคอื่น ๆ เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันต่อไป

ศิลปกรรมดังกล่าวแบ่งตามเทคนิคใหญ่ ๆ ออกเป็น ๒ ประเภท

๑. การทำรูปรอยลงในหิน (petroglyph) แยกออกเป็นการฝน (abraded) การจาร (engraved) การขีดขีด (scratched) การสกัดหรือตอก (pecked) ซึ่งบางครั้งพบในที่แห่งเดียวกันทำหลายวิธีปนกัน

๒. การลงสี (pictograph) หรือการทำภาพด้วยสี มีเทคนิคต่าง ๆ เช่นเดียวกัน ตั้งแต่การวาดด้วยสีแห้ง (drawing with dry pigment) การเขียนหรือระบายเป็นรูป (painting) การฟั่นสี (stencilling) และการสาดสี (paint splattered) และการทาบ (imprinting)

ในอีสาน เราพบเทคนิคใหญ่ ๆ ทั้ง ๒ ประเภท แต่ประเภทที่ ๒ นั้นมีจำนวนมากกว่ามาก

เอกสารที่บันทึกการค้นพบภาพเขียนสีในประเทศไทยฉบับแรก (เท่าที่ค้นพบในขณะนี้) เป็นของ อี. อี. ลูเน็ต เดอ ลาฌงกีแยร์ (E.E. Lunet de Lajonquière) ซึ่งพิมพ์ที่ปารีส ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นเรื่องภาพเขียนสีของภาคใต้ (กระบี่/พังงา) ฉบับต่อมาเป็นของ เอ. เอฟ. จี. คาร์ (A.F.G. Kerr) เป็นของ

ที่พบในอีสาน พิมพ์ในวารสารสยามสมาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ บันทึกภาพเขียนสีที่บ้านสัมปอ่ย ตำบลศรีบุญเรือง อำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันเป็น บ้านสัมปอ่ย ตำบลนาสีนวล อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร)

หลังจากนั้นมาเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรก็สำรวจพบเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ (ส่วนหนึ่งได้รับแจ้งจากชาวบ้าน) จนปัจจุบันนี้ ในภาคอีสานภาคเดียวเราได้พบแล้ว ๘๔ แห่งและได้ทราบว่ามีอีกหลายแห่งซึ่งจะต้องดำเนินการศึกษาต่อไป

ในจำนวนแหล่งทั้งหมดที่ศึกษาแล้วพบว่าอยู่ใน ๘ จังหวัด คือ เลย อุดร ขอนแก่น ชัยภูมิ นครราชสีมา อุบลราชธานี มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ซึ่งมีภูมิประเทศบางส่วนเป็นภูเขาหรือเทือกเขาที่เป็นทั้งหินทรายและหินปูน ที่พบในเทือกเขาหินทรายมีมากกว่า เพราะภาคนี้ล้อมรอบด้วยเทือกเขาและสันเขาหินทรายทางด้านตะวันตก ด้านใต้ ซึ่งวกอ้อมไปทางตะวันออก แล้วเฉียงขึ้นไปทางเหนือเป็นภูพานใหญ่ สกลนคร ส่วนหินปูนนั้นมีน้อยกว่า อยู่ทางตะวันตกของภาคถัดจากเทือกเขาหินทรายเป็นเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเขาเล็กเขาน้อยซึ่งแทรกตัวอยู่ในระหว่างเทือกเขาหินทราย

ภูเขาหินทรายนั้นมีเพิงผาและหน้าผา มากกว่าที่จะเป็นถ้ำในความหมายที่แท้จริง ทั้งนี้เพราะคุณสมบัติในการเกาะยึดตัว (cementing quality) ไม่มีเท่ากับหินปูนซึ่งทนทานต่อการสึกกร่อนทางเคมีและทางกล (chemical/mechanical weathering) ได้มากกว่าหินทราย เทือกเขาหินปูนจึงมีถ้ำมากกว่า

แต่เพราะเหตุที่อีสานมีเขาหินทรายมากกว่า จึงมีแหล่งศิลปกรรมบนแผ่นหินมากกว่าเขาหินปูน

ถ้าถือตัวเลขจำนวนทั้งหมดที่พบแล้ว คือ ๘๔ จะอยู่ในเขาหินทรายเสีย ๗๕ แห่ง (ขอนแก่น อุดรธานี นครราชสีมา อุบลราชธานี มุกดาหารและกาฬสินธุ์) ส่วนของหินปูนมีเพียง ๙ แห่งเท่านั้น (ชัยภูมิ ขอนแก่น เลย)

ภาพที่เป็นรูปรอยในพื้นหินนั้นมีเพียง ๔ แห่งเท่านั้นและยังไม่เคยพบเป็นเอกเทศ แต่จะอยู่รวมในแหล่งเดียวกันกับภาพเขียนสี ฯลฯ รูปส่วนใหญ่เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ ได้พบรูปเครื่องมือเครื่องใช้ (ขวาน แม่พิมพ์ขวานและหัวลูกศร) และรูปสัตว์ (ปลา) จำนวนหนึ่งเท่านั้น

ส่วนภาพเขียนสี ฯลฯ (แดง น้ำตาล เหลือง เทา ดำ และขาว) นั้นมีอยู่ทั่วไป กินเนื้อที่ของผนังตั้งแต่ไม่กี่ตารางเซนติเมตร ซึ่งบางที่เขียนรูปเดียวจนกระทั่งถึงเนื้อที่เกือบ ๔๐๐ ตารางเมตร บรรจุภาพต่าง ๆ นับร้อย ๆ ภาพ

เราได้ลองศึกษาภาพต่าง ๆ ดู โดยจัดกลุ่มอย่างง่าย ๆ พบว่า มี ๔ ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกัน

๑. คนและอวัยวะบางส่วน (มือ, เท้า)
๒. สัตว์ ซึ่งมีทั้งสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง และสัตว์น้ำ หรือครึ่งบกครึ่งน้ำ
๓. เครื่องมือเครื่องใช้
๔. เครื่องหมายและสัญลักษณ์

ภาพ ๓ ประเภทแรกพอจะมองออกว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไรบ้าง แต่ประเภทที่ ๔ นั้น ยังไม่ได้ศึกษาอย่างจริงจัง

ภาพทั้งหมดนี้ทั้งที่เราเข้าใจหรือยังไม่เข้าใจก็ตาม น่าจะเป็นการสื่อความหมาย (โดยเฉพาะภาพเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์) ซึ่งคนในสังคมเดียวกันเข้าใจกันดี เหมือนกับเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์

รูปที่ ๑ ๑ ๑๐ ๓๐ CM.

ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สำนักสงฆ์
เขาจันทร์งาม บ.เลิศจังหวัด อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา กลุ่ม
ที่ ๒ คนกำลังวิ่งหรือร่ามวงเหยี่ยวหลัง

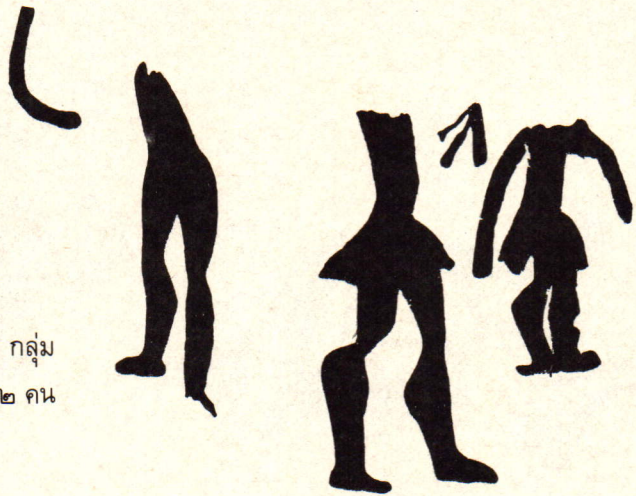

รูปที่ ๒ ๑ ๑๐ ๒๐ CM.

ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สำนักสงฆ์
เขาจันทร์งาม บ.เลิศจังหวัด อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา กลุ่ม
ที่ ๓ คนกำลังจับสัตว์

รูปที่ ๓ ๐ ๕ ๑๕ CM.

ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สำนักสงฆ์
เขาจันทร์งาม บ.เลิศจังหวัด อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา กลุ่ม
ที่ ๔ คนนั่งโต ๓ คน นุ่งสั้นคล้ายกระโปรงเหนือเข้า ๒ คน

รูปที่ ๔ ๐ ๑๐ ๓๐ CM.

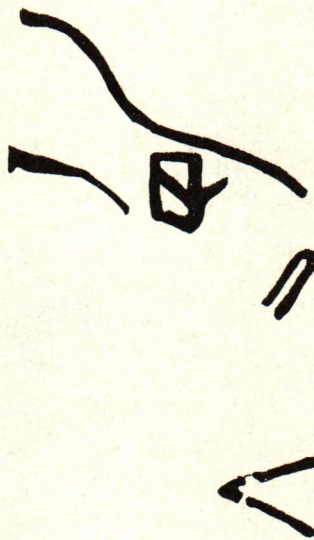
ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สำนักสงฆ์
เขาจันทร์งาม บ.เลิศจังหวัด อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา
กลุ่มที่ ๕ คน ๓ คนยืนชนาบสัตว์จำพวกแมวหรือหมาป่า

รูปที่ ๖

๐ ๗ ๒๑ ซม.

ถ้าผาฆ้อง ๒ บ. ห้วยส้มใต้ ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย
กลุ่มที่ ๓ ภาพสัตว์รูปร่างคล้ายวัว ๒ ตัว ตัวบนระบายสี
ทึบไม่มีหัวตัวล่างเขียนเป็นโครงขึ้นรูปก่อนเติมรายละเอียด

รูปที่ ๕

๐ ๙ ๒๗ ซม.

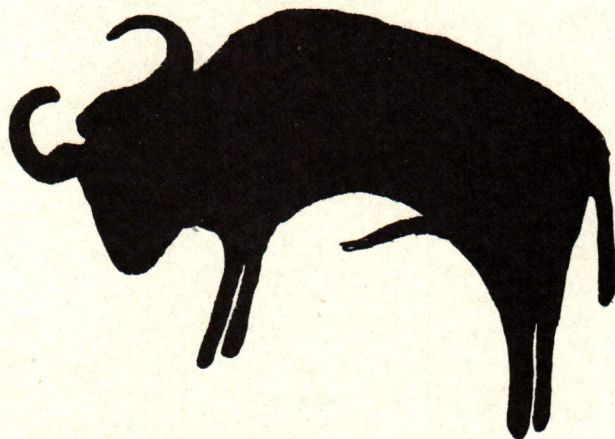
ถ้าผาฆ้อง ๒ บ. ห้วยส้มใต้ ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย
กลุ่มที่ ๑ ภาพคนนอนโตแสดงท่าร่ายยอตัวกับภาพลายเส้น

รูปที่ ๓

๐ ๗ ๒๑ ซม.

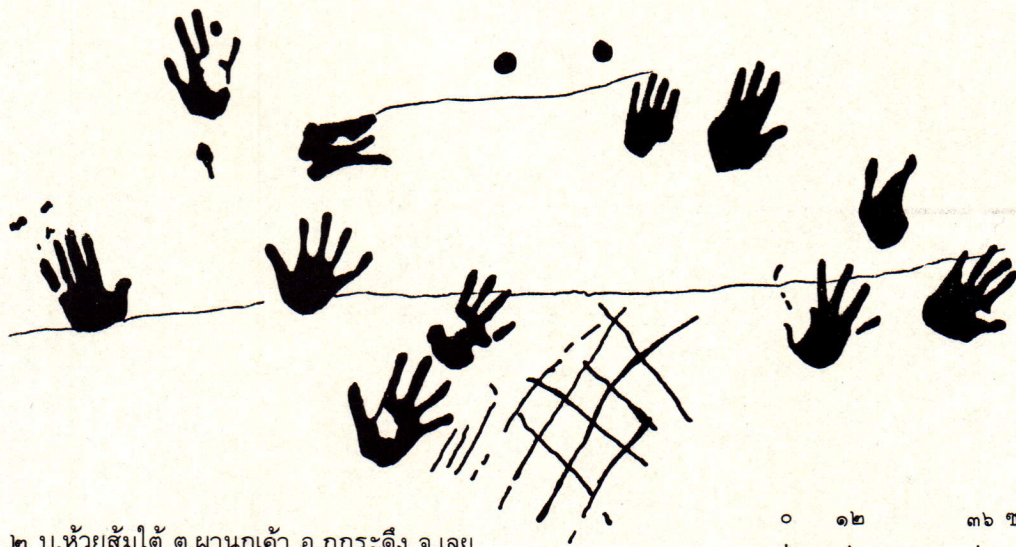
กลุ่มที่ ๓ ภาพสัตว์คล้ายวัวไม่มีหัวเขียนเป็นเส้นโครงนอก
มีเส้นภายในตัวคล้ายแบ่งส่วน

รูปที่ ๒

๐ ๙ ๒๗ ซม.

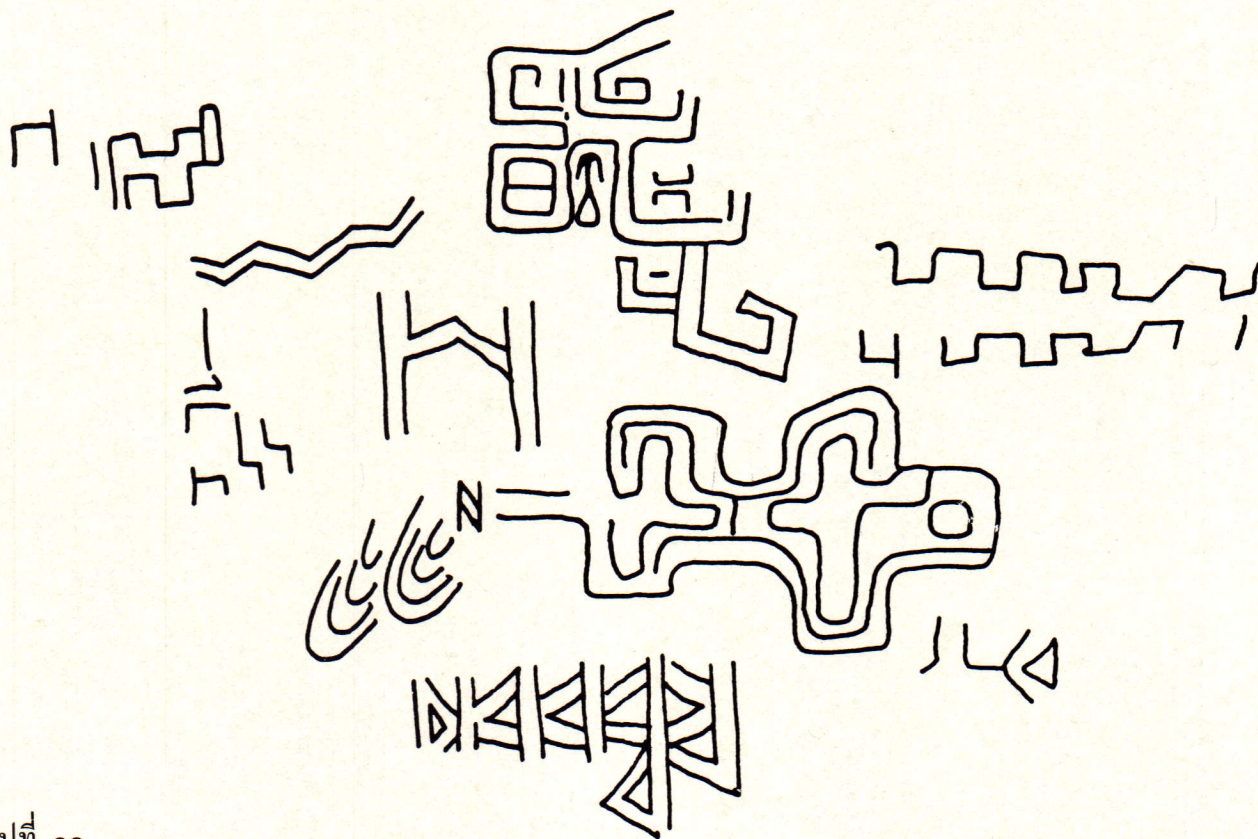
ถ้าผาฆ้อง ๒ บ. ห้วยส้มใต้ ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย
กลุ่มที่ ๔ วัวกระทิงเขียนอยู่ตรงกลางเพดานถ้ำ

รูปที่ ๘

ถ้ำผาฆ้อง ๒ บ.ห้วยส้มใต้ ต.ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย
กลุ่มที่ ๒ ภาพมือคนชนิดทาบ ๑๑ ภาพ กับภาพตาข่ายและ
วงกลมที่บ

๐ ๑๒ ๓๖ ซม.

รูปที่ ๑๐

ภาพสัญลักษณ์ถ้ำผาแต้ม บ้านภูแลม อ.ดอนตาล จ.มุกดาหาร

ต่าง ๆ ที่คนในปัจจุบันอย่างเรา เมื่อเห็นก็ทราบ
ความหมาย เช่น เครื่องหมายจราจร สัญลักษณ์เพศ
หญิงเพศชายหน้าห้องสุขา จนกระทั่งถึงอักษรย่อ
ที่ใช้ในราชการและสำนักงานทั่วไป

การศึกษาภาพเหล่านี้เป็นการใหญ่ ต้องใช้
เวลา ขณะนี้เรา (คิดว่า) รู้เรื่องเหล่านั้นน้อยกว่าไม่รู้
และที่คิดว่ารู้ก็อาจจะไม่ถูกต้องก็เป็นได้ จึงเสนอขอ
มูลเบื้องต้นให้ช่วยกันศึกษาค้นคว้าและถกเถียงกัน
ต่อไป

*เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง *สิ่งแฝงเร้นในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน* ๒ - ๔
ธันวาคม ๒๕๒๖ ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บรรณานุกรม

โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒๕๒๐ รายงานการสำรวจภาพเขียนสีที่สำนักสงฆ์
เขาจันทร์งาม ต. ลาดบัวขาว อ. สีคิ้ว จ.
นครราชสีมา (โรเนียว)

๒๕๒๑ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภอบ. วังน้ำอูน
ต.ทุ่งพระ อ. ดอนสถาน จ. ชัยภูมิ (โรเนียว)

๒๕๒๔ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ที่พบใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (โรเนียว)

๒๕๒๔ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อน
ประวัติศาสตร์ที่อ. โขงเจียม จ. อุบลราช-
ธานี (โรเนียว)

โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒๕๒๕ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ที่ ภูเก้า อ. โนนสัง จ.
อุดรธานี (โรเนียว)

๒๕๒๕ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ที่ อ. กุฉินารายณ์ จ.
กาฬสินธุ์ และ อ. มุกดาหาร จ. นครพนม
(โรเนียว)

๒๕๒๕ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ ฝายหมอน บ้านกุ่ม ต.
ห้วยไผ่ อ. โขงเจียม จ. อุบลราชธานี
(โรเนียว)

๒๕๒๕ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ที่ ภูถ้ำมโหฬาร บ้าน
หนองหิน ต. ปวนพู่ อ. ภูกระดึง จ. เลย
(โรเนียว)

๒๕๒๕ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ที่ กิ่งอ. โพธิ์ไทร อ.
โขงเจียม อ. ศรีเมืองใหม่ จ. อุบลราชธานี
(โรเนียว)

๒๕๒๖ รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัย
ก่อนประวัติศาสตร์ ที่ บ้านกอก ต. บ้านผือ
อ. หนองเรือ จ. ขอนแก่น (โรเนียว)

พิสิฐ เจริญวงศ์

๒๕๒๓ ไปเที่ยวถ้ำดูภาพเขียนสีที่เขาค้อ
อสท. ๒๑/๑ : ๖๒-๖๗

๒๕๒๔ ผาแต้มที่โขงเจียม. อสท. ๒๒/๒ : ๒๖-๓๔
พิสิฐ เจริญวงศ์, ธราพงศ์ ศรีสุชาติ
และอมรา ชัดติสิทธิ์ ๒๕๒๖

ก่อนประวัติศาสตร์ภาคใต้ : ข้อมูลและวิธี
การศึกษา เอกสารการสัมมนาทาง
วิชาการ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี
บริเวณคาบสมุทรมหานคร ๘-๑๑ สิงหาคม
๒๕๒๖ สถาบันทักษิณคดีศึกษา, มหา-
วิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

Kerr, A.F.G.

1912 Notes on Some Rockpaintings in Eastern
JSS.j 18/2 : 144-146.

Lunet de Lajonquière, E.E.

1912 Essai d' Inventaire Archéologique du Siam.
Bull. de la Commission Archéologique de
l' Indochine. Paris.

Mulvany, D.J.

1969 Australian Archaeology : A Guide to Field
Techniques. Manual No. 4. Australian
Institute of Aboriginal Studies. Canberra.

เกร็ดความรู้จากศิลาจารึก

ดร. ประเสริฐ ฦ นคร

ศิลาจารึก จัดเป็นเอกสารอ้างอิงอันดับหนึ่ง ตำนานจัดเป็นเอกสารอ้างอิงอันดับสอง เพราะศิลาจารึกมักจะกล่าว ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น และไม่ได้คัดลอกผิดพลาดตกหล่นต่อ ๆ กันมา ส่วนตำนานกล่าวถึงเรื่องที่เกิดขึ้นนานมาแล้ว เป็นเวลาร้อยปีหรือพันปี บางที่เป็นเรื่องเล่าด้วยปากต่อ ๆ กันมา หรือคัดลอกผิดบ้างถูกบ้างหลายทอด มีผู้ทักท้วงว่าเรื่องจารึกอาจเป็นเรื่องโฆษณาชวนเชื่อก็ได้ แต่อย่างไรก็ดี ถ้าเป็นเรื่องไร้มูลความจริงแล้ว ใครเล่าจะเชื่อคำโฆษณาชวนเชื่อนั้น

มีผู้ศึกษาและกล่าวถึงจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชไว้มากแล้ว บทความนี้จะนำเกร็ดความรู้จากจารึกหลักอื่นมาเล่าสู่กันฟังบ้าง จะกล่าวถึงจากจารึกพ่อขุนรามฯ เพียงว่า พ่อขุนรามฯ ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๘๒๖ และทรงบรรยายเรื่อง ความเจริญรุ่งเรืองของสุโขทัย ขนบธรรมเนียม ประเพณี การค้าโดยเสรี โดยไม่เรียกเก็บจังกอบค่าผ่านทาง ใครเดือดร้อนไปตีกระดิ่งถวายเรื่องร้องทุกข์ต่อพระองค์ได้ ใครสามารถสร้างป่าให้เป็นสวน ให้ได้กรรมสิทธิ์ไป และพ่อตาย ทรัพย์มรดกตกเป็นของลูก ฯลฯ

ราชันแรกปรากฏในจารึกหลักที่ ๑๐๖ พ.ศ. ๑๙๒๗ “พอนมโสดาเอาใจตั้งสบรรธา หารษาดิเรกอนกไมตรี ศรีสักย เพื่อจักใคร่ข้ามจากสงสาร เมื่อ

เนียรพานที่มั่น” (พอนมภาษาไทยถิ่นแปลว่า พ่อเลี้ยงก็มี บางถิ่นแปลว่า พ่อแท้ก็มี ในจารึกหลักนี้พอนมโสดา เป็นสามีแม่นมเทศ)

หลักที่ ๔๕ พ.ศ. ๑๙๓๕ มีข้อความสับสนกันเป็นรายดังนี้ “ทั้งปู่เจ้าพระขพง เขยรรยงพระศรีผิบางพระศักดิ์ อารักษ์ทุกแห่ง แต่งตาตุ สองปู่หลานรักกัน”

กาพย์ไม่แพร่หลายในภาคเหนือ แต่ปรากฏว่ามีจารึกทางภาคเหนือ สมัยอยุธยาเขียนเป็นร้อยและเป็นกาพย์แต่ไม่มีข้อความแจ้งให้ทราบว่าจารึกขึ้นในปีใด

กฎหมายไทยฉบับเก่าแก่ที่สุดที่ตกค้างมาถึงปัจจุบัน ปรากฏในจารึกหลักที่ ๓๘ พ.ศ. ๑๙๔๐ ผิข่าท่านหนีไปสูบ้านสู่ช่องตน “ผิผู้ใดละเมิดและไว้ข้าท่านพันสามวัน...ท่านจักให้ไหมแลวันแลหมื่นพันไปจู่ถึงห้าวัน พอเป็นห้าหมื่นห้าพัน....เช่นพันขนาดดิถีพอเป็นแปดวันในดั่งอัน และยังไว้ข้าท่านพันในแปดวันสินไหมห้าหมื่นห้าพัน แหม่นซีพันวันหนึ่งก็ดี ท่านจักทอดสินไหม แก่มั่นผู้นั้นโดยขนาดลักสินท่าน และไปบ้านก็เอาไปจากเวียงนั้นแล”

แปลความว่า ถ้าหากปล่อยข้าท่านอยู่ที่บ้านกินสามวันให้ปรับไหมตามจำนวนวันที่เกินไปวันละ ๑๑,๐๐๐ เบี้ย จนถึงเกินไป ๕ วัน ให้ปรับไหมจนถึง

๕๕,๐๐๐ เปี้ย ถ้าเกินวันที่แปดไปแม้แต่วันเดียวก็ดี ให้ปรับไหมมันเท่ากับลักพาคนไป และการที่ข้าท่านไปอยู่ที่บ้าน ก็ให้ถือเสมือนลักพาข้าท่านออกไปจากเวียงแล้ว (ซึ่งมีโทษหนักกว่ากรณีที่ยังไม่ได้นำข้าท่านออกไปจากเวียง)

หลักที่ ๔๕ มีคำว่า สามหมื่น สาม (พัน) แสดงว่า การปกครองของสุโขทัยคงจะเหมือนกับการปกครองของลานนาที่ปรากฏในมังรายศาสตร์ คือ ไพร่สิบคน มีนายสิบดูแล ถัดจากนั้นมีนายห้าสิบ นายร้อย นายพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน ตามลำดับ เจ้าหมื่นจะสั่งการผ่านสามหมื่นไปยังนายพัน และนายพันจะติดต่อเจ้าหมื่นโดยผ่านทางสามหมื่น

หลักที่ ๒ มีข้อความว่า ราชวงศ์พ่อขุนศรีนาวนำถมครองเขลียงสุโขทัยอยู่ก่อนราชวงศ์พระร่วง และหลานปู่ของพ่อขุนศรีนาวนำถมได้ผนวช และได้เป็นพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ท่านได้เดินทางไปไหว้พระธาตุทั่วประเทศไทย อินเดียและลังกา ได้ไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและซ่อมมหายังคนเจดีย์ในลังกาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ นอกจากนี้ยังแสดงว่าสมัยสุโขทัย ทางฝ่ายมหายานมีอิทธิพลเข้ามาปะปนอยู่กับฝ่ายเถรวาท กล่าวคือ จารึกหลักที่ ๑๑ พระมหาเถรศรีศรัทธาฐานประทีปเหนือหัวตลอดพันคืน และเอาน้ำมันรดหล่อหัวเป็นต้น จารึกหลักที่ ๒ กล่าวถึงเมตไตรโย จุตโม ว่าคาถานี้มาแต่มหานิทาน บัดนี้เราได้พบโสดดตถกัมหานิทาน ซึ่งกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคตสิบพระองค์ โดยมีคาถาบทหนึ่ง ขึ้นต้นว่า เมตไตรโย อุตโมราโม และในจารึกหลักที่ ๖ พ.ศ. ๑๙๐๔ พระสังฆราชจากลังกาซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระเจ้าลิไทยก็ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์สิบพระองค์ เช่นกัน จึงน่าจะพิจารณากันต่อไปว่าพระมหาสังฆราชซึ่งพ่อขุนราม

คำแห่งทรงนิมนต์มาจากนครศรีธรรมราชนั้นเป็นพระภิกษุในภิกษุมหายานหรือมิใช่ เพราะนครศรีธรรมราชนั้นเป็นพระภิกษุในภิกษุมหายานดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี

จารึกหลักที่ ๓ พ.ศ. ๑๙๐๐ ให้ความรู้ว่า

(๑) หลังจากพ่อขุนรามคำแหงสวรรคตแล้ว อาณาจักรสุโขทัยแตกออกเป็นเสี่ยง ๆ เจ้าเมืองทั้งหลายต่างตั้งตัวเป็นเอกราช

(๒) พระเจ้าลิไทยคำนวณวันเดือนปี โดยใช้สูตร ๆ เดียวกับคัมภีร์สุริยาตตร กล่าวคือ ปีหนึ่งมี ๓๖๕.๒๕๘๗๕ วัน

(๓) มหาชาติเวสสันดรเป็นที่แพร่หลายในสุโขทัยสมัยนั้น

(๔) พระเจ้าลิไทยทรงเชื่อว่า เมื่อกลียุคล่วงมาได้หนึ่งในร้อยของยุค หรือ ๔๓๒๐ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๗๖๒ อายุของคนโดยเฉลี่ยลดลงจาก ๑๐๐ ปี มาเหลือ ๙๙ ปี พอถึง พ.ศ. ๔๐๐๐ พระสงฆ์จะแสดงตนโดยผ้าเหลืองเหน็บหูให้เห็นเท่านั้น และหลักที่ ๗ พ.ศ. ๑๙๐๔ ว่าปลายกลียุค คนจะสูงศอกเดียว และอายุสั้นเพียง ๑๐ ปี ก็ตาย

หลักที่ ๔ พ.ศ. ๑๙๐๔ กล่าวถึงทางเดินติดต่อกับพม่าจากเชียงใหม่ (ระแหง) ไปฉอด (แม่สอด) ถึงนครพิน (อยู่เหนือเกาะตะมะขึ้นไป ๕๐ กิโลเมตร) ตามรายงานของกงสุลอังกฤษทางสายนี้ยังใช้ติดต่อค้าขายมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นอย่างน้อย

สมัยสุโขทัยใช้เบี้ยแทนเงินตรา เช่น จารึกหลักที่ ๕ พ.ศ. ๑๙๐๔ กล่าวถึงเบี้ยสิบล้าน ส่วนทองหมื่นหนึ่ง เงินหมื่นหนึ่งน่าจะหมายถึง น้ำหนัก ไม่ใช่

เงินตรา จารึกหลักที่ ๕๓ สุโขทัย พ.ศ. ๑๙๔๒ กล่าวถึงเบี้ย ๒๐๐ ล้าน ส่วนเงินตราปรากฏใน จารึกหลักที่ ๑๐๑ เชียงราย พ.ศ. ๒๐๔๐ ถวายเงิน สร้างวัด ๕๐๐ เงิน หลักที่ ๕๖ สุโขทัย พ.ศ. ๒๐๔๙ มีเรื่องเงิน ๔ ตำลึง หลักที่ ๑๔ และ ๑๕ สุโขทัย พ.ศ. ๒๐๗๙ และ ๒๐๖๑ กล่าวถึงเงินเป็นชั่งตำลึง บาทสลึง และหลักที่ ๕๑ อยุธยา พ.ศ. ๒๒๗๙ มีคำว่า เพ็ญ

หลักที่ ๔๕ พ.ศ. ๑๙๓๕ ให้ความรู้ว่า ชาวเมืองน่านเป็นไทยเผ่า “กาว”

หลักที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๐๕๓ กล่าวถึงการชลประทาน เมื่อสมัยพ่อขุนรามคำแหงว่า “ทอปู่พระยา ร่วง” นำเอาน้ำจากกำแพงเพชรไปถึงบางพานนั้นถม หายหมด คนเลยเข้าใจผิดว่านานั้นเป็นน่าน้ำฝนไม่ ใช้น้ำเหมือนนาฝาย

จารึกหลักที่ ๖๒ ลำพูน พ.ศ. ๑๙๑๔ ยืนยัน ข้อความในหลักที่ ๙ สุโขทัยว่า พระมหาสุมนเถรนำ ศาสนาพุทธนิกายลังการวศ์เก่า จากสุโขทัยไปเผย แพร่ในลานนา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒

จารึกหลักที่ ๑๐๖ สุโขทัย พ.ศ. ๑๙๒๗ กล่าวถึง (๑) ฟอมนไสดำนาเรือนไปถวายวัดสร้าง เป็นพิหาร (๒) เรียกกษัตริย์เชียงใหม่ขณะนั้น (พระเจ้ากือนา แปลว่าร้อยล้าน) ว่ามหาราช

แสดงว่ามหาราชเป็นพระนามเรียกกษัตริย์เชียงใหม่ ทุกพระองค์มิใช่เฉพาะพระเจ้าติโลกราชเท่านั้น (๓) มีข้อความว่าทองสิบตำลึง เงินพันสาม เบี้ยล้าน สี่แสน ทองและเงินน่าจะชั่งตามน้ำหนัก เพราะ ข้อความอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า ทองถ้วนตำลึงเงินทั้ง ถ้วน

จารึกหลักที่ ๔๕ สุโขทัย พ.ศ. ๑๙๕๙ กล่าวถึง พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานช้างเผือกและราชรถให้ พระสงฆ์ แล้วทรงขอไถ่คืนเป็นเงิน (เพื่อให้ชาติหน้า ได้ไปเกิดเป็นกษัตริย์มีช้างเผือกและราชรถอีก ธรรมเนียมอย่างนี้ยังปฏิบัติมาถึงสมัยกรุงรัตน โกสินทร์)

จารึกหลักที่ ๑๑๔ สุพรรณบุรี พ.ศ. ๒๑๘๑ แสดงว่าปีพุทธศักราช เริ่มแต่แรมค่ำหนึ่งเดือน ๖ และหลักที่ ๕๐ ชัยนาท พ.ศ. ๑๙๕๕ แสดงว่าปีใหม่ (น่าจะเป็นมหาราช) เริ่มข้างแรมเดือนอ้าย

เมื่อศิลาจารึกให้ความรู้เป็นมรดกของชาติ ตกทอดมาตลอด ๗๐๐ ปี ดังนี้แล้วท่านยังจะทนดู ให้คนเอาจารึกไปทำเป็นหินลับมีด หรือสะพานข้ามคู หรือทิ้งไว้กรำแดดกรำฝน หรือกระเทาะเอาตัวหนังสือ ไปทำเป็นเครื่องรางห้อยคอ หรือขายรวมไปกับตำรา เป็นใบลานและสมุดไทย ให้คนต่างชาตินำออกไป นอกประเทศ อยู่ทุก ๆ วันอย่างนี้ ท่านยังจะทนได้หรือ

โบราณวัตถุสถานสมัยประวัติศาสตร์ ในประเทศไทยและการอนุรักษ์

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล

มรดกแก่อนุชนรุ่นหลังของเราต่อไป

แต่ละสมัยข้าพเจ้ายังแบ่งออกไปอีกเป็นศิลปะ ๕ แบบย่อย ๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ สำหรับสมัยแรก ได้แก่

สมัยประวัติศาสตร์ผิดกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในข้อที่ว่า ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นสมัยที่ยังไม่มีการจดจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร การศึกษาต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์ได้ทิ้งไว้เป็นสำคัญ แต่สมัยประวัติศาสตร์นั้นเป็นสมัยที่มีการจดจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นสมัยที่มีผู้อื่นกล่าวอ้างถึงแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงมีหลักฐานมากกว่ากัน และโบราณวัตถุสถานสมัยประวัติศาสตร์ก็มักสวยงามโอ่อ่ากว่าสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเจริญสูงกว่ันเอง อย่างไรก็ตาม โบราณสถานรุ่นต้นนั้นมันเป็นศาสนสถานเป็นพื้น ทั้งนี้เพราะเหตุว่าแต่เดิมประชาชนชอบอยู่กันในบ้านไม้ซึ่งปัจจุบันได้หักพังสูญหายไปหมดแล้ว

กล่าวเฉพาะโบราณวัตถุสถานสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ข้าพเจ้าได้แบ่งออกอย่างกว้าง ๆ เป็น ๒ สมัย คือสมัยก่อนที่ชนชาติไทยจะเข้าปกครองประเทศ และสมัยที่ชนชาติไทยเข้าปกครองประเทศแล้ว เกี่ยวกับข้อนี้ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวไว้ด้วยว่า โบราณวัตถุสถานไม่ว่าจะสร้างขึ้นโดยชาติใดก็ตาม แต่ถ้าตั้งอยู่ในประเทศไทยปัจจุบันแล้ว เราก็ควรยึดถือว่าเป็นมรดกของชาติไทยเรา เพราะเหตุว่าได้มีอิทธิพลต่อศิลปไทยเราบ้างไม่มากก็น้อย สมควรที่เราจะทะนุบำรุงรักษาไว้ให้เป็น

๑. โบราณวัตถุรุ่นต้นที่ค้นพบในประเทศไทย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๑) ศิลปะสมัยนี้ได้แก่ พระพุทธรูปอินเดียที่ค้นพบในประเทศไทย แต่ที่ยังเก่ากว่านั้นก็มีอีก เช่น ตะเกียงโรมันสัมฤทธิ์ ซึ่งค้นพบที่ตำบลพงตึก อำเภอกำมะนา จังหวัดกาญจนบุรี กล่าวกันว่าหล่อขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ ๖ ที่เมืองอาเล็กซานเดรีย ในประเทศอียิปต์ สมัยที่จักรวรรดิโรมันได้แผ่มาถึงที่นั่น สำหรับพระพุทธรูปอินเดียที่ค้นพบก็มีแบบอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗-๙) แบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) แบบหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) และแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗) พระพุทธรูปแบบอมราวดีที่ค้นพบนั้นมักมีศิลปะแบบคุปตะเข้ามาปะปนแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงมักกำหนดอายุว่าอยู่ในปลายสมัยอมราวดี คือราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ พระพุทธรูปเหล่านี้มักมีขนาดเล็ก คงเป็นวัตถุเคารพที่พ่อค้าชาวอินเดียหรือพระสงฆ์นำเข้ามา

๒. ศิลปะทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) ศิลปะแบบนี้เจริญขึ้นทางภาคกลางของประเทศ

ไทย เชื่อกันว่าราชธานีของอาณาจักรทวารวดีซึ่งบางท่านก็เรียกว่าแคว้นพรวะถือว่ามีขนาดเล็กไม่ใหญ่โตอะไรนัก ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองนครปฐมในปัจจุบัน ศิลปะสมัยนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ มีอิทธิพลของศิลปะอมราวดีหลงเหลืออยู่บ้าง และต่อมาก็มีอิทธิพลของศิลปะปาละเข้ามาปะปน ศิลปส่วนใหญ่อยู่ในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทหรือหินยาน แต่ที่เป็นมหายานก็มีบ้าง ขำพเจ้าได้จัดแบ่งประติมากรรมสมัยทวารวดีออกเป็น ๓ แบบต่อเนื่องกันคือ แบบแรก (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒) ยังคงมีอิทธิพลศิลปะอินเดียปะปนอยู่มาก แบบกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕) มีอิทธิพลพื้นเมืองเข้ามาแทนที่ และแบบหลัง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖) มีอิทธิพลของศิลปะขอมหรือเขมรจากประเทศกัมพูชาเข้ามาปะปน สำหรับสถาปัตยกรรมนั้นชอบก่อด้วยอิฐใช้สอดินแต่ก็ค่อนข้างหาได้ยาก เพราะส่วนใหญ่ได้หักพังไปหมดแล้ว ที่ค้นพบมักเป็นฐานเจดีย์ ที่ยังคงอยู่ดี ก็เห็นจะมีแต่ที่เจดีย์เหลี่ยม วัดกุฎีหรือจามเทวีจังหวัดลำพูน แต่ก็ตกอยู่ในศิลปะทวารวดีรุ่นหลังแล้ว (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘) นอกจากนี้ยังได้ค้นพบเครื่องดินเผา ปูนปั้น และเครื่องแต่งกายที่ทำด้วยทอง ดีบุก และสัมฤทธิ์อีก

ประชาชนส่วนใหญ่ในอาณาจักรทวารวดีคงเป็นเชื้อชาติมอญ เพราะเหตุว่าได้ค้นพบศิลาจารึกภาษามอญรุ่นเก่าราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ทั้งในเขตจังหวัดนครปฐมและลพบุรี ในระยะนั้นอาจมีชนชาติไทยปะปนอยู่บ้างแล้วแต่คงเป็นจำนวนน้อย ด้วยเหตุนี้จึงมีบางท่านพยายามขนานนามศิลปะทวารวดีเสียใหม่ว่า “ศิลปะมอญ” ขอนี้ขำพเจ้าไม่สู้เห็นด้วยนัก เพราะเหตุว่าการใช้ชื่อเชื้อชาติเป็นชื่อศิลปะนั้น อาจทำให้มีผู้เข้าใจผิดคิดว่าชนชาติมอญเท่านั้น

เป็นผู้ผลิตศิลปะแบบทวารวดีซึ่งมีลักษณะโดยเฉพาะของตนเอง ปรากฏว่าอิทธิพลของศิลปะทวารวดีได้แพร่ขึ้นไปยังภาคเหนือของประเทศไทย เช่นที่เมืองลำพูน (ราชธานีของอาณาจักรหริภุญชัย) ณ ที่นั้นได้ค้นพบศิลาจารึกภาษามอญรุ่นหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ อย่างไรก็ตามอิทธิพลของศิลปะทวารวดียังได้แพร่ลงไปถึงทางภาคใต้และขึ้นไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ขณะนั้นคงจะมีชนชาติขอมหรือเขมรอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว ได้ค้นพบจารึกภาษาเขมรซึ่งมีคำภาษามอญปะปนอยู่ ด้วยเหตุนี้ขำพเจ้าจึงยังไม่เห็นด้วยนักในการเปลี่ยนชื่อศิลปะทวารวดีเป็น “ศิลปะมอญ” จนกว่าจะพิสูจน์ได้อย่างแท้จริงว่าศิลปะแบบนี้เป็นศิลปะที่ชนชาติมอญเท่านั้นประดิษฐ์ขึ้นโดยเฉพาะไม่ว่าที่ใดก็ตาม

๓. เทวรูปรุ่นเก่าในประเทศไทย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔) นอกไปจากศิลาซึ่งเป็นรูปองค์กำเนิดของเพศชายและใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระอิศวรแล้ว เทวรูปส่วนใหญ่ก็คือเทวรูปพระนารายณ์ ค้นพบทางภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รวมทั้งที่เมืองศรีเทพในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ด้วย เทวรูปพระนารายณ์ซึ่งค้นพบทางภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะราชวงศ์ปัลลวะทางทิศใต้ของประเทศอินเดียในสมัยหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒) มีบางท่านได้จัดเทวรูปรุ่นเก่าของประเทศไทยเหล่านี้ไว้เป็นศิลปะทวารวดีในศาสนาพราหมณ์เพราะระยะเวลาอยู่ในสมัยเดียวกันและบางครั้งก็ค้นพบในที่แห่งเดียวกันด้วย แต่ขำพเจ้าจัดแยกออกมาต่างหากเพราะเหตุว่าใน

บรรดาเทวรูปเหล่านี้ไม่มีสักองค์เดียวที่มีพระพักตร์เหมือนกับศิลปะพื้นเมืองแบบทวารวดี เราจะนึกว่าอิทธิพลในศาสนาพราหมณ์จากอินเดียรุนแรงจนกระทั่งช่วงทวารวดีไม่กล้าทำแบบหน้าตาพื้นเมืองทั้ง ๆ ที่ทำพระพักตร์พระพุทธรูปเป็นแบบนั้น หรือมีช่างคนละสำนัก คือสำนักสลักพระพุทธรูปและสำนักสลักเทวรูปแยกออกจากกันเช่นนั้นหรือ

๔. ศิลปะศรีวิชัย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘) ศิลปะศรีวิชัยเจริญขึ้นทางภาคใต้ของประเทศไทย แม้ว่าในปัจจุบันจะยังคงมีการถกเถียงกันอยู่ว่าอาณาจักรศรีวิชัยเป็นอาณาจักรใหญ่ ที่มีอำนาจหรือแบ่งแยกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย รวมทั้งราชธานีจะตั้งอยู่บนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย หรือที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ทางภาคใต้ของประเทศไทยก็ตาม ชาวศรีวิชัยนับถือพุทธศาสนาเถรวาทด้วยเหตุนี้ประติมากรรมส่วนใหญ่จึงเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อาณาจักรนี้เจริญขึ้นเนื่องจากการค้าขาย เป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศอินเดียและประเทศจีนเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ได้ค้นพบเศษเครื่องถ้วยชามจีนสมัยราชวงศ์ถัง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) เป็นจำนวนมากทั้งทางด้านฝั่งทะเลตะวันออกและตะวันตกของประเทศไทย เนื่องจากดินแดนทางภาคใต้ของประเทศไทยเป็นศูนย์กลางของการค้าดังกล่าว จึงมีอิทธิพลของศิลปะต่าง ๆ เข้ามาปะปนมาก เช่นศิลปะอินเดียแบบทางภาคใต้ แบบคุปตะ หลังคุปตะ และปาละ นอกจากนี้ก็มีศิลปะชวาภาคกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕) และศิลปะจากอาณาจักรจัมปาบนฝั่งทะเลของประเทศเวียดนามปัจจุบัน (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕) ด้วย

เชื่อกันว่าดินแดนแถบนี้ได้ตกอยู่ภายใต้การ

ปกครองของอาณาจักรสุโขทัยในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙

๕. ศิลปะลพบุรี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๙) ศิลปะลพบุรีเป็นศิลปะที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมหรือเขมรในประเทศกัมพูชา แต่เดิมที่เรียกชื่อเช่นนั้นเพราะเชื่อกันว่าเมืองลพบุรีเป็นเมืองที่สำคัญของขอมในประเทศไทยปัจจุบันระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ แต่ต่อมาได้มีการค้นพบศิลปะลพบุรีที่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะขอมมากขึ้นทางภาคตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยบางชั้นบางแห่งมีอายุเก่าขึ้นไปถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒, ๑๓ และ ๑๕ ก็มี ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้เขียนอายุของศิลปะลพบุรีขึ้นไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เรื่องนี้มีบางท่านไม่เห็นด้วย โดยกล่าวว่าระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ เมืองลพบุรียังเป็นเมืองในศิลปะทวารวดีหรือศิลปะมอญอยู่ น่าจะเรียกศิลปะลพบุรีก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ขึ้นไป ว่าศิลปะเขมรจะดีกว่า ข้อนี้ข้าพเจ้าก็ยังไม่สู้เห็นด้วยนักเพราะเหตุว่าศิลปะขอมหรือเขมรที่ค้นพบในประเทศกัมพูชานั้นมีลักษณะแตกต่างไปจากศิลปะขอมหรือเขมรที่ค้นพบในประเทศไทยบ้าง ถ้าไม่ต้องการที่จะเรียกศิลปะขอมหรือเขมรในประเทศไทยที่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ว่าศิลปะลพบุรีก็น่าจะเรียกว่าศิลปะขอมหรือเขมรในประเทศไทยมากกว่า ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่ายังมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปบ้าง

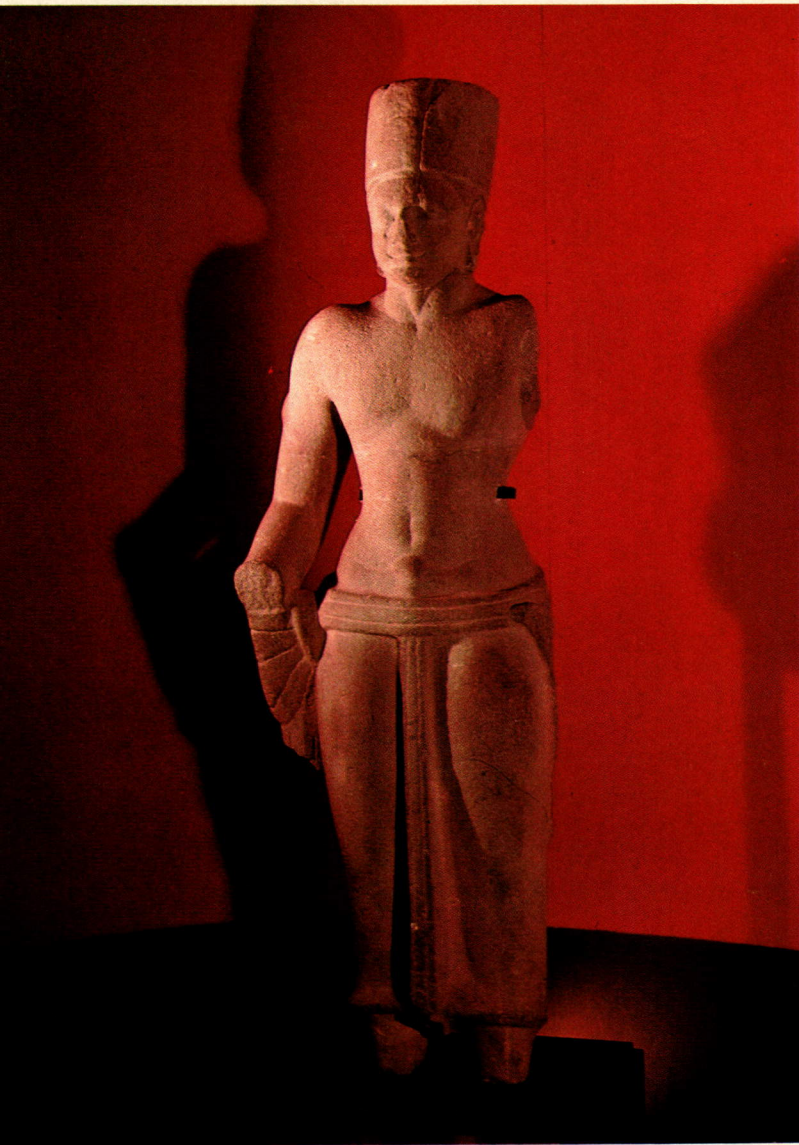
ศิลปะลพบุรีมีวัดอุทยานทั้งในพุทธศาสนาเถรวาทหรือหินยาน มหายาน และศาสนาพราหมณ์ ประติมากรรมมีทั้งที่สลักจากศิลาและหล่อด้วยสัมฤทธิ์ ศาสนสถานมีทั้งก่อด้วยศิลาทรายศิลาแลง และอิฐ การกำหนดอายุใช้กำหนดตามอายุ

พระพุทธรูปอินเดียแบบคุปตะ
สัมฤทธิ์ พบที่จังหวัดนครปฐม
ราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๑๐

พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทปางทรงแสดง
ธรรม แบบทวาราวดี บนผนังถ้ำฤๅษี เขาสูง จังหวัด
ราชบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ รัชสมัยสุโขทัย
ที่หลัง

บน พระนารายณ์ ศิลา แบบเทวรูปรุ่นเก่า
พบที่ดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓

บนขวา พระโพธิ์สัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ แบบศรีวิชัย
พบที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
ราวพุทธ ศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

ล่างขวา ทับหลังศิลา แบบลพบุรี อยู่หน้าพระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม
จังหวัดอุบลราชธานี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

ของศิลปะขอมในประเทศกัมพูชาซึ่งนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้กำหนดไว้แล้วตามการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและจารึกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘

ส่วนศิลปะในประเทศไทยเมื่อชนชาติไทยเข้าปกครองประเทศแล้วนั้น เราก็อาจกำหนดแบ่งออกไปได้อีกเป็น ๕ แบบเช่นเดียวกันคือ

๖. ศิลปะเชียงแสนหรือล้านนา (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือ ๑๘ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๓) การที่เรียกว่าศิลปะล้านนานี้ข้าพเจ้าอนุโลมตามเหตุผลของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ที่ตีพิมพ์ในหนังสือโบราณคดี ๒๖ เอกสารวิชาการของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๖ หน้า ๑๖๑ ศิลปะแบบนี้เจริญขึ้นทางภาคเหนือของประเทศไทยและมักแบ่งออกเป็น ๒ แบบคือ แบบรุ่นแรก (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือ ๑๘ ถึง ๑๙) และแบบรุ่นหลังหรือเชียงใหม่ (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๓) แบบรุ่นแรกอายุตอนต้นยังไม่แน่นอนเพราะเรายังไม่ได้ทำการขุดค้นกันมากทางภาคเหนือสุดของประเทศไทย กำหนดอายุถือเอาลักษณะของพระพุทธรูปซึ่งเป็นสิ่งที่เคลื่อนย้ายที่ได้เป็นเกณฑ์ว่ามีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปแบบปาละทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคตะวันออกเฉียงของประเทศอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗) เพราะเหตุว่าสถาปัตยกรรมนั้นยังไม่ได้ค้นพบหรือยังกำหนดอายุไม่ได้แน่นอน สำหรับศิลปะเชียงแสนรุ่นหลังหรือเชียงใหม่กำหนดอายุได้แน่นอนพอใช้เพราะมีจารึกและตำนานปรากฏอยู่ส่วนใหญ่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) เข้ามาผสมแล้ว สถาปัตยกรรม

ในศิลปะแบบเชียงแสนรุ่นหลังนี้มีอยู่มากทางภาคเหนือของประเทศไทยและส่วนใหญ่ก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยแล้วเช่นเดียวกัน แต่บางครั้งก็มีอิทธิพลของศิลปะหริภุญชัย (ทวารวดีทางภาคเหนือของประเทศไทย) รวมทั้งศิลปะศรีวิชัยทางภาคใต้และศิลปะพม่าเข้ามาปะปนบ้าง

๗. ศิลปะสุโขทัย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) ศิลปะสุโขทัยแม้มีอายุอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้นก็จริง แต่ก็ถือกันว่าเป็นศิลปะที่งามที่สุดของไทย และมีอิทธิพลต่อศิลปะที่สืบเนื่องต่อลงอย่างมาก พระพุทธรูปสุโขทัยมีลักษณะสะอาดสะอ้าน พระพักตร์เป็นรูปไข่ พระโอษฐ์แสดงอาการอมยิ้มอย่างงดงาม อาจมีอิทธิพลของพระพุทธรูปจากภาคใต้ของประเทศอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) เข้ามาปะปนบ้าง ในสมัยนี้พระพุทธรูปลีลาเป็นที่นิยมกันมากและอาจถือว่าเป็นการคิดค้นของช่างสุโขทัยด้วย เพราะเหตุว่าก่อนหน้านั้นจะเห็นมีพระพุทธรูปลีลาที่เฉพาะแต่ในภาพสลักนูนสูง (high-relief) หรือนูนต่ำ (bas-relief) เท่านั้น เพิ่งเป็นครั้งแรกในสมัยสุโขทัยที่เกิดมีพระพุทธรูปลีลาลอยตัวสัมฤทธิ์ขึ้น พระพุทธรูปลีลานั้นคงได้เค้ามาจากพระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะลังกาหรือศิลปะพม่าอีกต่อหนึ่ง พระพุทธรูปสุโขทัยคงเจริญถึงขีดสูงสุดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และต่อจากนั้นก็เสื่อมลง สถาปัตยกรรมก็มีอยู่มาก ที่เป็นแบบไทยแท้ก็มี เช่นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เป็นต้น ในสมัยนี้ไทยเราได้ผลิตเครื่องถ้วยชามที่เรียกกันว่าเครื่องสังคโลก อาจได้รับอิทธิพลแต่แรกมาจากช่างจีนและช่างขอม แต่ก็ได้ผลิตเป็นสินค้าออกส่งไปขายไกล ๆ เช่นที่ประเทศอินโดนีเซีย ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ ไปไกลจน

กระทั่งถึงเกาะบอร์เนียว สำหรับระยะการเลิกผลิตเครื่องสังโลกนี้ เนื่องจากในปัจจุบันได้ค้นพบเครื่องสังโลกจมอยู่ในซากเรือทางฝั่งตะวันออกของประเทศไทยปะปนอยู่กับเครื่องลายครามจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒) จึงทำให้มีบางท่านสันนิษฐานว่าเครื่องสังโลกอาจจะเลิกผลิตในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เนื่องจากการสงครามระหว่างไทยกับพม่าแทนที่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เนื่องจากการสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงเชียงใหม่ดังที่เคยเชื่อกันมาแต่ก่อน ในสมัยนี้ได้ค้นพบประติมากรรมที่ทำด้วยดินเผาและปูนปั้นอย่างงดงามเช่นเดียวกัน สำหรับอิทธิพลของศิลปะใกล้เคียงนั้น ก็มีอิทธิพลของศิลปะลังกาและพม่าเข้ามาปะปนด้วยนอกไปจากอิทธิพลของศิลปะจีนและขอมดังกล่าวมาแล้ว

๘. ศิลปะอุททอง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๒๐) ศิลปะอุททองเป็นศิลปะที่ยังถกเถียงกันอยู่มาก ทั้งนี้เพราะเหตุว่าที่เรียกว่าศิลปะอุททองนั้นเพราะเดิมเชื่อกันว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอุททอง) เสด็จมาจากเมืองอุททองในเขตอำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี บัดนี้ทราบกันแล้วว่าไม่ใช่ เพราะเมืองอุททองได้ร้างไปแล้วตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ ก่อนสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ รวม ๓๐๐ ปี ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้พยายามตั้งชื่อศิลปะอุททองเสียใหม่ต่าง ๆ นานา เป็นต้นว่าศิลปะอโยธยาเพราะเชื่อว่าเมืองอโยธยามีมาแล้วก่อนการตั้งพระนครศรีอยุธยาและตั้งอยู่ตรงข้ามพระนครศรีอยุธยาทางฝั่งตะวันออก บางท่านก็ตั้งชื่อเสียใหม่ว่าศิลปะสุพรรณบุรีและสรรค์บุรี-ชัยนาท ในที่นี้จะขอใช้คำว่าศิลปะอุททองตามเดิมไปก่อน พระพุทธรูปในศิลปะอุททองอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ แบบคือ แบบแรกเป็นลักษณะศิลปะทวารวดี

ผสมกับศิลปะลพบุรีหรือเขมร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘) แบบที่สองอิทธิพลของศิลปะลพบุรีหรือเขมรมีมากขึ้น (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙) แบบที่ ๓ มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยเข้ามาปะปน (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) สำหรับสถาปัตยกรรมนั้นก็ยังไม่แน่นอน แต่มักยกตัวอย่างเจดีย์พระบรมธาตุที่วัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท ซึ่งมีลักษณะเป็นแบบศรีวิชัยและสุโขทัยผสมกัน นอกจากนี้ก็มีพระปรางค์องค์ใหญ่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรีซึ่งมีการย่อมุมมากและลวดลายปูนปั้นที่ประดับส่วนล่างขององค์ปรางค์ก็สูงขึ้นมาก อาจเป็นต้นเค้าของพระปรางค์ไทยในสมัยอยุธยาได้

๙. ศิลปะอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๓) เนื่องจากพระนครศรีอยุธยาได้เป็นราชธานีของประเทศไทยอยู่นานถึง ๔๑๗ ปี ด้วยเหตุนี้ศิลปะอยุธยาจึงต้องแบ่งออกเป็นหลายสมัย โดยทั่วไปได้แบ่งออกเป็น ๔ สมัยคือ

๑) สมัยที่ ๑ อายุราว ๑๐๐ ปีในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในระยะนี้เนื่องจากพระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ใกล้ชิดกับประเทศกัมพูชา ผิดกับเมืองสุโขทัยแบบอย่างศิลปะในตอนแรกนี้จึงเลียนแบบศิลปะขอมหรือลพบุรีและอุททองสมัยที่ ๒ และ ๓ เป็นพื้นทั้งในด้านประติมากรรมและสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ คือใน พ.ศ. ๑๙๗๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เสด็จไปตีเมืองพระนครหลวงราชธานีของประเทศกัมพูชาได้ อิทธิพลของศิลปะขอมก็ยิ่งมากขึ้นไปอีก ในปลายสมัยนี้เริ่มค้นพบจิตรกรรมฝาผนังซึ่งยังคงอยู่ในสภาพดีและเครื่องอาภรณ์ที่ทำด้วยเพชรนิลจินดาเช่นในกรูพระปรางค์วัดราชบูรณะ

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ.
๑๙๖๗

๒) สมัยที่ ๒ อายุร่วม ๒๐๐ ปีตั้งแต่ราว
พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ในสมัยนี้อิทธิพลของ
ศิลปะสุโขทัยมีมากยิ่งขึ้นในศิลปะอยุธยา ทั้งนี้เพราะ
ใน พ.ศ. ๒๐๐๖ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่ง
พระนครศรีอยุธยาเสด็จขึ้นปกครองเมืองพิษณุโลก
ซึ่งเคยเป็นเมืองสำคัญในอาณาจักรสุโขทัยมาแต่
ก่อน ศิลปะสุโขทัยจึงแผ่เข้ามาในศิลปะอยุธยามาก
ยิ่งขึ้นไปกว่าในปลายสมัยที่ ๑

๓) สมัยที่ ๓ อายุร่วม ๕๐ ปีคือในปลาย
พุทธศตวรรษที่ ๒๒ และต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓
เชื่อกันว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จไปปราบ
ประเทศกัมพูชาได้อีก ด้วยเหตุนี้จึงนิยมใช้แบบ
อย่างศิลปะขอมกันขึ้นใหม่ ในรัชสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ มีการติดต่อกับ
ฝรั่งเศส อิทธิพลของศิลปะตะวันตก จึงปรากฏ
มีขึ้นด้วย

๔) สมัยที่ ๔ อายุร่วม ๕๐ ปีเช่นเดียว
กัน คือตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ไปจนกระทั่ง
ถึงเสียกรุงใน พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยเฉพาะในสมัย
สมเด็จพระเจ้าบรมโกศในปลายพุทธศตวรรษที่
๒๓ ได้ทรงบูรณะวัดเก่า ๆ เป็นจำนวนมาก ในสมัย
นี้ได้ค้นพบประณีตศิลปะหลายอย่าง เช่นเครื่องลาย
รดน้ำ (บางชิ้นเชื่อกันว่าสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์) ประตุมุก ไม้สลัก เป็นต้น

๑๐. ศิลปะรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สร้างกรุงเทพ
มหานครในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ลงมาจนถึง
สมัยปัจจุบัน ในระหว่างรัชกาลที่ ๑-๓ มีความ

พยายามที่จะเลียนแบบศิลปะอยุธยาตอนปลายทุก
ประการ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการค้าขายติดต่อกับ
จีนมาก เหตุนี้จึงมีการเลียนแบบศิลปะจีนเกิด
ขึ้นด้วย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ มีการติดต่อกับ
ประเทศทางตะวันตกมากยิ่งขึ้น จึงมีการเลียนแบบ
ศิลปะตะวันตก ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้กล่าวว่าศิลปะรัตน-
โกสินทร์นั้นคือศิลปะแบบผสม (eclectic)

ในปัจจุบันได้มีการสนใจค้นคว้าเกี่ยวกับวิชา
โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย
กันอย่างกว้างขวาง มีหนังสือและวารสารได้ตีพิมพ์
ออกมาเกี่ยวกับการค้นคว้าเหล่านี้ บางท่านก็
พยายามที่จะเปลี่ยนชื่อศิลปะแบบต่าง ๆ ในประเทศ
ไทยเสียใหม่ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาบ้างแล้วใน
เนื้อความข้างต้น ข้อนี้ข้าพเจ้าเห็นว่ากรมศิลปากร
ซึ่งมีกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและมีหน้าที่ดูแล
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติโดยตรง น่าจะได้มีการจัด
สัมมนาในเรื่องนี้โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญและผู้สนใจ
ในวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทยมาร่วม
ชุมนุมกัน ซึ่งอาจจะเป็นทั้งชาวไทยและชาวต่าง-
ประเทศ ถ้าส่วนใหญ่เห็นพ้องกันในเรื่องการเปลี่ยน
แปลงแล้ว จึงค่อยเปลี่ยน มิใช่ว่ากรมศิลปากรจะ
ตกลงใจไปเองโดยเอกเทศ ทั้งนี้เพราะกรมศิลปากร
เป็นแต่เพียงผู้รักษาโบราณวัตถุสถานในประเทศไทย
แต่มิได้เป็นเจ้าของโดยตรง เจ้าของคือประชา-
ชนในประเทศไทยทั้งประเทศ ด้วยเหตุนี้การจะ
กระทำการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่สำคัญให้ผิดแผก
ไปจากของเดิม จึงไม่ควรฟังบุคคลแต่เพียงหนึ่ง
หรือสองคน แต่ควรฟังเสียงส่วนใหญ่เสียก่อน

การอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานสมัยประวัติ-
ศาสตร์ในประเทศไทย

การอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนั้นเป็นหน้าที่ของกรมศิลปากรโดยตรง เพราะเป็นผู้ดูแลรักษาอยู่แล้ว โดยเหตุนี้ ณ ที่นี้ข้าพเจ้าจึงจะเพียงขอเสนอเป็นความเห็นส่วนตัวเท่านั้น

มีบางท่านพยายามเปรียบเทียบโบราณสถานในประเทศไทยกับในสหรัฐอเมริกาเป็นทำนองว่าควรรักษาในทำนองเดียวกันคือรักษาทั้งหมด ข้อนี้ข้าพเจ้ามิได้เห็นด้วยเลย เพราะเหตุว่าสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศมั่งคั่ง แต่ประเทศไทยเป็นประเทศยากจน อีกประการหนึ่งสหรัฐอเมริกาเริ่มมีโบราณสถานในประเทศของตนราว ๒๐๐ กว่าปีมานี้เอง แต่ในประเทศไทยเรากลับมีเฉพาะโบราณสถานในสมัยประวัติศาสตร์อย่างน้อยที่สุดก็มีอายุร่วม ๑๓๐๐ ปีมาแล้วและมีอยู่เป็นจำนวนมากด้วย เหตุนี้การอนุรักษ์จึงจำเป็นต้องเลือกกระทำคือเลือกอนุรักษ์แต่เฉพาะโบราณสถานที่มีความสำคัญจริง ๆ ทั้งในด้านศิลปะประวัติศาสตร์ ศาสนา ฯลฯ การเลือกนี้อาจตั้งเป็นคณะกรรมการโดยมีบุคคลจากภายนอกเข้ามาร่วมด้วยก็ได้ การอนุรักษ์ก็พึงกระทำโดยวิธีสมัยใหม่ซึ่งมีการใช้วิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยด้วยเป็นจำนวนมาก เช่นการซ่อมโบราณสถานที่สร้างด้วยศิลากก็พึงซ่อมตามแบบวิธีอนัสติโลซิส (Anastylosis) เช่นที่กรมศิลปากรได้กระทำแล้วที่ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ที่นี้ก็มาถึงปัญหาที่ว่าสำหรับโบราณสถานที่ไม่ได้รับการอนุรักษ์นั้นสมควรจะกระทำอย่างไร ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าเราจำเป็นต้องละทิ้งเพราะทางกรมศิลปากรคงจะไม่มั่งบประมาณพอที่จะจ้างผู้มาเฝ้าอยู่ตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมงได้ แต่ก่อนที่จะละทิ้ง สิ่งใดที่อาจนำมารักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานได้

เช่นโบราณวัตถุ ก็สมควรนำเข้ามาเก็บรักษาไว้ พร้อมทั้งต้องถ่ายรูปและทำแผนผังโบราณสถานแห่งนั้นให้ละเอียดชัดเจนสำหรับผู้ที่ต้องการจะศึกษาต่อไปด้วย

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่สมควรจะพูดถึงก็คือโบราณสถานในประเทศไทยมีอยู่เป็นจำนวนมาก ลำพังแต่กรมศิลปากรฝ่ายเดียวก็รักษาได้ทั่วถึงทุกแห่งไม่ แม้ว่าจะมีการเลือกสรรขึ้นทะเบียนไว้เฉพาะบางแห่งแล้วก็ตาม สมควรที่จะอาศัยผู้ที่อยู่ในท้องถิ่นเหล่านั้นเองเป็นผู้ช่วย สถาบันแห่งใดเล่าจะเหมาะสมยิ่งไปกว่าวิทยาลัยครูและมหาวิทยาลัยตามต่างจังหวัด โดยเฉพาะวิทยาลัยครูนั้นได้มีการตื่นตัวในการนี้ ดังจะเห็นได้ว่าได้มีการจัดสัมมนาทางด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่นของตนอยู่บ่อย ๆ ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้หน่วยงานของกรมศิลปากรที่ตั้งอยู่ตามต่างจังหวัดต่าง ๆ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะร่วมมือกับวิทยาลัยครูในการรักษาโบราณวัตถุสถานในท้องถิ่นของตน เพราะใครเล่าจะมารักษาสम्บัติหรือมรดกทางวัฒนธรรมของตนได้ดีไปกว่าประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นเอง

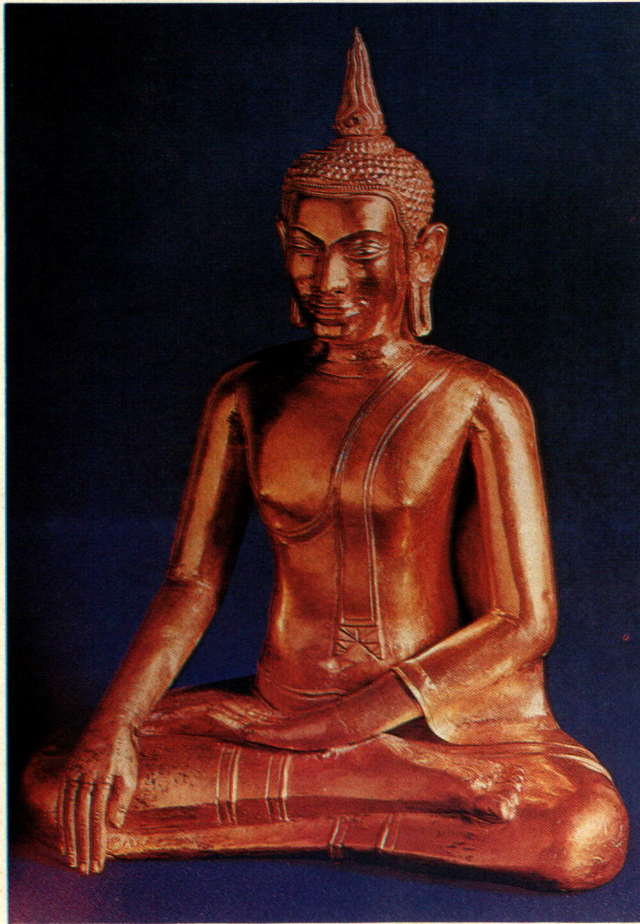
ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวถึงก็คือการรื้อฟื้นโบราณสถานคือมีการสร้างขึ้นใหม่ เช่นในปัจจุบันมีการรื้อฟื้นพระที่นั่งภูวดลทัศไนยหรือหอนาฬิกาที่เคยตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวังและหอกลองขึ้นใหม่เนื่องในการฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี ข้อนี้ข้าพเจ้าขอยอมรับตามตรงว่าข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย โบราณสถานเหล่านี้ล้วนสร้างขึ้นและรื้อลงในสมัยการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หมายความว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งโปรดฯ ให้สร้างขึ้น แต่พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อมาทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมจึงโปรดฯ

บน พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย
สัมฤทธิ์ แบบเชียงแสน รุ่นหลังหรือ
เชียงใหม่ ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

ล่าง เครื่องสังคโลก ดินเผาเคลือบ แบบสุโขทัย
ได้มาจากประเทศอินโดนีเซีย
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

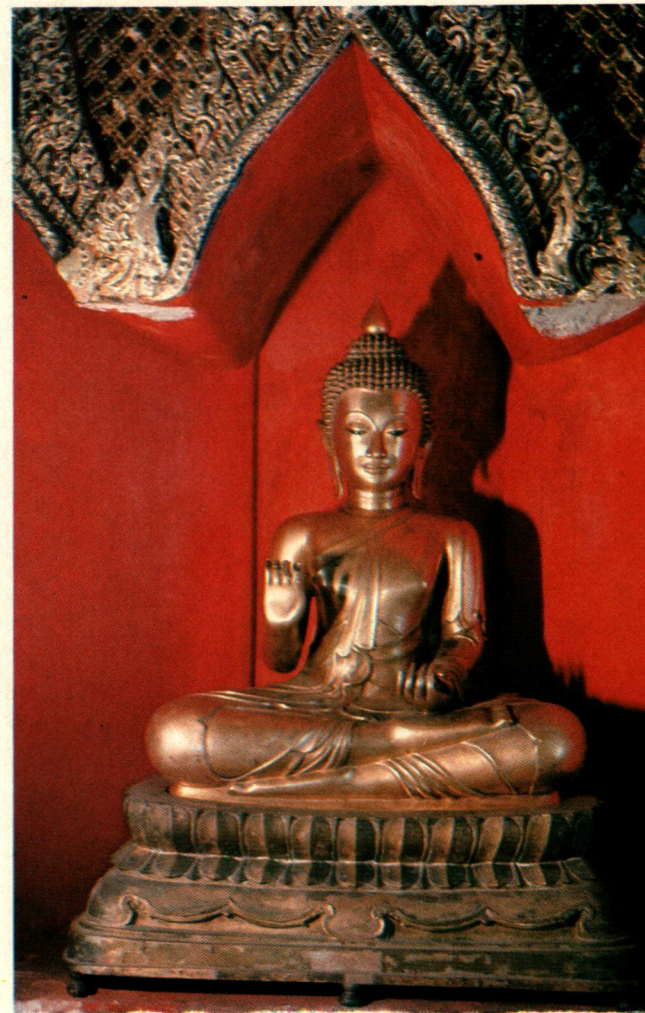

บนซ้าย พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ทองคำ แบบ
อุทธรุ่นที่ ๒ ค้นพบในวัดมหาธาตุ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

บนขวา พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยปางห้ามสมุทร
(ประธานอภัยทั้งสองพระหัตถ์) สัมฤทธิ์ แบบอยุธยา
พ.ศ. ๒๐๘๔

ล่าง พระคันธารราษฎร์ปางขอฝน สัมฤทธิ์
แบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔

ให้รื้อลง ก็เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วเราจะไปรื้อฟื้นขึ้นทำไม
 ทั้ง ๆ ที่ภาพฉายของโบราณสถานเหล่านั้นก็มีอยู่
 ใครอยากจะศึกษาดูว่ารูปร่างเดิมเป็นอย่างไรและ
 ตั้งอยู่ตรงไหนก็อาจกระทำได้ การไปรื้อฟื้นสร้าง
 ขึ้นใหม่ฟังดูประหนึ่งเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน
 องค์ที่โปรดฯให้สร้างขึ้น แต่ในขณะที่เดียวกันก็
 เป็นการติเตียนพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่โปรดฯ ให้รื้อลง
 นั้นด้วยไปพร้อมกัน เมื่อมีการฉลองกรุงรัตน-
 โกสินทร์ครบ ๑๕๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าขึ้น
 เพื่อเชื่อมกรุงเทพฯ และกรุงธนบุรีเข้าด้วยกัน ทั้งนี้
 ก็เพื่อประโยชน์ของประชาชนชาวไทยทั้งปวงใน
 ด้านการคมนาคม และเป็นการแพร่ขยายประชาชน
 ที่ค่อนข้างยัดเยียดอยู่แล้วในฝั่งกรุงเทพฯ พระมหา-
 นครฯ ออกไปยังฝั่งธนบุรีด้วย ก็การสร้างหอ
 นาฬิกาและหอกลองขึ้นใหม่ใกล้กับกรมการรักษาดินแดนทางฝั่งตรงข้ามกับวัดพระเชตุพนฯ หรือ
 วัดโพธิ์นั้นมิใช่ประโยชน์อันใด จะว่าประชาชนทั่วไป
 จะได้ดูเวลาก็คงจะไม่จริงเพราะไปตั้งอยู่ในที่ลับ
 บนสนามหญ้าและมีต้นไม้ใหญ่บัง จะว่าจะได้ดีกลอง
 ให้สัญญาณซึ่งเดิมมีกลองอยู่ ๓ ใบ คือ ย่ำพระสุริยศรี
 (บอกเวลา) อัคคีพิณาส (บอกไฟไหม้) และพิฆาต-
 ไพรี (บอกว่าข้าศึกมาล้อมเมือง) ขึ้นไปตามชั้น
 ต่าง ๆ ของหอตามลำดับ ก็คงไม่มีประโยชน์ เพราะ
 ถ้าดีกลองสมัยนี้ก็คงไม่มีใครได้ยิน เนื่องจากเสียง
 ในกรุงเทพฯ ไม่ได้สงบเงียบดังแต่ก่อน ยิ่งถ้าจะเอา
 กลองของเดิมซึ่งปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน

แห่งชาติ พระนคร มาตีก็เท่ากับเป็นการทำลาย
 โบราณวัตถุซึ่งเก็บรักษาไว้ดีแล้วให้ย่อยยับไปนั้น
 เอง ทั้งหอนาฬิกาและหอกลองซึ่งกำลังสร้างขึ้นใน
 ปัจจุบันสร้างอยู่ในที่ซึ่งเป็นที่เปลี่ยว เวลากลางคืน
 ใครจะเป็นผู้รักษา ไม่ซำก็อาจกลายเป็นสถานที่
 ประกอบอาชญากรรม ทั้งในปัจจุบันก็มีต้นไม้ใหญ่
 ตั้งอยู่ข้างหน้า เมื่อสร้างเสร็จแล้วจะตัดต้นไม้เหล่านี้นหรือไม่
 ข้อนี้ก็น่าคิดดูด้วย ใคร ๆ ก็ทราบว่
 ปัจจุบันในกรุงเทพฯ มีอากาศเป็นพิษจำต้องมี
 สนามหญ้าเพื่อเป็นที่พักผ่อน ต้องมีต้นไม้ใหญ่เป็น
 เครื่องกรองอากาศ จะสมควรตัดต้นไม้ใหญ่เหล่านี้
 หรือไม่ ก็น่าจะลองพิจารณาดู อีกประการหนึ่งที่น่า
 คิดก็คืออนุชนรุ่นหลังเมื่อมาได้เห็นหอนาฬิกา และ
 หอกลองที่สร้างขึ้นใหม่นี้แล้ว จะเกิดความรักชาติ
 พากภูมิใจในมรดกของชาติสมกับงบประมาณที่
 ลงทุนไปหรือไม่ หรือน่าจะนำงบประมาณเหล่านี้
 ไปอนุรักษ์มรดกดั้งเดิมของชาติที่ยังคงเหลืออยู่จะ
 ดีกว่า เช่นตึกต่าง ๆ ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตก
 ตั้งแต่แรกภายในพระราชฐานชั้นในในพระบรม
 มหาราชวัง ซึ่งวันหนึ่งอาจจะเปิดให้ประชาชน
 เข้าไปชม หรือพระนครคีรีที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง
 บนยอดเขามไหศวรรย์หรือเขาวัง จังหวัดเพชรบุรี
 เป็นต้น โบราณสถานเหล่านี้ล้วนมีอายุอยู่ในสมัย
 เดียวกับหอนาฬิกาและหอกลอง แต่เป็นโบราณ-
 สถานดั้งเดิมยังมีได้เคยมีการรื้อลงหรือเปลี่ยนแปลง
 แต่ประการใด

การป็นใหญ่ในรัชกาลที่ ๔

พลโท ดำเนียร เลขะกุล

วิกฤตการณ์ในปลายรัชกาลที่ ๓

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๓ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของรัชกาลที่ ๓ ได้มีเหตุการณ์ร้ายแรงขึ้นกับประเทศไทย ๓ รายเกือบจะติดต่อกันเป็นเรื่องเดียวกัน

รายแรก ได้แก่การที่รัฐบาลไทยในรัชกาลที่ ๓ ไม่ยอมตกลงในการขอแก้สนธิสัญญาของทูตมหาประเทศ ๒ ชาติ ซึ่งเดินทางเข้ามาเจรจา คือสหรัฐอเมริกาส่งนายโจเซฟ บัลเลสเตอร์ (Joseph Ballestier) เดินทางเข้ามาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๓ เพื่อเจรจากับรัฐบาลไทย ขอแก้สนธิสัญญานับเก่า ซึ่งนายเอ็ดมันด์ โรเบิร์ต (Edmund Robert) เข้ามาทำไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ แต่โดยที่นายโจเซฟ บัลเลสเตอร์เป็นผู้มีอารมณ์ร้อนตามนิสัยของชาวอเมริกันทั่ว ๆ ไป และไม่สันหัดในประเพณีการทูตและทำเนียมไทย การเจรจาจึงไม่เป็นผลสำเร็จ ต้องลงกำปั่นรบสามเสาใบขนาดใหญ่ซึ่งโดยสารเข้ามากลับออกไปด้วยความเข้าใจผิดว่า ราชสำนักไทยไม่เป็นมิตร ซึ่งเรื่องนี้จะต้องไม่เป็นที่พอใจของประธานาธิบดีและรัฐบาลสหรัฐอเมริกาอย่างแน่นอน^(๑)

รายที่ ๒ ต่อมาอีก ๖ เดือน เซอร์ เจมส์ บรูก (Sir James Brooke) ถูกลอร์ดปาล์มเมอร์สตัน (Lord Palmerston) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ เดินทางด้วยกำปั่น ๒ ลำ

เป็นเรือเล็กกับเรือไม้ขนาดใหญ่ เข้ามาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อ วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๓^(๒) เพื่อเจรจากับรัฐบาลไทย ขอแก้สนธิสัญญานับเก่า ซึ่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีย์ (Captain Henry Burney) ได้เข้ามาทำไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ แต่เคราะห์ร้าย บังเอิญก่อนหน้านั้นเล็กน้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร คณะทูตอังกฤษจึงไม่มีโอกาสเข้าเฝ้า และเพราะทรงเห็นว่าเซอร์เจมส์ บรูกเข้ามาในฐานะเป็นเพียงผู้ถือสาส์นของรัฐมนตรีเท่านั้น ไม่มีศักดิ์ศรีจะได้เข้าเฝ้า แม้แต่จะเข้าเจรจากับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศโนสกุล บุณนา)^(๓) ซึ่งว่าทั้งกลาโหมและกรมท่าก็ยังไม่เป็นการสมควร จึงโปรดเกล้าฯ เลื่อนจมื่นไวยวรนาถ (ช่วง โสกุล บุณนา) บุตรเจ้าพระยาพระคลังขึ้นเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ ทำการเจรจากับรัฐบาลไทย^(๔) แต่ก็ไม่ใช่ที่ตกลงกันได้ ฝ่ายไทย ว่าฝ่ายอังกฤษเอาเปรียบเกินไป จึงขอใช้สนธิสัญญานับเก่าต่อไป เป็นอันว่า การเจรจาขอแก้สนธิสัญญาของเซอร์เจมส์ บรูกไม่ประสบผลสำเร็จ เซอร์จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) ซึ่งเดินทางเข้ามาเจรจากับครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้กล่าวถึงการล้มเหลวในการเจรจาของเซอร์เจมส์ บรูกไว้ว่า "...ความพยายามของเขา (บรูก) ที่จะทำสนธิสัญญาอันเป็นที่พอใจกับสยาม ก็ต้องล้มเลิกไปในที่สุด บรูก

ต้องเลิกติดต่อกับรัฐบาลสยามลงในวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๓^(๕) และออกจากประเทศไปด้วยความรู้สึกไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง...^(๖)

เป็นอันว่า การเดินทางเข้ามาขอแก้สนธิสัญญาของคณะทูตสหรัฐอเมริกาที่ดี และคณะทูตอังกฤษที่ดี ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะนโยบายต่างประเทศในรัชกาลที่ ๓ อยู่ในลักษณะที่ “กระด้าง” ขาดความอ่อนตัว ไม่ยอมผ่อนปรนให้แก่ฝรั่ง จึงเป็นเหตุให้เกิดข้อขัดแย้งเป็นที่ระแหนงตกใจแก่ประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศในกรุงเทพฯ ว่าการที่ฝรั่งเข้ามาเจรจาทำสัญญากับไทยไม่ได้ ทำให้ฝรั่งโกรธต้องผลุนผลันออกไปนั้น ฝรั่งจะยกกองทัพเรือมาทำสงครามกับประเทศไทยอย่างแน่นอน โดยเฉพาะอังกฤษนำเกรงขามมาก เพราะกำลังทหารบกทหารเรือเข้มแข็ง เคยรบชนะพม่า และบังคับประเทศจีนซึ่งใหญ่โตมีพลเมืองมาก ให้ทำตามใจตนได้มาแล้ว ข้อเสียอันไม่เป็นมงคลนี้ได้แพร่สะพัดออกไปอย่างรวดเร็ว เจ้านาย ขุนนาง และประชาชนพากันแตกตื่นตกใจกลัวทั่วถึงกัน แม้เซอร์ยอห์น เบาริงก็ได้บันทึกเรื่องนี้ไว้ในเวลาต่อมาว่า “...ผลที่บังเกิดตามหลังการเข้ามาเจรจาแก้สัญญาไม่สำเร็จครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดความตื่นตกใจอย่างใหญ่หลวงขึ้นในหมู่ชาวไทย แล้วขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ครูไทยที่ทำงานอยู่กับคณะมิชชันนารีเกิดความกลัวทั่วกัน^(๗) ความเศร้าสลดและความหมกหมุ่นได้แผ่ซ่านเข้าไปปรากฏอยู่ตามจดหมาย ซึ่งส่งกันไปมาในสมัยนั้นอย่างแพร่หลาย...”^(๘)

รายชื่อ ๓ ไม่แต่เท่านั้น ก่อนหน้าที่เซอร์เยมส์ บรุคเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เล็กน้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มทรงพระประชวร พระอาการมีแต่ทรงกับทรุด เสด็จออกได้บ้าง มิได้บ้าง

เซอร์เยมส์ บรุคจึงไม่มีโอกาสเข้าเฝ้า

อันการทรงพระประชวรของพระมหากษัตริย์เช่นนี้ ประชาชนทั่วไปย่อมถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรง เพราะพระองค์ทรงเป็นหลักชัย ให้ความอบอุ่นคุ้มเกล้าแก่พวกเราทุก ๆ ด้าน เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรลงในขณะเหตุการณ์ระหว่างประเทศกำลังตึงเครียดดังกล่าวมาแล้ว ย่อมเป็นการซ้ำเติม ทำให้จิตใจของประชาชนไทยในขณะนั้นหวาดหวั่นเกรงภัยจากสงครามอย่างยิ่ง ศจ.ขจร สุขพานิชได้กล่าวถึงสภาพทางจิตใจของคนไทยในกรุงเทพมหานครครั้งนั้นไว้ว่า “...พระองค์ (หมายถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกได้บ้าง ไม่ได้บ้าง พวกขุนนางต่างก็ตระเตรียมรอรับเหตุการณ์ มีการจับผู้คนซึ่งไปทำงานเป็นครูเป็นคนใช้ในบ้านฝรั่ง ฝ่ายพวกฝรั่งบ้างก็หนีขึ้นเรือออกไป บ้างตระเตรียมข้าวของที่จะยกออกไปนอกประเทศเป็นการใหญ่ ความปั่นป่วนครั้งนี้มิได้ทั่วทุกแห่งในกรุง...”^(๕) เพราะคิดเกรงเรื่องร้ายทั้งสามรายนี้ จะก่อให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงขึ้นในกรุงเทพฯ ตั้งแต่เริ่มทรงพระประชวรมาหลายเดือน ก็ยังไม่มีข่าวออกมาว่า ถ้าหากพระประชวรหนักหนาลงไปจนถึงสวรรคต จะมีผู้ใดขึ้นครองราชสมบัติแทน ทำให้เกิดความวุ่นวายยิ่งขึ้น ครั้นทราบข่าวพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคตลงในเช้าวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๔ ประชาชนรู้สึกโศกสลดหดหู่และเย็นยะเยือกใจหนักขึ้นทั่วแผ่นดิน เพราะร่มโพธิ์ร่มไทรที่เคยให้ความอบอุ่นใจและมั่นใจ ได้ล้มลงแล้ว และขณะที่ยังไม่ทราบว่ามีผู้ใดขึ้นครองราชสมบัติเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรต่อไป ทำให้ความวุ่นวายเพราะขาดที่พึ่งทางใจได้เกิดทวีขึ้นอีก แต่ความเครียดดังกล่าวนี้ได้สงบลงทันทีในวันต่อมาเมื่อทราบข่าว พระบาทสมเด็จพระจอม-

เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับราชสมบัติตามที่เจ้าพระยาพระคลังกราบทูลเชิญตามความเห็นชอบจากพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ทุกฝ่ายแล้ว การนี้ย่อมเป็นนิมิตหมายว่า บ้านเมืองไทยในภายหน้าจะสงบเรียบร้อย อยู่เย็นเป็นสุข ไม่ต้องกริ่งเกรงอันตรายกันอีก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงการทหารทั่วไป

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “มิได้เคยทรงบัญชาการทัพศึก เหมือนอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน ๓ รัชกาลแต่ก่อนมา เพราะไม่มีโอกาส...”^(๑๐) ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์ “ความทรงจำ” นั้น น่าจะทรงหมายถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่มีพระโอกาสที่จะทรงบัญชาการทัพในตำแหน่ง “แม่ทัพ” เท่านั้น เพราะว่าเมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมายุ ๑๒ พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกนาถได้โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เสด็จคุมกำลังทหารและเสบียง ออกไปรับครัวมอญที่อพยพเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ เมืองกาญจนบุรีใน พ.ศ. ๒๓๕๘ แล้วครั้งหนึ่ง “...พิเคราะห์ดูเหมือนจะมีพระราชประสงค์ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โอกาสทรงศึกษากระบวรทัพศึก...”^(๑๑)

อย่างไรก็ตาม พระบรมราโชวาทเกี่ยวกับข้าศึกศัตรูของบ้านเมือง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแก่พระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเข้าไปเฝ้าถึงข้างพระที่นั่งบรมมา-

...การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็น
จะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวัง

ให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของ
เขาที่คิด ควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา
แต่อย่าให้มันถื้อมถื้อมไปทีเดียว...^(๑๒)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบสถานการณ์ของประเทศไทยและเพื่อนบ้านโดยรอบมาก่อนแล้วเป็นอย่างดี เพราะทรงรู้ภาษาอังกฤษอย่างแตกฉาน ทั้งทรงคบหาสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์บ้านเมืองกับพระสหายชาวต่างประเทศเสมอมา จึงทรงรับเอาพระบรมราโชวาทดังกล่าวนั้น มาใช้เป็นพระบรมราโชบายในการปกครอง การต่างประเทศ และการทหารในรัชกาลของพระองค์ คือ ในการต่างประเทศ อาจจะต้องผ่อนปรนและยอมเสียผลประโยชน์ให้แก่ต่างประเทศบ้างเท่าที่จำเป็น สำหรับการปกครองภายใน จะต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้ก้าวหน้าทันสมัยเยี่ยงอารยประเทศ มิให้เป็นที่ดูแคลนของชาติต่าง ๆ จนกลายเป็นข้ออ้างในการเข้ารุกราน ดังที่ชาติมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งถือว่าเป็นชาติเจริญแล้วและมีอารยธรรมสูง ขอบยกเอามาอ้างในขณะนั้น เฉพาะกิจการทหารนั้น ได้ทรงปรับปรุงให้ทันสมัยอย่างรวดเร็ว เพื่อให้เข้ารับการรุกรานจากภายนอก และเพื่อเป็นที่อบอุ่นของประชาชนชาวไทย แต่ในบทความนี้จะยกมากล่าวเฉพาะกิจการปืนใหญ่เท่านั้น

ดูเหมือนว่า ในรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ นั้น จะหาผู้ใดชำนาญในการปืนใหญ่เทียบเท่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ยาก ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงสนักัดในภาษาอังกฤษ จึงทรงใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิชาวิศวกรรม การทหารเรือ และการปืนใหญ่อย่างแตกฉาน จนกระทั่งทรงแต่งตำราปืนใหญ่ และทรงรับพระภาระในการปืนใหญ่

ของกองทัพไทยมาทรงบริหารด้วยพระองค์เอง ในเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกล่าวไว้ว่า-

อนึ่ง เมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบังคับบัญชาทหารปืนใหญ่ จึงทรงศึกษาวิชาทหารปืนใหญ่อย่างยุโรป แล้วเอาเป็นพระธุระฝึกหัดจัดการตลอดมา และอีกประการหนึ่งโปรดวิชาต่อเรือกำปั่นรบ ได้ทรงศึกษาดำรงเครื่องจักรกลกับมิชชันนารี จนทรงสร้างเครื่องเรือกลไฟขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรก จึงเป็นเหตุให้โปรดทั้งวิชาการทหารบกทหารเรือมาตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ครั้นเสด็จเฉลิมพระยศบรรดาราชนิกเสกแล้วก็ทรงจัดตั้งทหารวังหน้าขึ้นทั้งทหารบกทหารเรือจ้านายร้อยเอกนอกรีตนายทหารอังกฤษซึ่งภายหลังเป็นกงสุลเยนอราลอังกฤษในกรุงเทพฯ และเป็นเซอร์ธอมมัสนอกรีตนั้น มาเป็นครูฝึกหัดตามแบบอังกฤษ ส่วนทหารเรือให้พระเจ้าลูกเธอเป็นนายทหารเรือหลายพระองค์ และทรงต่อเรือกลไฟ มีเรืออาสารัตนและเรือยงยศโยธนิภา เป็นต้น สิ่งสมปืนใหญ่น้อยและเครื่องศาสตราวุธยุทธภัณฑ์สำหรับการทหารนั้นมากมาย จึงต้องสร้างสถานที่เพิ่มเติมขึ้นในวังหน้า เช่น โรงปืนใหญ่ โรงทหาร คลังสรรพยุทธ และตึกดิน ที่ปรากฏในแผนที่วังหน้าล้วนเป็นของสร้างขึ้นในครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งนั้น ส่วนโรงทหารเรือนั้นจัดตั้งที่ริมแม่น้ำข้างใต้ตำหนักแพ ตรงที่เป็นโรงทหารเดี๋ยวนี้... (๑๓)

โดยที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชภารกิจเกี่ยวกับการปืนใหญ่ เพื่อใช้ในการป้องกันประเทศมาถึงสองรัชกาลเช่นนี้เอง

พระองค์จึงทรงติดต่อซื้อหาปืนใหญ่ ลูกกระสุน และดินดำสะสมไว้ในวังหน้ามากมาย ต่อมาจึงได้ขุดพบปืนใหญ่เหล็กและลูกกระสุนเหล็กชนิดกลมตันและชนิดกลมกลวงบรรจุชนวนยังเป็นลูกแตกฝังอยู่ในสนามหลวงบริเวณที่เคยเป็นเขตวังหน้ามาก่อนเป็นอันมาก ขณะนี้ตั้งแสดงอยู่ภายในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยปืนใหญ่

กล่าวได้ว่า ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงอยู่ในสมณเพศวิสัย ก็ทรงเคร่งครัดในวินัยสงฆ์และทรงศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง โดยไม่ทรงแตงต้องกิจการทหารเลยแม้แต่น้อย แต่พอทรงสละสมณเพศขึ้นครองราชสมบัติ เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงได้ทรงหันมาศึกษาและจัดการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงการทหารอย่างเต็มที่ ด้วยทรงเห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่จะต้องทรงกระทำเช่นนั้นอย่างเร่งรีบ เพราะขณะนั้นประเทศไทยกำลังถูกอังกฤษและฝรั่งเศสบีบรัดเข้ามาเพื่อยึดเอาเป็นอาณานิคม ที่จะใช้เป็นฐานส่งกำลังทหารพุ่งเข้าสู่แคว้นยูนนานของจีน จะได้เชือดเฉือนแผ่นดินจีนอันกว้างใหญ่ไพศาลต่อไป ขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังเข้ายึดอินโดจีน ฝ่ายอังกฤษยึดได้พม่าและมลายูตอนล่างได้แล้ว กำลังขยายอิทธิพลขึ้นมายังมลายูตอนเหนือและประเทศไทยต่อไป ฉะนั้นประเทศไทยจำเป็นต้องเตรียมการป้องกันตนเองอย่างเร่งรีบ เริ่มด้วยการแก้ไขปรับปรุงกองทัพไทยให้ทันสมัยตามแบบยุโรปในด้านการจัดกำลัง การจัดหาอาวุธ การฝึกและยุทธวิธี เฉพาะปืนใหญ่ซึ่งเป็นอาวุธมีอำนาจในการทำลายสูงในระยะไกล

แต่ต้องใช้เวลาฝึกหัดทหารให้ชำนาญในการใช้เป็นเวลานานนั้น แม้พระองค์ทรงมอบให้เป็นพระภาระของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปแล้วก็ตาม แต่พระองค์ก็ยังคงทรงจัดกองปืนใหญ่อาณานิคมขึ้นใหม่ จากชาวญวนนับถือพุทธศาสนา ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณสะพานขาว เพื่อทดแทนกองปืนใหญ่ญวน (เขารัตที่อยู่บริเวณสามเสน) ซึ่งโอนให้ไปขึ้นกับวังหน้า^(๑๔)

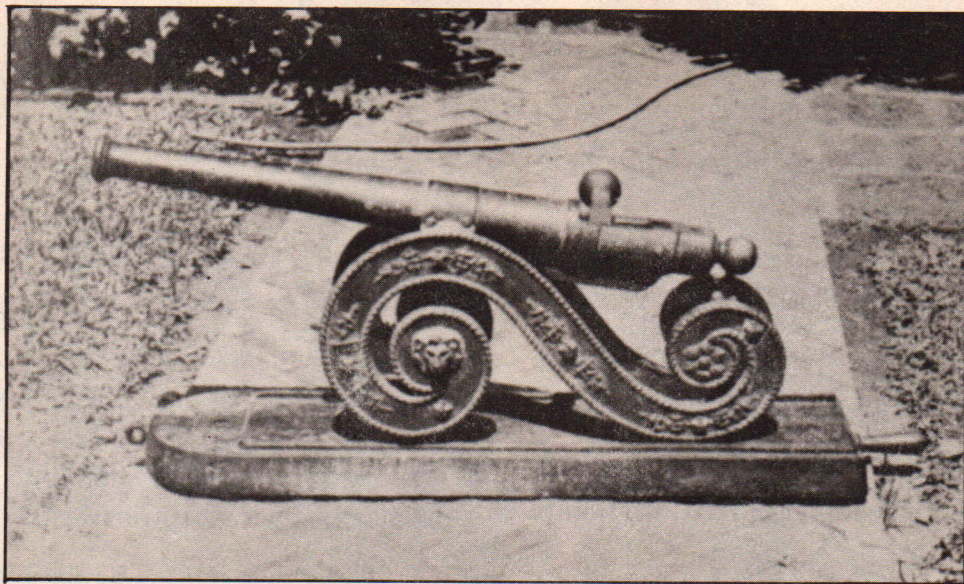
ในส่วนพระองค์นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในเรื่องปืนใหญ่มาก ทรงศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้จากเอกสารภาษาอังกฤษอยู่เสมอ จึงทรงทราบความก้าวหน้าของปืนใหญ่ในประเทศต่าง ๆ ทางยุโรปเป็นอย่างดี จึงเห็นว่า เมื่อคณะราชทูตไทย ซึ่งมีพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (แพ ในสกุล บุนนาค) เป็นหัวหน้า เดินทางไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๐๔ ทรงมีพระราชหัตถเลขาธิบดีถึงจอมอินวรวรนาถ (วร ในสกุล บุนนาค) ซึ่งอยู่ในคณะราชทูต ตอนหนึ่งว่า-

...เจ้าหมื่นอินวรวรนาถเอาใจใส่เสาะหาซื้อปืนอย่างหนึ่ง เรียกว่า อามสตรอง ซึ่งเป็นปืนใหญ่บรรจุข้างท้าย มาให้ข้าพเจ้าเล่นเอง เป็นปืนทองเหลืองย่อม ๆ กระสุนตั้งแต่นิ้วหนึ่งขึ้นไปสองนิ้วลงมาสักกระบอกหนึ่ง ว่าเขาใช้อย่างไร แต่ก่อนนี้ไปเข้าได้สั่งปืนรบนอกมปนีให้เขาหามาให้ เขาก็ได้หามาให้ข้าพเจ้า เป็นปืนนิคแคมปาเตนกระบอกหนึ่งแล้ว ปืนนั้นข้าพเจ้าเอายังเล่นเองก็ได้ ไม่น่ากลัวเหมือนปืนบรรจุทางปาก และบรรจุจนไฟพุ่งวาย เพราะ

ปืนนั้น ไฟข้างหลังไม่เห็นเลย ในลำกล้องปืนกระสุนกว้างนิ้วหนึ่ง ยาว ๓ นิ้ว กระสุนแตกอย่างยาโกเบก็มีมาด้วย ปืนนี้ยังได้เร็ว ๑๕ เซกยังได้นัดหนึ่ง ปืนอามสตรองถ้าเล็ก ๆ ไม่มีก็จะคิดสั่งให้เขาทำขึ้นเป็นดังของเล่น เช่น ปืนรบนอกมปนีที่สั่งนั้นเถิด ปืนกระบอกนี้ร่างก็เป็นทองเหลืองหล่อหนักสองหาบทั้งบอก เป็นงามนัก ราคา ๑๐๐๐ เหรียญเล็ก...

ไม่มีจดหมายเหตุบอกว่า จมื่นอินวรวรนาถได้สั่งทำปืนซึ่งจะ “ทรงยิงเล่น” ที่ไหน และส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ อย่างไรและเมื่อใด แต่เมื่อตรวจสอบบรรดาปืนใหญ่ขนาดเล็ก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งซื้อเข้ามาในรัชกาลของพระองค์ ซึ่งในปัจจุบันได้จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เปรียบเทียบกับลักษณะของพระแสงปืนทรงพระสวัสดิ์พร้อมด้วยรูปถ่าย ซึ่งศจ.นายแพทย์สำราญ วัศพาห์เขียนลงในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๒๒ เล่ม ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑ แล้ว ก็เห็นว่า ปืนกระบอกนั้นน่าจะได้แก่ “พระแสงปืนทรงพระสวัสดิ์” ด้วยเป็นปืนสัมฤทธิ์ขนาด ๑.๑๕ นิ้ว บรรจุทางท้ายลำกล้องที่ละนัด และปิดท้ายด้วยลูกเลื่อน มีร่องเกลียว ๕ ร่อง วางบนฐานเหล็กโค้งงอเป็นรูปตัว S ไม่มีตัวหนังสือบอกบริษัท เมือง และปีที่สร้าง มีแต่ลายหน้าสิงโตอยู่ฐาน^(๑๕) ซึ่งเป็นเครื่องหมายบอกว่าสร้างในประเทศอังกฤษอย่างแน่นอน

ในพระราชนิพนธ์ “พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ซึ่งเป็นพระราชพิธีสวัสดิมงคลประจำปีสำหรับพระนคร มีการสวด

พระแสงปืนทรงพระสวัสดิ์ ที่ฐานมีลายหน้าสิงโตอยู่ข้างหน้า จากเรื่อง “ปืนทรงพระสวัสดิ์” ของ ศาสตราจารย์ นายแพทย์สำราญ รัชคัพห์ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๒๒ เล่ม ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑

อาณานิคมยุโรปและยิงปืนรอบกรุง เพื่อไล่พวกผีร้าย ซึ่งก่อให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ให้หนีออกไปให้พ้นพระนคร ในตอนหนึ่งทรงกล่าวถึงปืนที่ใช้ยิงอาณานิคมว่า^(๑๖) -

...ปืนที่ยิงในวันยิงอาณานิคมนี้ แต่เดิมมาใช้สังฆการีตีฆ้องเมื่อถึงกำหนดจะยิง ใช้กรมพระแสงปืนคันยิงปืนสัญญาณบนขาลาพระมหาปราสาท แล้วทนายปืนกรมตำรวจยิงปืนคาบศิลาเป็นดับเป็นสัญญาณ แล้วจึงได้ยิงต่อ ๆ กัน ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดรักษาพระองค์ปืนทองปราย^(๑๗) ขึ้น ก็ให้รักษาพระองค์ปืนทองปรายยิง เมื่อเกิดเกณฑ์หัดปืนแดง^(๑๘) ขึ้น ก็ให้เกณฑ์หัดปืนแดงมายิงอีกพวกหนึ่ง ครั้นตกมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทหารปืนทองปรายคงยังอยู่ตามเดิมพวกหนึ่ง ถอนเกณฑ์หัดปืนแดงเอาทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปยิงแทนอีกพวกหนึ่ง ครั้นเมื่อหัดปืนมหาฤกษ์ มหาชัย มหาจักร

มหาปราบ ขึ้นพร้อมกันกับที่ทรงสร้างพระแสงปืนนพรัตน์สำหรับเข้าพิธี ก็ทรงพระแสงปืนนพรัตน์ ซึ่งเป็นปืนอย่างที่เคยเรียกว่าโก้อย่างเก่า ๆ ทรงยิงเองทางช่องพระแกลที่ ๒ ด้านเหนือ मुख ตะวันออก เป็นสัญญาณให้ยิงปืนมหาฤกษ์ มหาชัย มหาจักร มหาปราบ พระแสงปืนนพรัตน์นั้น ไม่สู้สะดวกนัก จึงโปรดให้จัดพระแสงปืนหลัก^(๑๙) ที่สำหรับลงหน้าเรือพระที่นั่ง ขึ้นมาตั้งที่ขาลาหน้าพระมหาปราสาท ตรงช่องพระแกลที่กล่าวแล้ว ลำสายไหมเบญจพรรณถักติดกับไกปืน ขึ้นมาผูกกับพนักพระแกล เจ้าพนักงานประจูปืนอยู่ข้างล่าง เมื่อเวลาถึงกำหนดยิงก็ทรงกระตุกเชือกยิงพระแสงปืนหลักนั้นเป็นสัญญาณ ซึ่งให้เป็นสององค์ไว้นั้นเพื่อจะสับปรับ เมื่อไม่สับปรับก็ทรงทั้งสององค์ ภายหลังเมื่อพระแสงปืนทรงสวัสดิ์เข้ามาถึง เป็นพระแสงปืนใหญ่บรรจุท้าย ซึ่งได้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในครั้งแรก โปรดยิงนัก ได้ทรงทดลองที่ปทุมวัน^(๒๐) และที่ลานเท^(๒๑) หลายครั้ง ครั้น

เมื่อถึงพระราชพิธีก็โปรดให้มาตั้งที่ตรงหน้าพระแท่น โยงเชือกขึ้นมาทรงกระตุกเป็นสัญญาณ พระแสงปืนหลักทั้ง ๒ องค์นั้นก็ยิงไว้ด้วย... (๒๒)

พระราชนิพนธ์ที่เชิญมานี้ แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในการปืนใหญ่มาก ถึงกับทรงสั่งให้พวกทูตจัดหาหรือสั่งทำปืนใหญ่ตามตัวอย่างที่ทอดพระเนตรเห็นในหนังสือฝรั่งและต่อมาเมื่อทรงเห็นภาพและทรงทราบคุณสมบัติของปืนก็ตัดสินใจกัน ซึ่งสร้างในสหรัฐอเมริกาจากนิเทศสารฝรั่งแล้ว ก็ทรงเก็บไปสุบิน และโปรดให้บริษัทต่างประเทศสร้างถวายตามที่ทรงพระสุบินใน พ.ศ. ๒๔๐๔ ปืนกระบอกนี้มีคุณสมบัติเป็นปืนกล เมื่อเข้ามาถึงได้พระราชทานชื่อว่า “พระแสงปืนพระสุบินบันดาล” ขณะนี้วางแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร แต่ในบทความนี้จะกล่าวเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับปืนใหญ่เท่านั้น จึงขอผ่านเรื่องปืนกลนี้ไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดหาปืนใหญ่ไว้ป้องกันประเทศ

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้บันทึกการสร้างป้อมและการจัดหาปืนใหญ่ไว้สำหรับรักษาประเทศในรัชกาลที่ ๓ ไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ตอนหนึ่งว่า-

...ฝ่ายท่านพระยาศรีสุรียงศรี จางวางมหาดเล็ก ทำป้อมขึ้นที่บางจะเกร็งแล้วพระราชทานชื่อ ป้อมเสือซ่อนเล็บ แล้วโปรดให้ท่านพระยาศรีสุรียงศรีสั่งซื้อปืนกระสุน ๑๐ นิ้ว เข้ามา ๑๐๐ กระบอก เข้ามาใช้เป็นการ

รักษาพระนคร ท่านพระยาศรีสุรียงศรีว่ากับมิสเตอร์ยาเวนายห้างซื้อเข้ามา ตกกลราคาบอกละ ๖ ชั่ง (๒๓)...

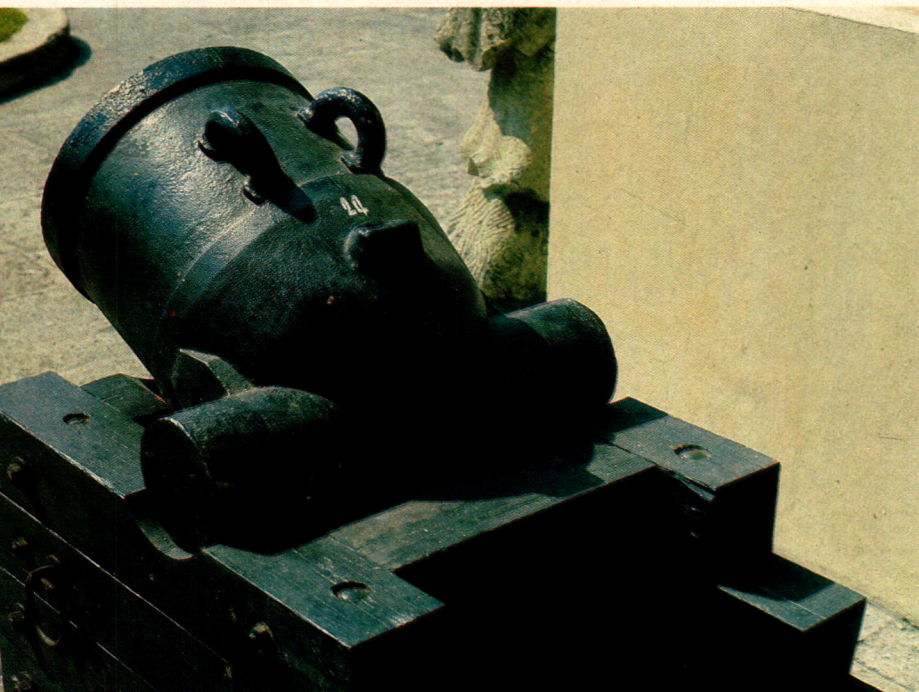
แต่ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ปรากฏว่า กองเรือรบอังกฤษและฝรั่งเศสใช้ปืนเรือในการรบในทวีปเอเชียรุนแรงขึ้นและได้ผลดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่า ปืนใหญ่เท่าที่จัดหาซื้อมาในรัชกาลที่แล้วยังไม่เพียงพอ จำต้องจัดหาเพิ่มเติมอย่างเร่งด่วน ดังที่ท่านผู้รวบรวมพระราชพงศาวดารคนเดียวกันได้บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ตอนหนึ่งว่า-

....ทรงพระราชดำริว่า บ้านเมืองก็เจริญขึ้นแล้ว ปืนใหญ่ ๆ ที่จะรักษาพระนครก็ยังมีน้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ สั่งปืนกระสุน ๑๐ นิ้ว เข้ามาเพียง ๑๐๐ บอก ยังไม่พอใช้ จึงโปรดให้ ผนฯหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาศรีสุรียงศรี (๒๔) สั่งปืนกระสุน ๘ นิ้ว ๑๒ นิ้วเข้ามาอีก ๗ ผนฯหัวเจ้าท่านจึงสั่งนายทหารคุมปืนนี้ว่าราคาตกลงกัน กระสุน ๑๒ นิ้วบอกละ...(ไม่ใส่ราคาไว้) กระสุน ๘ นิ้วราคาบอกละ...(ไม่ได้ใส่ราคาไว้) ก็ได้ปืนเข้ามาเป็นอันมาก กับปืนเฟาลิงปิด ๔ บอก มีรูปข้างคร่ำทองคำ ราคาบอกละ ๓๐ ชั่ง ๑๘ ตำลึง ๒ บาท ปืนอามสตรองกระสุนหนัก ๔๐ ปอนด์ ๒ บอก คิดทั้งเครื่องสำหรับปืนและส่งถึงกรุง บอกละ ๖๑ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ๑ สลึง ปืนอามสตรองกระสุนหนัก ๑๒ ปอนด์ ๒ บอก คิดทั้งเครื่องสำหรับปืนและค่าจ้างส่งถึงกรุง บอกละ ๔๗ ชั่ง ๑

ปืนเหล็กตรามงกุฏ

เครื่องหมายประเทศ อังกฤษ
ตั้งอยู่ภายในบริเวณพิพิธภัณฑ์
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ปืนครกเหล็ก ลำกล้องสั้นมาก
ปากลำกล้องกว้าง ๘-๙ นิ้ว
ตั้งอยู่หน้าพิพิธภัณฑ์
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ลูกกระสุนปืนใหญ่
ซึ่งขุดพบในบริเวณสนามหลวง
ที่เคยเป็นวังหน้ามาก่อน
ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ภายในบริเวณ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ปืนใหญ่ เพลิงปิด
บนลำกล้องมีรูปช้าง
ซึ่งเป็นเครื่องหมายของประเทศไทย
และมีเลข “๑๘๖๑” ซึ่งตรงกับ
พ.ศ. ๒๔๐๔

สลึง ปืนทองเหลือง ๖๐ บอก ๑ ละ ๒ ชั่ง ๑๔
ตำลึง ๓ บาท ๑ สลึง เพ็อง ปืนหลักช้าง ๔๐
บอก ๑ ละ ๖ ตำลึง ๑ บาท และปืนคาบศิลา
ไรเฟิลฉนวนทองแดง^(๒๕) เข้ามารักษา
พระนครอีกเป็นอันมาก^(๒๖)...

จะเห็นได้ว่า ขณะนั้นทางยุโรปเพิ่งสร้างปืน
ใหญ่เหล็กได้ไม่นานนัก ยังต้องใช้ปืนใหญ่สัมฤทธิ์
(ทองเหลืองแข็ง ผสมพิเศษ) อยู่เป็นส่วนใหญ่ ทั้ง
ราคาไม่แพงนัก ไทยจึงซื้อเข้ามาได้เป็นจำนวน
มากกว่าปืนใหญ่เหล็ก ซึ่งราคาแพงมาก ดังได้คัดมา
ให้เห็นแล้ว

ปืนใหญ่ซึ่งทรงสั่งซื้อเข้ามาใช้ในกองทหาร
ปืนใหญ่ของวังหลวงนี้ เมื่อเข้ามาแล้ว ได้นำมาเก็บ
รักษาไว้ในโรงปืนใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างศาลาลูก
ขุนในพระบรมมหาราชวัง ในการไปตรวจดูปืนใหญ่
เหล็กที่วางอยู่ระหว่างกำแพงพระราชวังกับพิพิธ-
ภัณฑ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อต้นเดือนกรก-
ฎาคม ๒๕๒๕ ผู้เขียนได้พบปืนใหญ่ที่กล่าวแล้ว
เหลืออยู่หลายกระบอก คือ-

๑. ปืนใหญ่เฟาลิงปิด กว้างลำกล้องราว ๘
นิ้ว มีหลายกระบอก บนลำกล้องมีรูปช้าง ซึ่งเป็น
เครื่องหมายของประเทศไทย บริษัทผู้สร้างทำให้
เป็นพิเศษ และมีเลข “๑๘๖๑” ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๔
ซึ่งเป็นปีที่คณะราษฎรไทย ซึ่งมีพระยาศรีพิพัฒน์ฯ
เป็นหัวหน้า เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับ
ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส และพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จมีนไวยวรรณารถ
ซึ่งอยู่ในคณะราษฎร เป็นธุระหาหรือสั่งสร้างปืน
ใหญ่ขนาดเล็กสำหรับ “ทรงยิงเล่น” เข้ามาถวาย
ด้วย ดังกล่าวแล้วข้างต้น

๒. ปืนเหล็กดรามงกุฏ (เครื่องหมายประเทศ
อังกฤษ) ขนาด ๔ นิ้ว แต่ปากลำกล้องเจียนบาง
ทำให้เข้าใจว่า น่าจะมีอะไรรอบรัดต่อออกไปอีก
จำนวน ๔๗ กระบอก

๓. ปืนขนาดเล็ก ทำด้วยโลหะแต่มีไม้หุ้ม
ข้างบอก ปากลำกล้องกว้าง ๑ นิ้ว รวม ๑๔ กระ-
บอก มีชื่อเป็นคำกลอนคล้องจองกัน เช่น ขวัญเมือง
มิ่ง ยิ่งยศเสริม ฯลฯ

๔. ปืนครกเหล็กลำกล้องสั้นมาก ปากลำกล้อง
กว้าง ๘-๙ นิ้ว รวมอยู่ด้วย ๒ กระบอก

น่าเสียดาย ที่ขณะนี้ยังไม่มี การค้นคว้าเรื่อง
ราวของปืนเหล่านี้ออกมาเผยแพร่ ถ้าทำได้ จะมี
ประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์มาก เพราะจะมี
ผลเชื่อมโยงไปในด้านสัมพันธภาพกับต่างประเทศ
ในยุโรป ประวัติศาสตร์ทหาร ประวัติปืนใหญ่ใน
ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ และที่ ๒๕ ซึ่งเป็นหัว
เลี้ยวหัวต่อ ที่การปืนใหญ่ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว
มาก เพราะความรุดหน้าของวิชาเทคโนโลยี แต่
ประเทศไทยก็ได้ติดตามจัดหามาใช้มิได้ลดละ แม้จะ
สร้างปืนใหญ่เหล็กขึ้นใช้เองยังไม่ได้ผลดี

เชิงอรรถ

๑. Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam Vol.2*. Daung Kamol Book House, Bangkok, 1977, p.221.
๒. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓*, โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๗, หน้า ๓๔๐ (เชิงอรรถ), แต่ “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล”, ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕*, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗, หน้า ๔๑, ระบุว่า เป็นวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๓
๓. ขณะนั้นเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ ในสกุลบุญนาคร) ว่าราชการทั้งกลาโหมและกรมท่า ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ แต่ผู้คนทั่วไปมักเรียกท่านว่า “สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่”
๔. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *เอกสารฉบับเดิม* (อ้างแล้ว), หน้า ๓๔๑
๕. วันเดือนปีของเหตุการณ์ในเอกสารต่าง ๆ ไม่ใคร่ตรงกัน แต่เฉพาะที่อ้างถึงนี้น่าจะถูกต้อง เพราะตรงกับจดหมาย ซึ่งเซอร์เยมส์ บรุค เขียนถึง เจ้าพระยาพระคลัง (*ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ เรื่องทูตฝรั่งเศสยกกรุงรัตนโกสินทร์*, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๙, หน้า ๒๑๗-๒๑๘) แต่ใน *ประชุมพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓* (ซึ่งอ้างแล้ว) หน้า ๓๔๒ (เชิงอรรถ) กล่าวว่า เป็นวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๓
๖. Sir John Bowring, *เล่มเดียวกัน*, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๑๐
๗. หมอบรัดเล, “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล”, ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ*, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗, หน้า ๔๑, ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้น ใกล้ชิดกับเหตุการณ์ก็ได้กล่าวเช่นนั้น
๘. Sir John Bowring, *เล่มเดียวกัน*, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๑๑
๙. ศจ.ขจร สุขพานิช, “วิกฤตการณ์เงียบเมื่อร้อยยี่สิบห้าปีก่อน”, ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก*, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๔, หน้า ๑๒๑
๑๐. สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ความทรงจำ*, สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๙๔, หน้า ๑๗๖
๑๑. *เอกสารฉบับเดียวกัน*, หน้า ๘๓, ๘๕-๘๖
๑๒. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *เอกสารฉบับเดิม*, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๗๐
๑๓. สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ “ตำนานวังหน้า”, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓*, กรมศิลปากร, ๒๕๐๙, หน้า ๖๕-๖๖
๑๔. พ.ต.ดำเนียร เลขะกุล, *บันทึกประวัติกองทัพอไทย*, แผนกตำรา กรมเสนาธิการทหารบก, ๒๔๙๒, หน้า ๔๗
๑๕. ศจ.นพ.สำราญ วัศพาทย์, “ปิ่นทรงพระสวัสดิ์”, ใน *นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๒๒ เล่ม ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑*, หน้า ๕๔-๕๗
๑๖. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชพิธีสิบสองเดือน*, สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๑, หน้า ๑๙๔-๑๙๕
๑๗. “รักษาพระองค์ปิ่นทองปราชัย” หมายถึง

กองทหารรักษาพระองค์ ซึ่งใช้ปืนเล็กยาว
ทองเหลืองบรรจุกระสุนลูกปราย

๑๘. “เกณฑ์หัดปืนแดง” หมายถึง กองทหารเกณฑ์
หัด ซึ่งใช้ปืนเล็กยาวรางสีแดง ตั้งขึ้นคู่กับ
กองทหารเกณฑ์หัดปืนเขียว (เพราะใช้ปืน
เล็กรางเขียว)

๑๙. **ปืนหลัก** เป็นปืนใหญ่ขนาดเล็ก อาจบรรจุ
ลูกกระสุนและดินส่กระสุนทางปากลำกล้อง
ก็มีทางท้ายก็มี ลักษณะสำคัญอยู่ที่มีคานโค้ง
รับลำกล้องปืนอยู่ตอนกลาง เวลาตั้งยิงจะยก
ลำกล้องปืนไปสอดแกนของคานลงในหลัก
กลาง ซึ่งตรึงติดอยู่กับแท่น ด้วยวิธีการเช่น
นี้ ทำให้ปืนนั้นหมุนเล็งยิงไปได้รอบตัว เหมาะ
สำหรับใช้ยิงบนเรือ เรียกว่า “ปืนรายแคม”
ตรงตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า “ปืนหลักสำหรับ
ลงหน้าเรือพระที่นั่ง” นั่นเอง

๒๐. “ปทุมวัน” ทรงหมายถึงสระปทุม ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจับจอง
ไว้เมื่อรัชกาลที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้
สร้างพลับพลา โรงละคร และเรือนพักข้าราชการ
สำนัก สำหรับประทับแรมเมื่อเสด็จประพาส
ในบริเวณนั้นยังได้ขุดสระบัวใหญ่ ๒ สระ
เอาดินขึ้นมากมเป็นเกาะ บนฝั่งถมที่ปลูกต้นไม้
ขึ้นเป็นสวน รวมเรียกว่า “ปทุมวัน” ด้าน
ตะวันตก โปรดให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งคือ “วัด
ปทุมวนาราม” ต่อมาเรียกบริเวณนี้ว่า “วัง
สระปทุม” ในรัชกาลที่ ๕ เป็นที่ประชาชนนำ
เรือไปแข่งกันในสระระหว่างเดือน ๑๑ และ

๑๒ เคยใช้เป็นโรงทหารหน้า และเป็นสำนัก
ต่าง ๆ แล้วปล่อยทิ้งไว้ มาสร้างเป็นโรงเรียน
และย่านการค้า จนในปัจจุบันได้มีบริษัทธุรกิจ
เข้าเพื่อสร้างศูนย์การค้าและโรงแรมโหล

๒๑. “ลานเท” เป็นตำบลที่กว้างที่สุดของแม่น้ำ
เจ้าพระยา อยู่ใต้บางปะอินลงมา

๒๒. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
พระราชพิธีสิบสองเดือน, (อ้างแล้ว), หน้า
๑๙๔-๑๙๖

๒๓. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, ฉบับเดิม (อ้าง
แล้ว), หน้า ๔๖

๒๔. เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ในสกุลบุญนาค)
เป็นบุคคลคนเดียวที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สั่งซื้อปืนใหญ่ขนาด
๑๐ นิ้ว ๑๐๐ กระบอก เข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๓
นั่นเอง

๒๕. ปืนคาบศิลาไรเฟิลฉนวนทองแดงนั้น ผู้บันทึก
อาจเข้าใจผิดหรือจดผิด ซึ่งไม่น่าจะเรียกว่า
ปืนคาบศิลาเพราะปืนเล็กยาว (ไรเฟิล) ชนิดนี้
ใช้ชนวนบรรจุเชื้อปะทุในกระสุนแล้ว เพราะ
ได้พัฒนามาถึงขั้นเมื่อเหี่ยวไก นกจะไปสับ
เข็มแทงชนวนท้ายกระสุนให้ปะทุ จุดดินส่
ลูกกระสุนเท่านั้น ไม่ได้ใช้ชนกคาบหินศิลา
(Flint) อีกแล้ว

๒๖. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, โรงพิมพ์ท่า-
พระจันทร์, ๒๔๗๗, หน้า ๓๖๗-๓๖๘

บรรณานุกรม

๑. กรมศิลปากร., *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ เรื่องทูตฝรั่งเศสยกยกรัตนโกสินทร์*, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, ๒๔๗๙
๒. ขจร สุขพานิช (ศจ.-), “วิกฤตการณ์เจียบเมื่อร้อยยี่สิบห้าปีก่อน”, ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัย Bangkok* มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๔
๓. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระบาทสมเด็จพระ-), *พระราชพิธีสิบสองเดือน*, สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๑
๔. ดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระกรมพระยา-), *ความทรงจำ*, สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๙๔
๕. ดำเนียร เลขะกุล (พ.ต.-), *บันทึกประวัติกองทัพบกไทย*, แผนกตำรา กรมเสนาธิการทหารบก, ๒๔๙๒
๖. ทิพากรวงศ์ (เจ้าพระยา-), *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓*, โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๗
๗. -----, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*, โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๗
๘. บรัดเล (หมอ-), “จดหมายเหตุของหมอบรัดเล”, ใน *ประชุมพงศาวดารหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕*, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗
๙. สำราญ วัศพาท (ศจ.นพ.-), “ปิ่นทรงพระสวสดี”, ใน *นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๒๒ เล่ม ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑*
๑๐. John Bowring (Sir-), *The Kingdom and People of Siam, Vol.2*, Daung Kamol Book House, Bangkok, 1977

การธำรงความเป็นไท

นางวิลาสวงศ์ พงสะบุตร

ในโอกาสขึ้นปีใหม่ พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้พระราชทานพระราชดำรัสแก่ประชาชนชาวไทย มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ข้าพเจ้าเห็นว่าคนไทยทุกคนควรจะไต่ย่นคิดถึงบรรพชนของเราโดยลำดับมาว่า ท่านได้ตั้งบ้านเมืองคือประเทศไทยในทุกวันนี้ขึ้นมาได้อย่างไร ได้สร้างสมความเจริญ ความดีงาม และรักษาไว้ให้ถาวรมาถึงทุกวันนี้ได้ด้วยความลำบากยากเข็ญเพียงไหน โดยที่ต้องเผชิญกับภัยอันตรายใหญ่หลวงมาหลายยุคหลายสมัย....”

เมื่อย้อนมองอดีตของกรุงรัตนโกสินทร์ในระยะเวลา ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าคนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ต้องเผชิญกับปัญหานานัปการหลายรูปแบบอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเป็นลำดับมา ตามสถานการณ์ที่ผันแปรไปทั้งภายในและภายนอกประเทศ แต่ด้วยความสำนึกในชาติ ในแผ่นดินไทย ยึดถือผลประโยชน์ของชาติบ้านเมืองเป็นหลัก และเล็งคิดถึงประโยชน์เฉพาะตัว คนไทยจึงสามารถ “ธำรงความเป็นไท” มาได้จนทุกวันนี้

ในการศึกษาเรื่องราวความสัมพันธ์กับต่างประเทศที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงและเอกราชของ

ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อาจแบ่งเหตุการณ์สำคัญได้เป็น 4 สมัยคือ

สมัยการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน

ระยะเวลา ๖๙ ปีแห่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔) เป็นช่วงเวลาของการสร้างราชอาณาจักรใหม่ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ให้เจริญรุ่งเรืองเทียบเท่ากรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง และเพื่อธำรงรักษาศิลปะ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติให้คงอยู่สืบต่อไป แต่ในเวลาเดียวกัน ปัญหาสำคัญที่สืบเนื่องมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรีก็คือ การป้องกันประเทศ และการปราบปรามข้าศึกประเทศเพื่อนบ้านที่มาประชิดบ้านเมือง

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยยังคงทำสงครามกับพม่ายืดเยื้อต่อมาอีก ๑๐ ครั้ง เป็นการรบในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึง ๗ ครั้ง ครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์การรบระหว่างไทยกับพม่าคือ “สงครามเก้าทัพ” ที่ลาดหญ้า กาญจนบุรีในพ.ศ. ๒๓๒๘ พระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่าได้ทุ่มเทกำลังทั้งหมดเข้าโจมตีเมืองไทยทุกทางที่จะเข้ามาได้ในเวลาเดียวกันถึง ๙ ทัพ เป็นครั้งแรกที่พม่าใช้ยุทธวิธีทุ่มกำลังเข้ามาทุกทางเพื่อไม่ให้ฝ่ายไทยตั้งตัวได้

ถึงแม้ว่ากำลังทหารของไทยจะน้อยกว่าพม่ามาก เพราะอยู่ในระยะสร้างกรุงเทพฯ ราชธานีใหม่มาได้เพียง ๓ ปี แต่ไทยมีแม่ทัพที่มีความสามารถในการรบ เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทซึ่งเคยผ่านการสู้รบกับพม่าอย่างทรหดมาแล้ว ตลอดสมัยกรุงธนบุรี ทหารไทยมีความชำนาญด้านภูมิประเทศดีกว่า ข้าชองในการยุทธเนื่องจากได้ทำสงครามกับบ้านเมืองมาหลายครั้ง มีกำลังใจเข้มแข็ง และมีความสามัคคีพร้อมเพรียงประสานงานกันดีเป็นอย่างดี กองทัพพม่าจึงแตกพ่ายกลับไป

ในสงครามครั้งนี้ ได้มีวีรสตรีไทยเกิดขึ้นสองท่าน คือ คุณหญิงจันทร์ ภรรยาพระยาถลาง และนางมุกน้องสาว ได้ร่วมมือกับคณะกรมการเมืองถลาง (ภูเก็ต) ป้องกันเมืองอย่างเต็มความสามารถ จนพม่าไม่อาจตีเอาเมืองได้ เมื่อเสร็จศึกแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้พระราชทานบำเหน็จความชอบ ทรงแต่งตั้งให้คุณหญิงจันทร์เป็น “ท้าวเทพกระษัตรี” นางมุกเป็น “ท้าวศรีสุนทร”

ขณะเดียวกัน ไทยก็ต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของญวนในคาบสมุทรอินโดจีนด้วย ในตอนปลายรัชกาลที่ ๑ อยุธยาซึ่งเคยลี้ภัยกับญวกูไคเซิน ในเมืองญวน เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระพุทธรูปที่กรุงเทพฯ นานถึง ๔ ปีนั้น สามารถปราบปรามพวกกบฏได้ และสถาปนาตนเองเป็นพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระนามว่า “ยาโลง” ในระยะแรกญวนยังคงรักษาไมตรีด้วยดีกับไทย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ ญวนไม่สู้ยำเกรงไทย ดังแต่ก่อน เริ่มเข้าแทรกแซงในเขมรและลาวซึ่งเป็นประเทศราชของไทยในขณะนั้น

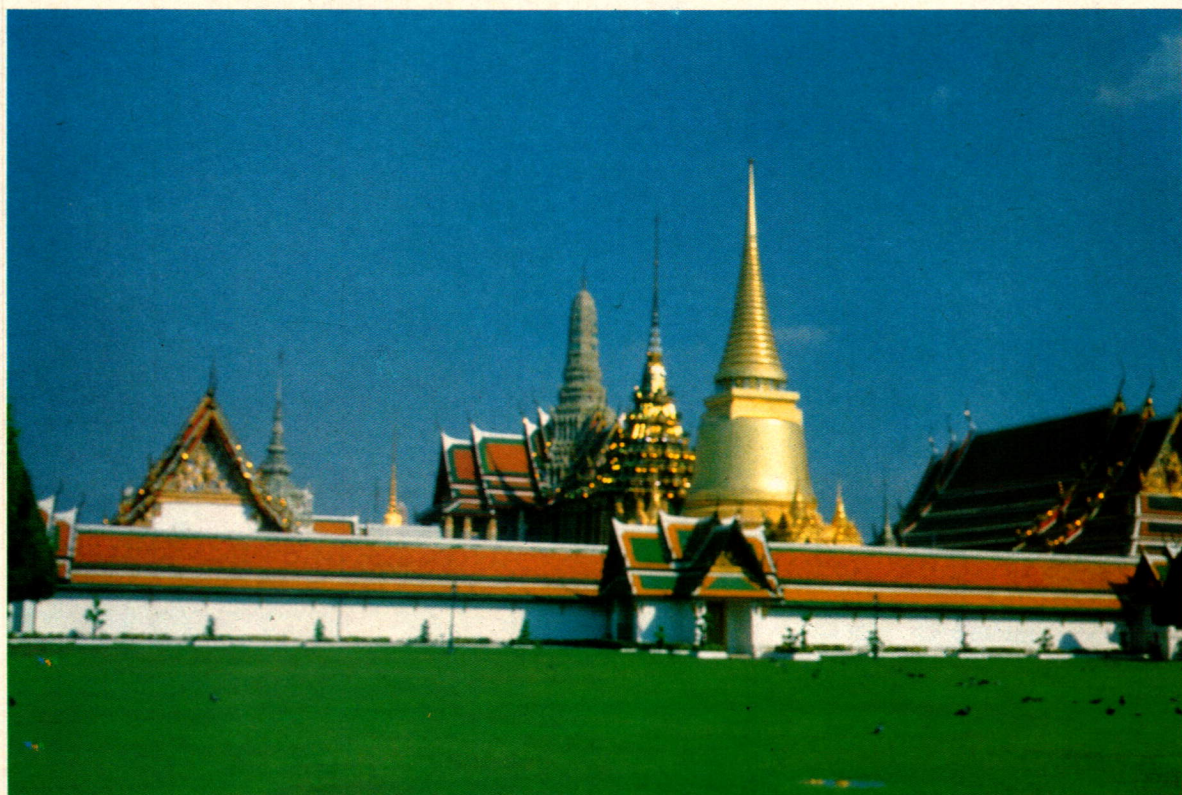
ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญวนเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อญวนมีส่วนสนับสนุนเจ้าอนุแห่งเมืองเวียงจันทน์ในการกบฏต่อไทยใน พ.ศ. ๒๓๖๙ และญวนยังได้ยกทัพเข้ามายึดเมืองพวน สิบสองจุไท และหัวพันห้าทั้งหกโดยการสนับสนุนของเจ้าอนุอีกด้วย เป็นเหตุให้ไทยกับญวนต้องทำสงครามรบพุ่งกันเป็นครั้งแรกนานถึง ๑๕ ปี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม่ทัพคนสำคัญของไทยในสงครามครั้งนี้คือ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ซึ่งเริ่มมีชื่อเสียงตั้งแต่ครั้งเป็นพระยาราชสุภาวดี แม่ทัพในการปราบกบฏเจ้าอนุ

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลาวนับว่าเป็นไปด้วยดีในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ส่วนใหญ่รัฐบาลไทยจะปฏิบัติต่อลาวเมืองประเทศราช ในฐานะ “บ้านพี่เมืองน้อง” เพราะมีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งในด้านเชื้อชาติ ภาษา และศาสนา ดังนั้นเมื่อเจ้าอนุก่อการกบฏขึ้นตอนต้นรัชกาลที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเสียพระทัยยิ่งนัก ด้วยทรงไว้วางพระทัยในความภักดีของเจ้าอนุอยู่มาก

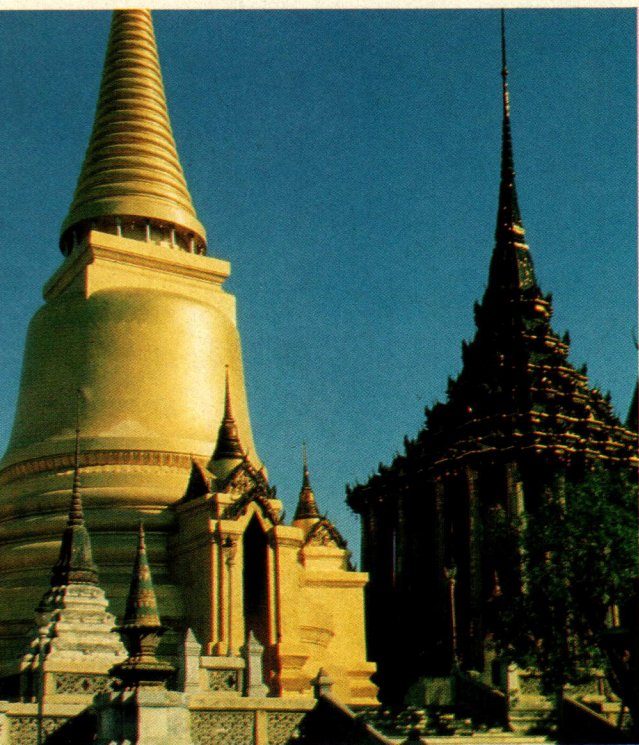
ด้วยการสนับสนุนของญวน เจ้าอนุได้ถือโอกาสตั้งตนเป็นอิสระ แต่งกองทัพเข้ามากวาดต้อนผู้คนจนถึงเมืองนครราชสีมา แต่ชาวเมืองได้ต่อสู้อย่างเข้มแข็ง จนเจ้าอนุต้องถอยทัพหลบหนีไปเมืองญวน พระยาราชสุภาวดี เป็นแม่ทัพคนสำคัญในการปราบกบฏครั้งนี้ จนสามารถจับตัวเจ้าอนุมาลงโทษที่กรุงเทพฯ ได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานความชอบตอบแทนแก่ผู้ที่ร่วมการสงครามปราบปรามเจ้าอนุ โปรดฯ ให้เลื่อนพระยา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน

กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (พ.ศ. ๒๕๒๕)

บน ท้าวเทพกระษัตรี ท้าวศรีสุนทร วีรสตรีผู้ปกป้องประเทศ
ธำรงความเป็นไท

ล่าง สถาปัตยกรรมไทย แสดงความเป็นไทย

ขวา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระผู้ทรงนำไทยผ่านวิกฤติการณ์
ธำรงความเป็นไทยมาถึงปัจจุบัน

ราชสุภาวดีเป็น “เจ้าพระยาบดินทรเดชา” และทรงแต่งตั้งคุณหญิงโม ภรรยาพระปลัดเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นผู้นำสตรีรวมกำลังป้องกันชาติในยามศึกให้เป็น “ท้าวสุรนารี”

นอกจากการทำสงครามกับพม่าและญวนชาติคู่แข่งในคาบสมุทรมอินโดจีนแล้ว ไทยยังต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลทางการค้าและการเมืองของประเทศตะวันตกที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับอีกด้วย โปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาติดต่อกับไทย ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ชาติที่มีอิทธิพลมั่นคงมากในทวีปเอเชียขณะนั้น คือ อังกฤษ จอห์น ครอเฟิร์ดเป็นทูตอังกฤษคนแรกเข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อเจรจาทำความตกลงเรื่องการค้าและการเมือง แต่การเจรจาไม่เป็นผล

ในตอนต้นรัชกาลที่ ๓ สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศมีส่วนทำให้ไทยจำต้องปรับการดำเนินนโยบายต่อประเทศตะวันตกด้วย การที่อังกฤษได้มะละกาจากฮอลันดาใน พ.ศ. ๒๓๖๗ และชัยชนะของอังกฤษในสงครามกับพม่าครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ยังผลให้รัฐบาลไทยตระหนักถึงอิทธิพล และอำนาจของอังกฤษที่กำลังขยายเข้ามาในภูมิภาคนี้ ดังนั้นเมื่ออังกฤษส่ง เฮนรี เบอร์นีเป็นทูตเข้ามาขอเปิดสัมพันธไมตรี ไทยจึงยอมประนีประนอมเรื่องการค้าในขอบเขตที่ไทยไม่เสียผลประโยชน์มากนัก

ไทยได้ทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์กับอังกฤษเป็นชาติแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ “สนธิสัญญาเบอร์นี” ในพ.ศ. ๒๓๖๙ และต่อมาได้ทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับสหรัฐอเมริกาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ นับเป็นการปูพื้นฐาน

ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกชาติต่าง ๆ ในสมัยต่อมา

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างทางเศรษฐกิจและระบบการค้าที่ต่างกันก็ทำให้ไทยไม่อาจสนองความต้องการของอังกฤษและสหรัฐอเมริกาที่จะให้การค้าเป็นไปโดยเสรีอย่างเต็มที่ได้ จึงเป็นประเด็นนำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับพ่อค้าตะวันตกในตอนปลายรัชกาล ทั้งสหรัฐอเมริกาและอังกฤษได้ส่งทูตเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ทำไว้ตั้งแต่ต้นรัชกาล แต่ก็ไม่อาจทำความตกลงกันได้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคาดการณ์ในอนาคตได้อย่างถูกต้องว่า ชาติตะวันตกกำลังเข้ามามีบทบาทสำคัญแทนที่พม่าและญวนคู่แข่งเดิมของไทย ดังที่มีกระแสพระราชดำริสเตือนพระยาศรีสุรียวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เมื่อใกล้จะสวรรคตในพ.ศ. ๒๓๙๔ มีใจความตอนหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่า

“...การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว...”

สมัยการดำเนินนโยบายเพื่อความอยู่รอด

ระยะเวลา ๖๐ ปี ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคมในทวีปเอเชีย ปัญหาสำคัญที่เผชิญหน้า

รัฐบาลไทยในขณะนั้น คือ จะดำเนินนโยบายอย่างไร
จึงจะสามารถรักษาเอกราชธำรงความเป็นไทไว้ได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑) ทรงตระหนักดีว่าอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกกำลังขยายตัวเพิ่มขึ้นในทวีปเอเชียเป็นลำดับ อังกฤษสามารถบังคับให้จีนยอมตกลงทำสนธิสัญญานานกิงใน พ.ศ. ๒๓๘๕ และยังมีชัยชนะในสงครามกับพม่าครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๓๙๕) ส่วนญี่ปุ่นซึ่งดำเนินนโยบายอยู่โดดเดี่ยวมาเป็นเวลา ๒๐๐ ปีเศษ ก็จำเป็นต้องเปิดประเทศยอมทำสนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกาและประเทศตะวันตกอื่น ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๗ เป็นต้นมา

สภาพการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปในทวีปเอเชีย ทำให้พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ทางเดียวที่ไทยจะรักษาเอกราชไว้ได้คือ “ยอมรับไมตรีของประเทศตะวันตก และปรับปรุงบ้านเมืองให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ” ทั้งนี้เพราะประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตกมีแสนยานุภาพ และรูปแบบการรุกรานที่ต่างไปจากการทำสงครามของประเทศทางเอเชีย จึงทรงหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าทำพ่ายกับประเทศตะวันตก ทรงดำเนิน “นโยบายทางทูต” ยอมทำสนธิสัญญาทางไมตรีโอนอ่อนผ่อนปรนตามความประสงค์ของชาติตะวันตก เพื่อรอโอกาสขอแก้ไขสนธิสัญญาในภายหลัง และทรงใช้ “นโยบายถ่วงดุลอำนาจ” คบค้าสมาคมกับทุกประเทศที่เข้ามาติดต่อในลักษณะเดียวกันเพื่อให้ประเทศเหล่านั้นถ่วงดุลอำนาจกันเอง

เมื่อพิจารณา “สนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. ๒๓๙๘” ที่ไทยทำกับอังกฤษและกับประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศในเวลาต่อมาแล้ว กล่าวได้ว่าเป็นสนธิสัญญา

ที่ไม่เสมอภาค เพราะไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบในด้านศาลกงสุล ต้องยอมให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับต่างชาติ และถูกจำกัดอำนาจในการเก็บภาษีศุลกากรเข้าเพียงร้อยละ ๓ รัฐบาลไทยในสมัยต่อมาต้องดำเนินการหลายวิธีและใช้เวลานานถึง ๘๓ ปี จึงสามารถแก้ไขข้อเสียเปรียบด้านการศาลและเศรษฐกิจให้หมดสิ้นไปได้

อย่างไรก็ตาม หากศึกษาสถานการณ์ทางการเมืองตลอดจนท่าทีของประเทศตะวันตกในช่วงระยะเวลานี้แล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นการดำเนินนโยบายที่เหมาะสม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสนาบดีไทยคงจะได้ตระหนักถึงอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างถ่องแท้ว่า ภัยอันตรายของการขัดแย้งไม่ยอมเป็นไมตรีด้วย หรือใช้กำลังต่อต้าน ย่อมเป็นผลเสียหายร้ายแรงยิ่งกว่า เพราะอาจถูกบีบบังคับด้วย “นโยบายเรือปืน” ดังที่จีน พม่า และญวน ได้ประสบมาแล้ว เหตุการณ์เหล่านี้เป็นบทเรียนที่ดียิ่งแก่ไทยที่จะต้องเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายต่อประเทศตะวันตก ในฐานะที่ไทยเป็นประเทศเล็ก มีแสนยานุภาพกำลังอาวุธด้อยกว่ามหาอำนาจตะวันตก รัฐบาลไทยไม่มีทางเลือกนอกจากยอมรับไมตรีด้วยดี ยอมเสียเปรียบในข้อตกลงดังกล่าว เพื่อเอกราชและความอยู่รอดของประเทศซึ่งมีความสำคัญเหนือกว่าสิ่งใด

นอกจากนี้ ถ้าพิจารณาทางด้านเศรษฐกิจ การยกเลิกระบบผูกขาดก็มีส่วนช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวกว้างขวางกว่าเดิม มีพ่อค้าชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายและลงทุนในเมืองไทยเพิ่มขึ้น การอนุญาตให้ส่งข้าวออกนอกประเทศได้ นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ข้าวได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นระยะที่ไทย ต้องเผชิญกับการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมใน ทวีปเอเชียอย่างเต็มที่ อังกฤษยุบราชวงศ์โมกุล และเข้าปกครองอินเดียทั้งประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาล ที่ ๔ เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๑ ในพ.ศ. ๒๔๑๗ อังกฤษเริ่ม ขยายอิทธิพลทางการเมืองในแหลมมลายู และได้ทำ สงครามกับพม่าครั้งที่ ๓ ยังผลให้พม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษโดยสมบูรณ์ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ในระยะเดียวกันนี้ ฝรั่งเศสก็แข่งขันกับอังกฤษใน การขยายอำนาจทั้งทางการเมืองและการค้าในคาบสมุทรมอินโดจีน ญวนได้ตกเป็นของฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๐๕ ต่อมาฝรั่งเศสก็อ้างสิทธิในการเข้าครอบครองเขมรส่วนใน ในที่สุดญวนต้องตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสทั้งประเทศใน พ.ศ. ๒๔๒๗

การที่แต่ละประเทศต้องสูญเสียเอกราชไปตามลำดับเช่นนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง ห่วงใยในสถานการณ์ของเมืองไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสแผ่เข้ามาติดพรมแดนไทยทุกด้าน ในระยะแรกอังกฤษเป็นชาติมหาอำนาจตะวันตกที่ไทยหวั่นเกรงมากที่สุด และได้พยายามผ่อนปรนตามข้อเรียกร้องโดยตลอดมา แต่กลับปรากฏว่า ช่วงระยะเวลา ๔๑ ปีตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๔ จนถึงสิ้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ไทยต้องเสียดินแดนเขมรและลาวให้แก่ฝรั่งเศสถึง ๕ ครั้ง และเสียดินแดนหัวเมืองรัฐมลายูให้แก่อังกฤษอีก ๑ ครั้ง

การเสียดินแดนทั้ง ๖ ครั้งนี้คิดเป็นเนื้อที่ ๕๑๘,๗๐๐ ตารางกิโลเมตร เป็นการสูญเสียดินแดนที่เคยเป็นประเทศราชของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเกือบจะทั้งหมด มีประเทศราชเพียง

แห่งเดียวคือลานนาไทยที่ไทยยังคงรักษาไว้ได้ และได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

หลัง “วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒” (พ.ศ. ๒๔๓๖) ไทยต้องเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสอีกหลายครั้ง แม้แต่ อังกฤษซึ่งไทยฝากความหวังไว้มาก ก็มีได้ให้ความช่วยเหลือไทยในการเจรจาต่อรองกับฝรั่งเศสแต่อย่างใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงปรับนโยบายต่างประเทศเสียใหม่ ด้วยการหันไปผูกมิตรกับชาติอื่น ๆ เช่น เยอรมนี และรัสเซีย

การเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้งใน พ.ศ. ๒๔๔๐ และ พ.ศ. ๒๔๕๐ นอกจากเพื่อทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ ซึ่งจะได้นำมาปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะกระชับสัมพันธไมตรีกับประมุขของประเทศในยุโรป โดยเฉพาะกับรัสเซีย เพื่อถ่วงดุลอำนาจฝรั่งเศส การเสด็จประพาสยุโรปเป็นผลให้นานาประเทศได้ประจักษ์ในพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ไทย และช่วยเสริมสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี

การที่เมืองไทยสามารถผ่านพ้นวิกฤตการณ์ต่าง ๆ จนเป็นเพียงชาติเดียวในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ยังคง “ธำรงความเป็นไทย” ไว้ได้นั้น เกิดจากปัจจัยสำคัญ ๓ ประการ ประการแรกคือ การที่ไทยรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น โดยเร่งปรับปรุงบ้านเมืองให้ก้าวหน้าทันสมัยทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม

ประการที่สอง สถานที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของไทย และการแข่งขันชิงดีกันระหว่างมหาอำนาจ

ตะวันตก ยังผลให้อังกฤษและฝรั่งเศสเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำความตกลงให้ไทยมีฐานะเป็น “รัฐกันกระทบ” ระหว่างอาณานิคมของอังกฤษในพม่า และอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน

ประการที่สาม ในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของไทยในสมัยจักรวรรดินิยม องค์ประมุขของไทยคือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ รวมทั้งเสนาบดีคนสำคัญ เช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และข้าราชการทุกฝ่ายได้ร่วมมือร่วมใจกันเผชิญปัญหาด้วยความอดทนและอดกลั้นอย่างยิ่ง

รัฐบุรุษของไทยส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่า การที่จะรักษาเอกราชไว้ได้นั้น จำต้องหาทางแก้ไขปัญหากับประเทศต่าง ๆ โดยวิธีทางการทูต จึงยอมผ่อนปรนต่อข้อเรียกร้องเท่าที่จะพึงรับได้ และหลีกเลี่ยงการใช้กำลังเข้าตอบโต้ ยอมเสียสละส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ไว้

กล่าวโดยสรุป การดำเนิน “นโยบายเพื่อความอยู่รอด” ของไทยในช่วงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ เป็นไปตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

“...การที่จะรักษามิให้มีอันตรายทั้งภายในภายนอกได้ มีอยู่ ๓ ประการคือ พุดจกกันในทางไมตรีอย่างหนึ่ง มีกำลังพอที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองอย่างหนึ่ง การปกครองให้เสมอกันอย่างหนึ่ง ถ้าจะรักษาโดยทางไมตรี ไม่มีกำลังพอที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้ การเจรจาโดยทางไมตรีก็จะไม่สำเร็จไปได้เสมอ...”

สมัยการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค

ความพยายามที่จะหาทางแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคเพื่ออำนาจอธิปไตยทางการศาลและการค้า ได้เริ่มทำมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ โดยยึดแนวทางของญี่ปุ่นเป็นแบบอย่าง เพราะญี่ปุ่นเคยตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบเช่นไทยมาก่อน แต่ก็สามารถยกเลิกอภิสิทธิของชาติตะวันตกได้ในระยะเวลาอันสั้น การแก้ไขจึงใช้วิธีทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือเปิดการเจรจากับชาติต่าง ๆ ทางอ้อมคือ การปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน จ้างนักกฎหมายผู้เชี่ยวชาญชาติต่าง ๆ มาปรับปรุงระบบการศาล และจัดร่างประมวลกฎหมายให้เป็นที่ยอมรับของประเทศตะวันตก ตอนปลายรัชกาล ได้มีการประกาศใช้กฎหมายลักษณะอาญาฉบับแรกของไทยใน พ.ศ. ๒๔๕๑

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการณ์ไกล ตัดสินพระทัยอย่างถูกต้อง โดยการเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ด้วยการประกาศสงครามต่อประเทศเยอรมนี และออสเตรเลีย-ฮังการี เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ รวมทั้งส่งกองทหารอาสาประมาณ ๑๒๐๐ คนไปร่วมรบในสมรภูมิยุโรปด้วย นับว่าเป็นผลดีหลายประการคือ ไทยได้รับการยกย่องให้มีฐานะเท่าเทียมกับประเทศสัมพันธมิตรทั้งหลาย เข้าร่วมในการประชุมสันติภาพที่ประเทศฝรั่งเศส ได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสันนิบาตชาติ และมีโอกาสเรียกร้องขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคได้เป็นผลสำเร็จในเวลาต่อมา

สหรัฐอเมริกาเป็นชาติแรกที่ยอมตกลงทำสนธิสัญญานับใหม่กับไทยใน พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็น

ครั้งแรกที่ไทยมีอิสรภาพในการเก็บภาษีศุลกากร และมีอำนาจทางการศาลเหนือคนในบังคับต่างชาติ โดยที่มิต้องเสียสิ่งใดเป็นการแลกเปลี่ยนดังเช่นที่ได้เสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสหรืออังกฤษมาแล้ว แต่สหรัฐอเมริกายังคงมีสิทธิถอนคดีได้ (ยกเว้นคดีในศาลฎีกา) จนกว่าไทยจะประกาศและบังคับใช้ประมวลกฎหมายตามแบบตะวันตกแล้ว ๕ ปี

ด้วยการดำเนินงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่าง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ กับ ดร.ฟรานซิส บี. แซร์ (ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภิธานมโนตรี) ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศชาวอเมริกัน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนรัฐบาลไทยเดินทางไปเจรจากับรัฐบาลประเทศต่าง ๆ ในยุโรปโดยตรง การเจรจากับสนธิสัญญากับฝรั่งเศส อังกฤษและชาติต่าง ๆ จึงลุล่วงไปด้วยดี

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลไทยได้เปิดการเจรจาทำสนธิสัญญาใหม่ที่ตั้งอยู่บนหลักแห่งความเสมอภาคและยุติธรรม สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรกที่ได้แสดงไมตรีจิตต่อไทย ด้วยการยอมเลิกสิทธิในการถอนคดีคนในบังคับอเมริกันก่อนระยะเวลาที่กำหนดไว้ถึง ๕ ปี ต่อมาไทยได้เปิดการเจรจากับประเทศอื่น ๆ ต่อไป การแก้ไขสนธิสัญญาดังกล่าว ได้บรรลุผลสำเร็จบริบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๑ นับแต่นั้นมา ศาลยุติธรรมของไทยก็สามารถพิจารณาคดีชาวต่างประเทศได้เช่นเดียวกับคนไทย และรัฐบาลไทยมีสิทธิเก็บภาษีศุลกากรได้ตามที่เห็นสมควร

สมัยแห่งความขัดแย้งในวงการเมืองโลก

เมื่อย้อนมองอดีตในเวลาที่สงครามที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า ในด้านการต่างประเทศ คนไทยต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤตหลายครั้งที่น่าหวั่นวิตกไม่น้อยไปกว่าภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมในสมัยรัชกาลที่ ๔ และสมัยรัชกาลที่ ๕

ในตอนต้นสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๘) รัฐบาลไทยในสมัยที่พลตรีหลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้พยายามปลีกตัวจากสงครามด้วยการประกาศความเป็นกลางเมื่อวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แทนที่ชาติมหาอำนาจตะวันตก รัฐบาลไทยได้ดำเนินการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส จนเกิด "กรณีพิพาทอินโดจีน" กับฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ญี่ปุ่นได้เสนอตัวเป็นผู้ไกลเกลี่ย และช่วยให้ไทยได้ดินแดนบางส่วนที่เสียให้แก่ฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ ๕ กลับคืนมา

ต่อมาญี่ปุ่นได้ส่งกองทัพเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ พร้อมกับเปิดฉากการรบครั้งใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในระยะแรกทหารและตำรวจไทยได้ทำการต่อต้านอย่างแข็งขัน แต่จอมพล ป.พิบูลสงครามและคณะรัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่า เป็นการสุวิสัยที่จะต้านทานกองทัพของญี่ปุ่นได้ จึงยินยอมลงนามใน "กติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างไทยกับญี่ปุ่น" เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านเมืองไทยเข้าไปยังประเทศพม่า

ต่อมาในวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ไทย

ได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ และเข้าร่วมรบกับฝ่ายญี่ปุ่นอย่างสมบูรณ์ ในเวลาเดียวกัน ได้มีชาวไทยกลุ่มหนึ่งทั้งในประเทศและนอกประเทศ รวมตัวกันในนาม “ขบวนการเสรีไทย” ดำเนินนโยบายร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นในเมืองไทย

เมื่อสงครามโลกยุติลงโดยฝ่ายอักษะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ รัฐบาลไทยต้องใช้ความพยายามทางการทูตอย่างยิ่งยวดในการเจรจาปรับสถานะของประเทศ นับเป็นโชคดีที่สหรัฐอเมริกาได้ประกาศรับรองในทันทีว่า คำประกาศสงครามของไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นโมฆะ ยอมรับฐานะของขบวนการเสรีไทยที่ได้ร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตรมาตั้งแต่ต้นสงคราม และได้มีส่วนช่วยในการเจรจาให้อังกฤษลดข้อเรียกร้องจากไทยน้อยลง ในที่สุดอังกฤษกับไทยก็ได้ลงนามใน “ความตกลงสมบูรณ์แบบเพื่อยุติภาวะสงครามระหว่างไทยกับบริเตนใหญ่และอินเดีย” เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙

ในการทำความตกลงสมบูรณ์แบบนี้ นับว่าไทยได้รับการผ่อนผันมากพอสมควร เมื่อเปรียบเทียบกับบรรดาประเทศที่เข้าสงครามเป็นฝ่ายอักษะด้วยกัน หลังจากนั้น ไทยต้องดำเนินการเจรจาปรับสัมพันธไมตรีกับประเทศสัมพันธมิตรมหาอำนาจ เพื่อขอความสนับสนุนในการสมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ และได้เข้าเป็นสมาชิกอันดับที่ ๕๕ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

อย่างไรก็ตาม เพียงชั่วเวลาไม่กี่ปีที่สงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองระหว่างฝ่ายโลกเสรีประชาธิปไตยกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ ยังผลให้เกิด “สงครามเย็น” ขึ้น

รัฐบาลไทยได้ให้ความสนับสนุนฝ่ายโลกเสรีประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ จะเห็นได้จากการส่งกองทหารไปร่วมรบในสงครามเกาหลีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ และเข้าเป็นสมาชิกองค์การ สปอ. ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ นอกจากนี้ เมื่อสหรัฐอเมริกาเข้าไปเกี่ยวพันในสงครามเวียดนามใน พ.ศ. ๒๕๐๘ รัฐบาลไทยในสมัยจอมพล ถนอม กิตติขจร ก็ได้ร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาอย่างแข็งขัน สนับสนุนการปฏิบัติการของสหรัฐอเมริกาในเวียดนามตามยุทธวิธีตั้งแนวรบนอกประเทศ

ในขณะเดียวกัน ไทยเริ่มสร้างนโยบายต่างประเทศอีกแนวหนึ่งคือ ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยตนเอง ในพ.ศ. ๒๕๐๔ ได้มีการจัดตั้ง “สมาคมอาสา” ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้เปลี่ยนรูปเป็น “สมาคมอาเซียน” ประกอบด้วยสมาชิก ๕ ประเทศคือ มาเลเซีย ไทย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และสิงคโปร์ นับเป็นการรวมกลุ่มกันของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นครั้งแรก โดยที่มีได้มีมหาอำนาจตะวันตกชาติอื่น ๆ เข้าร่วมด้วย

โฉมหน้าการต่างประเทศของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอีกลักษณะหนึ่ง เมื่อสถานการณ์ทางการเมืองของโลกมีการประนีประนอม ผ่อนคลายความตึงเครียดของการประจันหน้ากัน ในพ.ศ. ๒๕๑๔ สาธารณรัฐประชาชนจีนได้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ ต่อมาประธานาธิบดีนิกสันแห่งสหรัฐอเมริกาได้หันไปปรับความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีน เดินทางไปเยือนกรุงปักกิ่งใน พ.ศ. ๒๕๑๕ นำไปสู่การถอนทหารจากเวียดนาม ด้วยการลงนามในสนธิสัญญาปารีสเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และอีกสองปีต่อมา กัมพูชา เวียดนาม

และลาว ก็เปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์

สถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศจากรัฐบาลทหารเป็นรัฐบาลพลเรือนในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ทำให้รัฐบาลไทยต้องพิจารณาทบทวน “ปรับนโยบาย” ให้สอดคล้องกับความผันแปรทางการเมืองระหว่างประเทศโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของประชาชาติเป็นหลักสำคัญ

ในสมัยที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี นโยบายต่างประเทศของไทยได้เปลี่ยน

แปลงไปในแนวทางใหม่คือ สนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เป็นมิตรกับทุกประเทศไม่ว่าจะมีอุดมการณ์หรือระบบการเมืองใดก็ตาม และสนับสนุนการร่วมมือกับกลุ่มประเทศอาเซียนอย่างใกล้ชิด

ตลอดระยะเวลา ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา คนไทยแต่ละยุคสมัยได้ใช้สติปัญญาความสามารถในการแก้ไขปัญหาทั้งภายในและภายนอก จนผ่านพ้นวิกฤตการณ์สำคัญ ๆ มาด้วยดีในขอบเขตที่จะพึงกระทำได้ จึงเป็นภาระหน้าที่ของชนชาวไทยปัจจุบันที่จะศึกษาบทเรียนในอดีต เพื่อเป็นแนวทางในการ “ธำรงความเป็นไท” ให้คงอยู่สืบไป

เมืองโบราณ

นายตรี อมาตยกุล

ในผืนแผ่นดินที่เป็นประเทศไทย ที่ชาวไทยได้เข้ามาอาศัยอยู่ในปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นผืนแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติปรากฏอยู่อย่างมากมายทั้งใต้พื้นดิน บนภูเขา และในน้ำ ตามคำพังเพยแต่โบราณซึ่งได้จดจำกันสืบต่อมาได้กล่าวว่า “มีทรัพย์ในดิน มีสินในน้ำ” นั้น นับว่าเป็นสิ่งจริงแท้แน่นอน เพราะปรากฏว่าในป่าก็มีต้นไม้ที่เป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจอย่างมากมาย รวมทั้งสมุนไพรหลายชนิดที่นำมาใช้เป็นยารักษาโรคได้ และในทำนองเดียวกันป่าดงก็เป็นที่พักพิงของสัตว์ต่าง ๆ ทั้งจตุบาทและทวิบาท ซึ่งสามารถนำมาใช้แรงงานได้เป็นอย่างดีและใช้เป็นอาหารของมนุษย์ได้ด้วย

ใต้พื้นดินก็มีแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีค่าหลายอย่าง เช่น ทับทิม มรกต และพลอยสีต่าง ๆ สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องประดับกายให้สวยงามรวมทั้งแร่อื่น ๆ ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจอีกหลายอย่างเช่น ดีบุก พลวง และฟลูออไรด์ เป็นต้น ในน้ำก็มีปลาซึ่งมนุษย์ได้ใช้เป็นอาหารเลี้ยงชีพมาได้จนถึงเวลาปัจจุบัน

แต่ทรัพยากรเหล่านี้ นับว่าเป็นมรดกทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นมาก่อนมนุษย์เป็นระยะเวลายาวนาน ข้าพเจ้าจะไม่ขอนำมากล่าวจะขอกล่าวแต่เฉพาะมรดกซึ่งเกิดจากฝีมือมนุษย์ที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นมา ซึ่งเรียกกันว่า มรดกทางวัฒนธรรม เท่านั้น

มนุษย์ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในผืนแผ่นดิน ซึ่งเป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ในระยะแรกเราไม่สามารถจะกำหนดได้ว่าเป็นชนชาติใด เพราะเป็นสมัยก่อนที่มนุษย์ในภูมิภาคส่วนนี้จะมีหนังสือใช้และรู้จักบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นได้ ระยะเวลาดังกล่าวนี้ ยาวนานเป็นเวลาหลายพันหลายหมื่นปีมาแล้ว ซึ่งนักปราชญ์ทางโบราณคดีได้จัดให้เป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์ แต่ถึงอย่างไรก็ตามมนุษย์ซึ่งอยู่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์นี้ก็ได้ทิ้งร่องรอยทางวัฒนธรรม เช่น ขวานหินและเครื่องปั้นดินเผา ตลอดจนซากโครงกระดูกไว้ให้ชนชั้นหลังได้ศึกษาและวิจัยอย่างมากมาย และเมื่อมนุษย์เหล่านี้เจริญขึ้นบ้างสามารถทำเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยโลหะได้ ก็ได้ทิ้งร่องรอยมรดกทางวัฒนธรรมไว้ให้อีกหลายอย่าง

ต่อมาเมื่อมนุษย์รู้จักคิดตัวอักษรขึ้นใช้สำหรับการสื่อสารแทนคำพูด และรู้จักบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์แปลก ๆ ที่เกิดขึ้นได้แล้ว ก็ได้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ นั้นลงในศิลาบ้างในแผ่นดินเผาบ้างในใบลานและในแผ่นกระดาษซึ่งทำขึ้นได้อย่างหยาบ ๆ บ้าง ทำให้ชนชั้นหลังได้ทราบเรื่องราวแห่งความเป็นมาของมนุษย์ได้แจ่มกระจ่างขึ้นในระยะนี้นักปราชญ์ทางโบราณคดีท่านกำหนดว่าเป็นสมัยประวัติศาสตร์

ประเทศไทยในสมัยปัจจุบัน ถ้าจะแบ่งพื้นที่ทางภูมิศาสตร์อาจแบ่งออกได้เป็น ๔ ภาค คือภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้

ภูมิประเทศทางภาคเหนือมีภูเขาสูงมากและเป็นภูเขาสูงกว่าทุก ๆ ภาค มีที่ราบแต่เฉพาะที่ซึ่งอยู่ระหว่างภูเขา กว้างบ้างแคบบ้างตามลักษณะของท้องที่ มีแม่น้ำหลายสายแต่ไม่สู้จะกว้างนัก ในแม่น้ำเหล่านั้นมีเกาะแก่งมากและน้ำเชี่ยวจัด

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ราบสูง มีพื้นที่กว้างใหญ่และลาดต่ำลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีแม่น้ำโขงเป็นพรมแดนทางตะวันออก ตอนกลางของที่ราบสูง มีแม่น้ำสายสั้น ๆ มีภูเขาบ้างแต่เป็นภูเขาเตี้ย ๆ

ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำอื่น ๆ อีกหลายสายไหลผ่านแต่ทางเหนือลงไปทางใต้ไปลงทะเลที่อ่าวไทย ภาคกลางนี้ส่วนมากไม่มีภูเขา จะมีบ้างแต่ในบางท้องที่ แต่ก็ยังเป็นภูเขาสูงเตี้ย ๆ

ภาคใต้เป็นแหลมยื่นลงไปทางทิศใต้ คือ ที่เรียกว่าคาบสมุทรมลายู เป็นแผ่นดินซึ่งตกทะเลทั้งสองด้าน คือทางทิศตะวันตกนั้นจรดทะเลหน้าหรือทะเลอาดาหมัน ทางทิศตะวันออกจรดทะเลหน้าในหรืออ่าวไทย มีแม่น้ำแคบและสั้น มีภูเขาเป็นทิวเรื่อยไปจนถึงปลายแหลมมลายู

แผ่นดินประเทศไทยในสมัยประวัติศาสตร์นั้น ปรากฏว่ามีชนชาติต่าง ๆ อพยพเข้ามาสู่ดินแดนในภาคต่าง ๆ เป็นคราว ๆ เปรียบเสมือนน้ำหลายกระแสได้พัดพาเอาวัฒนธรรมเข้ามาปะปนระคนกัน และทับถมกันเป็นชั้น ๆ ไป การที่จะสามารถทราบเรื่องราวว่ามีชนชาติใดเข้ามาอยู่ก่อนหลังอย่างไรนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยการตรวจสอบร่องรอยทางวัฒนธรรมที่ชนแต่ละชาติได้สร้างสรรค์ขึ้นไว้ และต้องอาศัยการขุดค้นทางโบราณคดีด้วย

ดังได้กล่าวไว้แต่ตอนต้นแล้วว่า ภูมิประเทศทางภาคใต้ของประเทศไทยนั้นเป็นคาบสมุทรมลายู เป็นแผ่นดินแคบ ๆ ตกทะเลทั้งสองด้าน ดินแดนเหล่านี้เดิมเป็นพื้นที่อยู่ของพวกเซม้าง ซึ่งไทยเรียกว่าเงาะป่า ชนจำพวกนี้มีรูปร่างลักษณะคล้ายพวกทราวิทซึ่งอยู่ในประเทศอินเดียมากคือมีผิวดำ รูปร่างลำสัน แข็งแรง ปากกว้าง ผมหยิกเป็นฝอย เข้าใจว่าคงจะเป็นพวกที่อพยพเข้ามาจากประเทศอินเดียมาอยู่ในประเทศไทยหลายพันปีมาแล้ว นักปราชญ์ทางชาติวงศ์วิทยาได้จัดให้ชนจำพวกนี้อยู่ในตระกูลนิกริโต ซึ่งในปัจจุบันยังมีเหลืออยู่บ้างในจังหวัดสงขลาและพัทลุง ในประเทศมาเลเซียก็มีรัฐเคดาห์ เปรักและปาหัง ทางเกาะอาดาหมัน ซึ่งอยู่ในเขตประเทศพม่าก็มีอยู่มาก

ต่อมามีชนอีกพวกหนึ่งแทรกซึมเข้ามาชนจำพวกนี้มีได้อพยพลงมาจากทางเหนือของประเทศเหมือนอย่างชนชาติที่อยู่ในตระกูลภาษามอญ-เขมร แต่ทว่าได้ขึ้นมาจากทางใต้ คือจากเกาะสุมาตรา และหมู่เกาะใกล้เคียง ชนชาตินี้เราเรียกกันเป็นสามัญว่าชาวมลายู ปรากฏว่าได้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ทั่วไปตลอดคาบสมุทรมลายู และนักปราชญ์ท่านจัดให้อยู่ในตระกูลออสโตรนีเซียน

การเดินทางไปมาค้าขายระหว่างประเทศอินเดียกับประเทศจีนนั้น ปรากฏว่ามีมาแต่โบราณกาลแล้ว ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมา มักจะมีชาวอินเดียเดินทางผ่านเข้ามาทางแหลมอินโดจีนมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อหาซื้อเครื่องเทศไม้หอม มะพร้าว และทองคำซึ่งมีอยู่มากในท้องถิ่นเหล่านี้ เนื่องจากได้มีการสร้างเรือขึ้นใช้ดีขึ้น และความรู้ที่เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศก็มีมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้การเดินทางด้วยเรือปลอดภัยยิ่งขึ้น พวกพุทธศาสนิกชน

แห่งประเทศอินเดียไม่ตั้งข้อรังเกียจในการเดินทางออกนอกประเทศเหมือนอย่างพวกพราหมณ์ นอกจากนี้ยังมีความมานะบากบั่นเพื่อจะไปแสวงโชคตามบ้านเมืองไกล ๆ และนำพระพุทธศาสนาออกไปเผยแพร่ด้วย

เมืองที่อยู่ทางชายทะเลจึงเป็นเมืองที่พวกพ่อค้าชาวอินเดียมาตั้งศูนย์การค้าขึ้นแทบทุกเมือง และมีเชื่อว่าพวกพ่อค้าอินเดียจะเข้ามาตั้งศูนย์การค้าในประเทศไทยแต่เพียงประเทศเดียวเท่านั้น แต่ได้เข้าไปตั้งในดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชา เวียดนามใต้ และพม่า ซึ่งเป็นประเทศที่อยู่ในเส้นทางการเดินเรือระหว่างประเทศอินเดียกับประเทศจีนอีกด้วย

พวกพ่อค้าที่เข้ามาตั้งศูนย์การค้าอยู่ในประเทศไทยและประเทศทางภาคพื้นเอเชียอาคเนย์นี้ ถ้าผู้ใดเป็นผู้ที่มั่งคั่งและฉลาดหลักแหลม ก็มักจะได้สมรสกับธิดาของพวกเจ้าบ้านย่านเมืองในท้องถิ่นนั้น และโดยวิธีนี้ทำให้ศูนย์การค้าของพวกอินเดียเกิดเป็นอาณาจักรย่อย ๆ ขึ้น พวกเชื้อเจ้าที่เป็นตระกูลผสมระหว่างชาวอินเดียกับชาวพื้นเมืองก็ได้สนับสนุนให้ชาวพุทธและพวกพราหมณ์เดินทางเข้าทำงานในตำแหน่งที่ปรึกษาแห่งราชสำนักของพระมหากษัตริย์มากขึ้น

ชาวอินเดียได้นำความรู้ต่าง ๆ มาสอนคนพื้นเมืองหลายอย่าง เช่น การเขียนและการอ่านหนังสือ ศาสนา ศิลปะ ปรัชญา กฎหมาย เกษตรกรรม วิชาคำนวณ โหราศาสตร์ ตลอดจนวิธีการทำเสน่ห์ยาแฝดตามแบบไสยศาสตร์ โดยใช้ศาสนาแขนงต่าง ๆ ของพราหมณ์ซึ่งพวกตนได้เคยร่ำเรียนมาเป็นหลัก ส่วนภาษาพูดที่ชาวอินเดียนิยมพูดกันในสมัยนั้น

คือ ภาษาสันสกฤต ก็ได้นำมาสอนให้ชาวพื้นเมืองชั้นสูงได้เรียนรู้ด้วย

แนวความคิดที่ว่ากษัตริย์เป็นผู้สืบสายมาจากเทวดาโดยถือว่าองค์พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทวราชมีอำนาจสิทธิ์ขาดเหนือประชาชนพลเมืองนั้น เป็นลัทธิที่ชาวอินเดียได้นำมาปลูกฝังไว้ในจิตใจของชนที่อยู่ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ให้เชื่อถือกันอย่างแน่นแฟ้น

ในเวลานั้นพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์ แม้พระมหากษัตริย์จะนับถือศาสนาหนึ่งศาสนาใดก็ตาม อีกศาสนาหนึ่งก็ได้รับการเชิดชูด้วย ดังเราจะได้พบพระพุทธรูปและเทวรูปสร้างควบคู่กันไปในเมืองที่อยู่ทางแหลมมลายูและเมืองชายทะเลหลายเมืองในประเทศไทยและในประเทศกัมพูชา แต่อิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดียนั้นมักจะปรากฏอยู่ในหมู่ชนชั้นสูงของประเทศเท่านั้น ไม่ได้แผ่ขยายไปถึงประชาชนพลเมืองทั่ว ๆ ไป เพราะปรากฏว่าประชาชนพลเมืองส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ไม่รู้หนังสือ ไม่รู้กฎหมายและยังคงนับถือฤกษ์ผีปีศาจอยู่อย่างเดิม แม้บางพวกจะนับถือพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์บ้างแล้วก็ตามแต่ก็ยังนิยมถือลัทธิเคารพบูชาฤกษ์ผีปีศาจควบคู่กันไปด้วย

ข้อสำคัญที่ควรศึกษามีอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือ ประเทศจีนนิยมการแผ่อำนาจทางการเมือง โดยชอบให้ประเทศเล็ก ๆ ส่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีและส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายแล้วทางฝ่ายจีนก็นึกเอาว่าประเทศเล็ก ๆ เหล่านั้นยอมอ่อนน้อม มีการให้เกียรติแก่กษัตริย์และเจ้านายของประเทศเหล่านั้น โดยส่งเครื่องยศและเหรียญตรา

ตลอดจนผ้าผ่อนแพรพรรณอันมีราคาแพงมาให้มากกว่าราคาที่กษัตริย์และเจ้านายในท้องถิ่นต่าง ๆ ส่งไปเป็นราชบรรณาการหลายเท่า แต่สำหรับประชาชนพลเมืองของประเทศจีนนั้น เพียงแต่เข้ามาค้าขายในฐานะพ่อค้าธรรมดาเท่านั้น หาได้นำวัฒนธรรมของจีนเข้ามาปลูกฝังไว้ในประเทศไทยหรือในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์นี้แต่อย่างใดไม่

ส่วนประเทศอินเดียนั้นกษัตริย์อินเดียไม่ค่อยจะได้ติดต่อกับกษัตริย์ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์นี้เลย ทั้งนี้เพราะไม่มีวัตถุประสงค์ที่จะให้กษัตริย์ของประเทศอื่นยอมอ่อนน้อมโดยส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายแต่อย่างใดไม่ คงมีแต่คนธรรมดาสามัญ เช่น พวกพ่อค้าและผู้ที่มีความทะเยอทะยานใครจะนำพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เท่านั้นที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคแถบนี้ ชาวอินเดียดังกล่าวนี้ได้นำเอาวัฒนธรรมตลอดจนศิลปวิทยาการต่าง ๆ มาปูพื้นฐานไว้ในภาคใต้และภาคกลางของประเทศไทยหลายอย่างดังได้กล่าวมาแล้วแต่ตอนต้น ฉะนั้นจึงน่าจะยกให้ประเทศอินเดียเป็นประเทศแรกที่ได้นำอารยธรรมเข้ามาสู่ดินแดนทางภาคใต้ของประเทศไทยก่อนประเทศอื่น

เหนือขึ้นมาจากภาคใต้ คือ ภาคกลาง (รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน) ก็ได้มีชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามกันอ่าวไทยหลายเมือง ตั้งแต่จังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี นครปฐม ลพบุรี ปราจีนบุรี และชลบุรี ชาวอินเดียพวกนี้ได้นับถือพระพุทธศาสนาลัทธิหินยานหรือเถรวาท ต่อมาได้สมพงษ์กับชนพื้นเมืองซึ่งเข้าใจว่าเป็นมอญหรือชนชาติที่พูดภาษามอญตามวิธีที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ตอน

ต้น และได้สร้างความเจริญขึ้นในภูมิภาคส่วนนี้ จนเกิดเป็นอาณาจักรที่ใหญ่โตขึ้น เรียกว่าอาณาจักรทวารวดี ชนชาตินี้ได้สร้างสรรค์สถาปัตยกรรม ประติมากรรมและเมืองโบราณเป็นมรดกไว้ในพื้นที่ดังกล่าวเป็นอันมากและอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมของชาวอินเดียได้แผ่ขยายขึ้นไปจนถึงจังหวัดสระบุรี นครราชสีมา กาฬสินธุ์ และนครสวรรค์อีกด้วย

ต่อมาได้มีชนอีกชาติหนึ่ง คือ ชาติเขมร หรือ กัมพูชาซึ่งอยู่ในชนชาติที่อยู่ในตระกูลภาษามอญ-เขมร เหมือนอย่างชนชาติที่อยู่ในภาคกลาง ได้รับอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมจากชาวอินเดียมาแต่แรกเริ่มเหมือนกัน ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาครอบงำภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้โดยตลอดทั้งภาคกลางอีกด้วย ชนชาวเขมรหรือกัมพูชาส่วนมากนับถือศาสนาพราหมณ์ แม้จะรับนับถือพระพุทธศาสนาบ้าง แต่ก็ยังมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ควบคู่กันไป

ชนชาตินี้ได้สร้างสรรค์สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ตลอดจนเมืองโบราณไว้แทบทุกจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เราเรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า ปราสาทหิน มีบางห้องที่เท่านั้นที่จะได้พบวัดทางพระพุทธศาสนา เช่น ปราสาทหินที่อำเภอพิมาย และวัดพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น อิทธิพลของชนชาติเขมรนี้ได้แผ่ขยายขึ้นไปจนถึงเมืองศรีสัชนาลัยเป็นที่สุด

ส่วนทางภาคเหนือนั้นเดิมก็เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติที่อยู่ในตระกูลภาษามอญ-เขมรเหมือนกัน

เช่น พวกมอญและละว้าเป็นต้น ต่อมาได้มีชนชาติไทยได้อพยพลงมาจากตอนใต้ของประเทศจีนเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก และได้แทรกซึมลงมาทางใต้เรื่อยมาจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วตั้งอาณาจักรขึ้นทางภาคเหนือแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าอาณาจักรลานนาไทย อีกอาณาจักรหนึ่ง ซึ่งพวกไทยได้จัดขึ้นในภาคกลางเรียกว่าอาณาจักรสุโขทัย และได้วิวัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นประเทศไทยในปัจจุบัน

ในภูมิภาคที่แบ่งแยกตามภูมิศาสตร์ทั้ง ๔ ภาคที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ แม้นุชนิยที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่แต่ก่อนจะไม่ใช่เป็นชนชาติไทยทั้งหมดก็ตาม แต่มุชนิยเหล่านั้นก็ได้ครองอำนาจอยู่เป็นเวลาหลายร้อยปีก่อนที่ชนชาติไทยจะได้เข้ามาเป็นเจ้าของประเทศ และได้ทั้งมรดกทางวัฒนธรรมไว้ให้เป็นอนุสรณ์แก่อนุชนชั้นหลังได้ศึกษาและได้ชื่นชมทั้งทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมวัตถุที่เกี่ยวกับศาสนา ศิลาจารึกและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ มากมายหลายอย่าง และได้ทิ้งร่องรอยแห่ง

อำนาจเช่น เมืองโบราณใหญ่บ้างเล็กบ้างไว้ในผืนแผ่นดินทั้ง ๔ ภาคนี้หลายแห่ง เริ่มตั้งแต่ภาคใต้ที่จังหวัดนราธิวาส ปัตตานี นครศรีธรรมราช และสุราษฎร์ธานี เป็นต้น ในภาคกลางก็มีที่จังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ลพบุรี และนครสวรรค์ เป็นต้น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีแทบทุกจังหวัด ส่วนทางภาคเหนือนั้น แม้จะปรากฏว่าเป็นภาคที่มีชนชาติไทยที่อพยพมาจากตอนใต้ของประเทศจีน แทรกซึมกันเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมากแล้วก็ตาม แต่ก็ปรากฏว่ายังมีเมืองของชนชาติที่พูดภาษามอญปรากฏอยู่ที่จังหวัดลำพูนและลำปางเหมือนกัน

เมืองโบราณที่ปรากฏอยู่ตามภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยนั้น นับว่าเป็นโบราณสถานที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง สมควรที่อนุชนรุ่นหลังจะได้อนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ตลอดไปและควรหาทางพิจารณาศึกษาให้ทราบความเป็นมาโดยละเอียด ถ้าปล่อยไว้ให้เป็นอันตรายสูญหายไปเสีย ก็จะเป็นที่น่าเสียดายมาก

ศาสนา

ศาสนาเป็นมรดกของชาติ

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

ศาสนา ตามศัพท์แปลว่า คำสั่งสอน หมายความว่า ศาสนาต้องมีทั้งคำสั่งและคำสอน คำสั่งก็คือ คำสั่งให้บุคคลผู้นับถือศาสนาว่าจะให้ทำอะไร หรือควรทำอะไร ตลอดจนคำห้ามว่าไม่ควรทำอะไร และจะต้องมีคำสอนประกอบว่าที่สั่งให้ทำเช่นนั้นหรือห้ามมิให้ทำเช่นนั้นอาศัยเหตุผลอย่างใด เป็นต้นว่าสั่งให้ทำความดี ผลที่จะเกิดแก่ตนได้อย่างไรบ้าง^๑ และมีบางท่านอธิบายคำแปลและความหมายของคำว่า ศาสนา ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจดียิ่งขึ้น ก็คือแปลว่าคำสั่ง (ต้องทำ) คำสอน (ควรทำ) คำสั่งสอน การปกครอง การลงโทษ แต่โดยทั่วไปหมายถึง คำสั่งสอนที่ประกอบด้วย ความเชื่อถือ หลักศีลธรรม จรรยา ผลของการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมจรรยา นั้น มีศาสดาผู้เป็นต้นกำเนิดศาสนา มีผู้ทำหน้าที่เป็นผู้สืบศาสนาและมีผู้ยอมรับนับถือศาสนานั้นเป็นจำนวนมาก^๒

การเกิดขึ้นของศาสนา ศาสนาเป็นประดิษฐ์กรรมทางความคิดของคนอันวิเศษสุด และมีแต่ของคนเท่านั้น ของวัตถุไม่มี ดังนั้น ศาสนาจึงเป็นสมบัติของคน เหตุที่ทำให้เกิดศาสนามีหลาย

ประการ แต่กล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการคือ ความกลัว ความไม่รู้จริงในปรากฏการณ์ของธรรมชาติและความช่างคิดของคน กล่าวคือ คนเราเห็นภัยธรรมชาติ เช่น พายุร้าย ไฟป่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้น เกิดความกลัว หรือเห็นภูเขาสูง เห็นต้นไม้ใหญ่ เกิดความประหลาดใจ คิดไปว่าสิ่งเหล่านี้ต้องมีสิ่งลี้ลับคอยบันดาลให้เกิดหรือมีสิ่งลี้ลับสิงสถิตย์อยู่และมีอำนาจพิเศษที่จะให้ดีและร้ายแก่คนได้ ถ้าคนทำให้เกิดความพอใจหรือโกรธ เพราะคนแต่ก่อนคิดสร้างสิ่งที่มีอำนาจลี้ลับให้แก่ธรรมชาติขึ้นก่อนแล้วทำให้สิ่งที่ลี้ลับนั่นพอใจในตนเองหรือพวกของตน จึงเกิดมีการเซ่นสรวง บูชาด้วยวิธีที่คิดว่าสิ่งลี้ลับนั่นจะพอใจ ถ้าคนไหนเข้าใจทำพิธีหรือทำเข้าที่และได้ผลสมดังที่ต้องการ ก็ได้รับการยกย่องให้เป็นหัวหน้าผู้ประกอบพิธีพร้อมด้วยความนับถือ หัวหน้าอย่างนี้จะพูดหรือจะสอนอะไรคนก็เชื่อฟัง ข้อนี้เป็นเริ่มต้นของการมีศาสดาและศาสนา เมื่อโลกมีวิวัฒนาการมากขึ้นแล้ว จึงได้มีศาสดามากขึ้นและมีศาสนามากประเภท แต่เมื่อสรุปแล้วมี ๒ ประเภท คือศาสนาที่ถือว่าไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง เช่น พระพุทธศาสนา กับ ศาสนาที่ถือว่าพระเจ้าผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง

๑. คีตกฤทธิ์ ปราโมช, พระพุทธศาสนากับคิกฤทธิ์

๒. คณะวัดเทพศิรินทราวาส, ๑ ใน ๘๔,๐๐๐.

พระญาณวิสุทธิเถร, ๒๕๒๕ น.๑

สำนักพิมพ์บรรณาคาร ๒๕๑๐ น.๒-๓

จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ

มรดก ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ นิยามไว้ว่า “ทรัพย์สินทุกชนิดตลอดทั้งสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่าง ๆ ของผู้ตาย เว้นแต่ที่ทางกฎหมายหรือโดยสภาพแล้วเป็นการเฉพาะตัวของผู้ตายโดยแท้ เรียกส่วนรวมของทรัพย์สิน สิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบของผู้ตายว่ากองมรดก”

มรดก ตามคำนิยามของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานดังที่อ้างมานี้ เน้นหนักไปทางด้านกฎหมายเป็นส่วนใหญ่ แต่มรดกของชาติเป็นไปอีกแนวหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเรื่องศาสนอันจัดเป็นมรดกของชาติในด้านสังคม หาใช่มรดกทางด้านกฎหมายไม่

เรื่องศาสนาเป็นมรดกทางสังคมนี้ เสฐียรโกเศศ ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจน จึงขอนำข้อความตอนหนึ่งในคำอธิบายนั้นมาลงไว้คือ

“คนเกิดมามีมรดกตกทอดติดตามตนมาอยู่ ๒ ประการ คือ มรดกจากธรรมชาติและมรดกจากสังคม มรดกจากธรรมชาติ คือ กรรมพันธุ์และสิ่งแวดล้อม มีภูมิประเทศที่อยู่เป็นต้น มรดกจากสังคม คือ สิ่งซึ่งคนในส่วนรวมได้สร้างและสั่งสมสืบต่อเอาไว้ให้มีภาษา ศาสนา ศิลปวิทยา ขนบประเพณี เป็นต้น มรดกจากธรรมชาติไม่ใช่มีแต่ของคนสัตว์อื่น ๆ ก็มีเหมือนกัน แต่มรดกจากสังคมมีเฉพาะของคน สัตว์อื่นซึ่งไม่ใช่คนไม่มี เหตุนี้คนจึงผิดกับสัตว์อื่น ก็ตรงที่ได้รับมรดกตกทอดจากสังคม คน

เกิดมาในสังคมใดก็อยู่ในกองมรดกของสังคมนั้น มรดกจากสังคมมี ๒ อย่าง คือ มรดกทางวัตถุ ได้แก่พัสดุสิ่งของเครื่องใช้ เครื่องมือ เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น และมรดกทางความคิดและจิตใจ ได้แก่ ศิลปวิทยา ศาสนา ประเพณี เป็นต้น มรดกทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมมีแตกต่างกันระหว่างชาติและระหว่างยุคสมัย แม้ในชาติเดียวกันก็ยังแตกต่างกันระหว่างท้องถิ่นกับท้องถิ่น มรดกทางสังคมมีเปลี่ยนแปลงเป็นความเจริญหรือเป็นความเสื่อมได้ ถ้าจะให้เจริญ ๑. ต้องมีทุนเดิมซึ่งสั่งสมและสืบต่อจากของเก่า ๒. ต้องมีทุนใหม่แปลกมีใหม่มาเพิ่มพูน ๓. ต้องทำให้แพร่หลายออกงามและ ๔. ต้องปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะกับเหตุการณ์และสถานที่ มรดกจากสังคมที่กล่าวนี้ ภาษาอังกฤษเรียกว่า CULTURE เราใช้ว่า วัฒนธรรม คือธรรมซึ่งทำให้เจริญวัฒนา ชาติใดไม่มีกองมรดกตกทอดจากสังคมของตนซึ่งสั่งสมและสืบต่อเป็นทุนเดิมมานาน ชาตินั้นก็เป็นเด็กอยู่เสมอ ไม่มีโอกาสเป็นผู้ใหญ่ได้ ชาติใดมีความพยายามกระทำสิ่งใดทางวัตถุ ทางความคิดและจิตใจจนเป็นผลสำเร็จประณีตดีงาม ผิดกันตรงข้ามกับชาติที่เราเห็นว่าเสื่อมโทรมหรือยังเป็นป่าเถื่อนอยู่นี้ก็ดิมิระเบียบแบบแผนการปกครองเป็นบ้านเป็นเมือง ผิดกันตรงกันข้ามกับชาวป่าชาวเขา เป็นต้น นี่ก็ดี หรือมีความเจริญเป็นวัฒนธรรมอย่างสมัยปัจจุบัน ผิดกับวัฒนธรรมในสมัยก่อนซึ่งเห็นว่าต่ำกว่านี้ก็ดี ชาตินั้นบางทีก็ได้ชื่อในภาษาอังกฤษว่ามี CIVILIZATION เราใช้ว่าอารยธรรม คือ ธรรมอันเลิศ เพราะฉะนั้นคนไม่ว่าเป็นชาติมีอารยธรรมหรือไม่มีอารยธรรม ก็ล้วนมีวัฒนธรรมทั้งนั้น ต่างกันเพียงประณีตหรือหยาบ ดีหรือเลวเท่านั้น ถ้าไม่มีวัฒนธรรมเสียเลย ก็ไม่ใช่คนโดยส่วนรวม”^๓

๓. เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) ผิสาทพวดา (คำนำ)

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางเฮียะ เสฐียรโกเศศ ๒๔๕๕

ข้อความที่อ้างมานี้ ศาสนาเป็นมรดกของคนที่เกิดจากสังคม โดยเฉพาะก็คือส่วนที่เกิดทางความคิดและจิตใจ ซึ่งตกทอดติดตามคนเรามาตั้งแต่เกิดและตกทอดกันมาโดยลำดับ

คำว่า สังคม พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ นิยามไว้ในตอนแรกว่า “คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน” ซึ่งจะขอขยายความของคำว่า สังคม ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยนำเอาคำอธิบายของพระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) ที่กล่าวถึงลักษณะของสังคมที่ขยายกว้างออกไปจนถึงประเทศชาติหรือประชาชาติมาประกอบดังนี้

“มนุษย์เป็นสัตว์สังคม และแยกกันอยู่เป็นประเทศชาติหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าประชาชาติ จึงควรทราบเสียก่อนในที่นี้ว่า สังคมและประเทศชาติหมายความว่าอย่างไร

สังคม หมายถึงมนุษย์จำนวนหนึ่ง ร่วมแรงร่วมใจกันในอันจะประกอบกิจการหรือคบหาสมาคมกันเป็นปกติประจำ เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ในสิ่งที่ตนสนใจ เช่นการดำรงชีพเป็นครอบครัว การทำมาหากินและความเป็นอยู่ คือวิถีชีวิตของตน ให้มีความสุขสบายและมีความเจริญยืนยาว ที่กล่าวนี้ย่อมไม่รวมถึงมนุษย์หมู่หนึ่งหมู่ใดที่มารวมกันเพราะบังเอิญชั่วคราวคราว เช่น ฝูงคนที่มารวมออกันดูหนังดูละครหรือดูเขาทะเลาะกัน เป็นต้น

ประเทศชาติหรือประชาชาติ คือ มนุษย์หมู่หนึ่งมีจำนวนมาก มีภูมิภานาอยู่ในแผ่นดินผืนหนึ่ง ซึ่งมีเขตแดนกำหนดเป็นอาณาบริเวณไว้แน่นอน ตามปกติคนเหล่านี้ มักมีคนหลายเชื้อชาติผสมกัน แต่มีความคิดและจิตใจ ตลอดจนความรู้สึกนึกเห็น อันเป็นมูลฐานหรือทุนเดิม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ วัฒนธรรมร่วมกัน ทุนเดิมที่กล่าวนี้ได้มาจากมรดกของคนรุ่นก่อนถ่ายทอดไว้ให้และตกทอดสืบต่อเป็น ปรับปรุงประเพณีร่วมกันมาในทางประวัติศาสตร์และคนเหล่านี้กล่าวโดยทั่วไป ส่วนใหญ่มีความเชื่อร่วมกันในทางศาสนา อันสืบมาแต่อดีตยิ่งกว่าในปัจจุบัน โดยปกติใช้ภาษาาร่วมกันเป็นภาษากลางสำหรับเป็นพาหะสื่อสารความคิดและความรู้สึก และมีเจตนารมณ์ร่วมกันที่จะประกอบกันเป็นรัฐปรรัฐของตนขึ้นโดยอิสระอธิปไตย เพื่อแสดงออกและให้บรรลุเจตนารมณ์นั้น

ตัวอย่างประเทศไทย ย่อมประกอบด้วยสังคมชาวไทยซึ่งมีหลายเชื้อชาติผสมกัน ปกครองกันเป็นประเทศอิสระประชาธิปไตย มีพื้นหรือทุนเดิมทางวัฒนธรรมเป็นแบบอย่างไทยสืบต่อกันมานานในทางประวัติศาสตร์จะคิดจะรู้สึก ตลอดจนมีนิสัยและความประพฤติก็เป็นอย่างแบบไทยดังนี้ เป็นต้น”^๔

เนื่องจากสังคมมีความหมายตั้งแต่คนจำนวนหนึ่ง จนถึงคนเป็นจำนวนมากร่วมกันเป็นประเทศชาติหรือประชาชาติ ดังที่อ้างมานั้น โดยเฉพาะประเทศชาติหรือประชาชาติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงเรียกว่า

๔. พระยาอนุมานราชธน, เชื้อชาติ ภาษา และ วัฒนธรรม, กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๘ น. ๒๒-๒๓

ชาติ โดยมีพระบรมราชาธิบายไว้ว่า “คำว่า ชาติ นี้ ตามศัพท์เดิมแปลว่า ตระกูล หรือ ประเภทของ บุคคล เช่น ชาติพราหมณ์ คือ ตระกูลบุคคลที่เป็นนัก บุญติดต่อนี้อย่างกันหลายชั่วคน ชาติกษัตริย์ คือ ตระกูลบุคคลที่เป็นนักรบตามกัน ดังนี้ เป็นต้น ชาติ ก็แปลตรง ๆ ว่า กำเนิดเท่านั้น ชาติพราหมณ์ ก็คือ เกิดมาเป็นพราหมณ์ ชาติกษัตริย์ ก็เกิดมาเป็น กษัตริย์ ต่อมาภายหลังไทยเราจึงมาใช้เรียกคณะ ชนที่ร่วมกันว่าชาติ ซึ่งอันที่จริงก็ไม่ผิด เพราะ คนชาติไทยก็คือเกิดเป็นไทย เกิดในหมู่ชนที่เรียก นามตนว่า ไทย”^๕ และ “ก็ชาตินั้นคืออะไรเล่า คือคณะชนหลาย ๆ คณะรวมกันเข้าจนเป็นคณะใหญ่ จึงได้นามว่า ชาติ”^๖

ความสำคัญของศาสนา ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้น แล้วว่า ศาสนา เป็นประติฐานทางความคิดที่พิเศษ สุดของคน เป็นสมบัติของคนและเป็นมรดก สังคม ในส่วนที่เป็นความคิดและจิตใจซึ่งตกทอดมาโดย ลำดับ โดยชาติต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันมีศาสนา ประจำชาติและศาสนาที่รับการอุปถัมภ์บำรุงอยู่เป็น ส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เพราะศาสนามีความสำคัญ เช่น

๑. มีความสำคัญมากต่อกลุ่มชนหรือประเทศ ชาตินั้น ๆ ในด้านต่าง ๆ เป็นต้นว่า ในด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม วิจิตรศิลป์ และ สัมผัสศีลธรรมของคนในกลุ่มนั้น ของชาตินั้นหรือของ ผู้นับถือศาสนาเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ

โดยเฉพาะทางด้านสถาปัตยกรรม จะเห็นว่าสิ่งก่อสร้างสมัยโบราณที่มีชื่อเสียงนั้น โดยมากเป็นของ ศาสนา เช่น ปิรามิด วัดพระแก้วและวังวัดกัน เป็นต้น

๒. บางศาสนาเป็นเครื่องส่งเสริมให้กำลังแก่ การเมืองและการปกครอง

๓. ศาสนาทำให้คนปกครองตัวเองได้ทั้งในที่ลับทั้งในที่เปิดเผย

๔. ศาสนาทำให้คนดำเนินชีวิตอย่างมีหลัก

๕. ศาสนาทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มิใช่หุ่นหรือเครื่องจักรและทำให้คนต่างจากสัตว์”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มี กระแสพระราชดำรัสเรื่องศาสนามีความสำคัญ ของทุกศาสนาไว้ว่า

“ในอนุศาสน์ซึ่งสมเด็จพระยาวชิรญาณ วโรส ได้ประทานแก่กองเสือป่าเมื่อแรกตั้งขึ้นนั้น ได้ทรงอธิบายข้อความไว้แล้วว่า ชาติ ที่สมบูรณ์ด้วย คุณธรรมย่อมเจริญ ที่ไร้คุณธรรมย่อมตกต่ำเลวทราม ย่อมถึงความพินาศเป็นที่สุด ดังนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็น ความจริงตามพระดำรัสทุกประการ และไม่ใช่ว่าจะมา เห็นตามในภายหลังนี้ ได้แลเห็นได้สังเกตมานานแล้ว จึงขออธิบายตามความเห็นของข้าพเจ้าเองต่อไปว่า คุณธรรมที่มีประจำชาติก็ดี กับบุคคลก็ดี นับว่าเป็นสิริ ยิ่งกว่าเครื่องประดับใด ๆ ทุกอย่าง ใช่แต่เท่านั้น มิหนำซ้ำเป็นสิ่งจำเป็นจะต้องมีด้วย....และจำต้อง รักษาไว้ให้บริบูรณ์ประดุจทรัพย์อันประเสริฐ

๕-๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลูกใจเสือป่า บทที่ ๕-๖ ในหนังสือวิชาฐานุสรณ์

๒๔๕๓ น.๔๐ และ ๕๔

๗. คณะวัดเทพศิรินทราวาส อ้างแล้ว น.๓-๔

เมื่อกล่าวถึงคุณธรรมแล้ว ก็ย่อมต้องนำเสนอไปถึงศาสนา เพราะศาสนาเป็นที่ตั้งแห่งคุณธรรม เป็นเหมือนหนึ่งตู้ที่เก็บรวบรวมคุณธรรมไว้ บรรดาศาสนาถึงแม้ว่าจะต่างลัทธิกันก็ดี คงมีความหมายตรงกัน คือสอนให้บุคคลประพฤติธรรมจริยานั่นเอง เพราะฉะนั้นในส่วนตัวข้าพเจ้า ถึงแม้ข้าพเจ้าเป็นอุบาสกมีความเลื่อมใสใฝ่มั่นอยู่ในพุทธศาสนาก็ดี แต่ถ้าผู้นับถือลัทธิอื่นจริง ๆ ข้าพเจ้าก็ยอมรับว่าเขาเป็นคนดีได้เหมือนกัน เพราะความมุ่งหมายของเขาก็มีคล้าย ๆ ข้าพเจ้าคือตั้งใจจะเป็นคนดีที่สุดที่จะเป็นไปได้ผัดกัน แต่หนทางที่ดำเนินไปเพื่อแสวงผลอันพึงประสงค์เท่านั้น”๔

ด้วยหลักที่ศาสนามีความสำคัญดังอ้างมานี้ จึงเห็นได้ว่า ทำไมชาติต่าง ๆ จึงมีศาสนาและทะนุบำรุงศาสนา โดยเฉพาะชาติไทยนั้นมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและมีศาสนาอื่นที่ทะนุบำรุงอีก เช่น ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ศาสนาฮินดูและศาสนาซิกข์ เป็นต้น พระมหากษัตริย์ของไทยทรงเป็นพุทธมามกะและเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ตั้งแต่ศาสนานั้น ๆ เข้ามาสู่ประเทศไทย และประชาชนคนไทยยอมรับนับถือ ไม่มีการบังคับให้ผู้หนึ่งผู้ใดนับถือศาสนานั้นศาสนาใด จากผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงเหตุผลในเรื่องนี้ไว้ว่า

“เรื่องศาสนาจะบังคับให้ผู้ใดถืออันใดโดยยาก และข้าพเจ้าแต่ไม่เห็นประโยชน์อันใดในการที่จะบังคับ ความเห็นของคนเราจะมีแตกต่างกันในเรื่องใด

ได้มากยิ่งไปกว่าเรื่องศาสนาไม่มี เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ฟัง (หรืออ่าน) ถ้อยคำข้าพเจ้าถึงแม้ว่าท่านจะไม่เห็นตรงกับข้าพเจ้าทุกประการ ก็คงจะไม่รังเกียจในการที่ข้าพเจ้าจะแสดงความเห็นคือข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า ถึงใคร ๆ จะถือศาสนาใดก็ตาม ถ้าเชื่อจริงคือจริงอยู่แล้ว ข้าพเจ้ายอมรับได้ว่ามุ่งหมายคล้ายข้าพเจ้าคือมุ่งดำเนินไปในทางที่ชอบ แต่เดินคนละแผนกเท่านั้น”๕

ประเทศไทย ไม่มีการบังคับให้ถือศาสนานั้น ศาสนานี้ ก็เพราะมีความคิดเป็นไปตามกระแสพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ดังกล่าวแล้ว และในโลกนี้ก็มีแต่พระมหากษัตริย์ของไทยเท่านั้นที่ทรงเป็นพุทธมามกะ แต่ได้ทรงอยู่ในฐานะเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกศาสนาทุกศาสนาในพระราชอาณาจักรนอกเหนือไปจากพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ

บทความนี้ มุ่งหมายเพื่อจะชี้ให้เห็นว่า ศาสนาเป็นมรดกของชาติด้วยเหตุใดเท่านั้น จึงมิได้กล่าวถึงเรื่องศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ และมีได้ชี้แจงรายละเอียดว่ามรดกของสังคมหรือชาติได้เกิดเพราะศาสนาใดที่ตกทอดมาถึงเราในปัจจุบัน ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวนี้ คงจะมีปรากฏในบทความอื่น ที่รวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้หรืออยู่ในเล่มอื่นอันเป็นชุดของมรดกของชาติต่อไป

และในตอนจบบทความนี้ ขออัญเชิญพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า ของปวงชนชาวไทย ที่ทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของศาสนาที่ควรรักษาไว้

๔. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างแล้ว น.๔๓-๔๔

๕. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างแล้ว น. ๔๓

“ชาติกับศาสนาย่อมเป็นสิ่งซึ่งต่อเนื่องกัน ถ้าชาติ
พินาศไปแล้ว ศาสนาก็ตั้งอยู่มิได้ ถ้าศาสนาเสื่อม
ทรามจนสูญสิ้นไปแล้ว ประชาชนก็จะมีคุณธรรมย่อ
หย่อนลงไปจนลงท้ายไม่มีอะไรเลย ชาติใดที่ไร้คุณ
ธรรม ชาตินั้นก็ต้องถึงแก่ความพินาศล่มจม คงต้อง
เป็นข้าชาติอื่นอันมีคุณธรรมบริบูรณ์อยู่”^{๑๐} และว่า
...“ปู่ย่าตายาย ของเราทั้งหลาย ท่านผู้สละความสุขสำราญ
ตลอดจนชีวิตของท่านให้แก่ชาติบ้านเมืองและศาสนา

เพื่อจะได้ให้เราเป็นไทยอยู่สมนาม ฝ่ายเราผู้เป็นลูก
หลานก็ได้มีความสุขสำราญตลอดมา ทั้งชาติศาสนาก็
ได้รุ่งเรืองอยู่ นับว่าเราทั้งหลายได้รับมรดกจากท่าน
ผู้ล่วงลับไปแล้วอย่างประเสริฐ หากทรัพย์สินสิ่งใดจะมา
สู้มิได้อีกต่อไปแล้ว เราทั้งหลายที่ได้รับมรดกไว้เช่นนี้
แล้ว จะมาปล่อยให้มรดกของเราเสื่อมทรามไปจะเป็น
การสมควรแลหรือ”^{๑๑}

ภาษา และ วรรณกรรม

มรดกวรรณคดีไทย

นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๒๖ ซึ่งเป็นปีที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นจารึกลงบนแท่นศิลาที่เหล็ยมแล้ว ตัวอักษรเหล่านั้นได้วิวัฒนาการและใช้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นคุณแก่การสร้างสรรค์วรรณคดีอันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติเป็นอย่างยิ่ง

คนไทยทุกยุคทุกสมัย ได้สร้างสรรค์วรรณคดีไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมจำนวนมาก วรรณคดีเหล่านั้นเป็นหลักฐานสำคัญ สะท้อนภาพสังคม วัฒนธรรม และความเจริญด้านต่าง ๆ ของชาวไทยในอดีต ไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีบางเรื่องหรือทุกเรื่อง จะเป็นเครื่องรับใช้คนกลุ่มน้อยหรือสถาบันใดสถาบันหนึ่งโดยเฉพาะ ตามที่คนในยุคปัจจุบันกลุ่มหนึ่งคิดเห็นอยู่จริงหรือไม่ก็ตาม แต่วรรณคดีส่วนมากก็ทำให้เราสามารถทราบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และทำให้เราเรียนรู้ได้ว่า ด้วยสภาพสังคมและสภาพแวดล้อมเช่นนั้นแหละที่ทำให้บรรพบุรุษของไทยสามารถรักษาผืนแผ่นดินไทยไว้เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงยุคของเรา

ยุคสมัยของวรรณคดีไทย

วรรณคดีของไทยเรานั้น ถ้าแบ่งตามกาลเวลา ก็อาจแบ่งได้เช่นเดียวกับสมัยประวัติศาสตร์ คือ สมัยสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๙๑๙

สมัยอยุธยา	ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐
สมัยธนบุรี	ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๔
สมัยรัตนโกสินทร์	ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-ถึงปัจจุบัน

วรรณคดีคืออะไร

คำว่า วรรณคดี มาจากคำว่า วรรณ + คดี “วรรณ” แปลว่า หนังสือ ผิวน สี ชนิด “คดี” แปลว่า ทาง เรื่อง มาจากคำ “คม” ชาติ ในภาษาบาลี เดิม ต บ้างย เป็น คต แปลว่า ไปแล้ว เช่นคำว่า พระสุคต แปลว่า พระผู้ไปดีแล้ว คือ พระพุทธเจ้า “คต” แผลงเป็น “คดี, คดี” แปลว่า การไป เคลื่อน วิถี แบบอย่าง ทาง

คำว่า “วรรณคดี” จึงหมายถึง หนังสือที่มีแนวทาง หรือหนังสือที่แต่งดี คำว่าวรรณคดีนี้ พบที่ใช้ครั้งแรกในพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

คำอีกคำหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีคือ วรรณศิลป์ มีใช้ในพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๔๖๕ หมายถึง ศิลปะของการเรียบเรียงถ้อยคำ

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๔ มีคำว่า วรรณกรรม เกิดขึ้นครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณ-

กรรมและศิลปกรรม ในพระราชบัญญัตินี้ได้นิยามคำว่า “วรรณกรรม และ ศิลปกรรม” ไว้รวมกันดังนี้

“วรรณกรรม และ ศิลปกรรม” หมายความว่า รวมการทำขึ้นทุกชนิดในแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ และแผนกศิลปะ จะแสดงออกมาโดยวิธีหรือรูปร่างอย่างใดก็ตาม เช่น สมุด สมุดเล็ก และหนังสืออื่น ๆ เช่น ปาฐกถา กถาอื่น เทศนาหรือวรรณกรรมอื่น ๆ อันมีลักษณะเช่นเดียวกัน หรือนาฏกยกรรม หรือนาฏกย-ดนตรีกรรม หรือแบบพ็อนรำ และการเล่นแสดงให้คนดู โดยวิธีใด ซึ่งแบบการแสดงนั้น ๆ ได้กำหนดไว้เป็นหนังสือ หรืออย่างอื่น เพลงดนตรีมีคำร้องหรือไม่มี ฯลฯ”

เมื่อพิจารณาตามความหมายของถ้อยคำเหล่านี้ จะเห็นได้ว่า วรรณคดี กับ วรรณกรรม แตกต่างกันที่ วรรณกรรมคือหนังสือหรือข้อเขียนทั่วไปที่มีเนื้อความเข้าใจได้ แต่วรรณคดีนั้นต้องเป็นหนังสือที่แต่งดีด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีนั้นก็คือ วรรณกรรมที่มีลักษณะของวรรณศิลป์

วรรณคดี ตามความหมายในพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร หมายถึง

๑. กวีนิพนธ์ คือ เป็น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน
๒. ละครไทย แต่งเป็นกลอน มีกำหนดนำพาทย ฯลฯ
๓. นิทาน คือ เรื่องราวอันผูกขึ้นและแต่งเป็นร้อยแก้ว
๔. ละครพูด (คือ ละครแบบไทย ได้มาจากตะวันตก เป็นละครที่ไม่แต่งเครื่องอย่างละครรำ แต่แต่งตัวตามสภาพชีวิตจริง แสดงกริยาท่าทางอย่างคนจริง ๆ และจัดฉากจริง ๆ ตามเนื้อเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดริเริ่มขึ้น)

๕. อธิบาย (คือ “เอสเซย์” หรือ “แบมเฟลต”) แสดงด้วยศิลปวิทยา หรือกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง (แต่ไม่ใช่ตำราหรือแบบเรียนหรือความเรียงเรื่องโบราณคดี มีพงศาวดาร เป็นต้น)

คุณสมบัติของวรรณคดี อาจกล่าวสรุปโดยประมวลจากแนวการเขียนในปัจจุบันนี้ มีดังต่อไปนี้

๑. แต่งดี มีศิลป์ในการเสนอเรื่องและการใช้ภาษา มีอรรถรส มีความงาม (สุนทรีย์ภาพ)

๒. มีอารมณ์สะเทือนใจ (Emotion) คือทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก หรืออารมณ์คล้อยตามบทบาทของตัวละครในเรื่อง (พึงสังวรณว่า “อารมณ์สะเทือนใจ” ในวรรณคดีนั้นมีใช้หมายความว่าร้องไห้ เศร้าโศก หรือสงสารอย่างเดียว เช่น บทโกรธ อ่านแล้วพลอยรู้สึกโกรธหรือบทที่ตัวละครสนุกสนาน ครึกครื้น ผู้อ่านก็พลอยรู้สึกเห็นจริงเห็นจังตามเรื่อง)

๓. มีประโยชน์ต่อผู้อ่าน อาจอ้างอิงได้ แต่ไม่ถึงกับเป็นตำราทางวิชาการเช่น เรื่อง อิเหนา มีบทพรรณนาการรับแขกเมือง พิธีโสกันต์สี่ะยะตรา ประเพณีทำศพเจ้านาย การสมโภชลูกหลวง บทพรรณนานั้นตรงตามความจริงที่ปฏิบัติกันในยุคต้นรัตนโกสินทร์ หรือในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทำให้ผู้อ่านศึกษาได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว มิฉะนั้นก็ไม่อาจจะทราบได้ เพราะคนรุ่นหลังเกิดไม่ทันเหตุการณ์นั้น ต้องอาศัยวรรณคดีเป็นเครื่องช่วยให้ได้รับความรู้ดังกล่าว

นอกจากความรู้ต่าง ๆ แล้ว วรรณคดีมักเป็นกระจุกเงาสะท้อนภาพสังคมในยุคที่วรรณคดีนั้นถือกำเนิดขึ้น เช่น ปลายสมัยอยุธยา ยังไม่มีโรงเรียนหรือสถาบันสำหรับศึกษาเล่าเรียนอย่างในปัจจุบัน และเด็กผู้หญิงผู้ชายมีสิทธิ์ในการศึกษาไม่เท่าเทียม

กัน เด็กผู้ชายต้องไปเล่าเรียนวิชาจากพระในวัด หรือเรียนกับขุนนาง เด็กผู้หญิงเรียนวิชาการบ้าน การเรือนอยู่กับบ้านหรือในรั้วในวัง ดังจะทราบได้จากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน นอกจากนั้นเรายังอาจทราบถึงการแต่งกาย ความเป็นอยู่ การปฏิบัติตนในสังคม กฎหมาย การคมนาคม สภาพบ้านเมือง สภาพภูมิศาสตร์ การอาชีพ การปกครอง ความรู้สึกนึกคิดหรือความนิยมในด้านต่าง ๆ ของผู้คนในยุคที่วรรณคดีนั้น ๆ ถือกำเนิดขึ้น ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นรายละเอียดซึ่งประวัติศาสตร์มักจะไม่นับบันทึกไว้ คนที่ต้องการทราบ จะศึกษาได้จากวรรณคดี

เมื่อกล่าวถึงข้อนี้แล้ว ก็ใครจะแทรกไว้ด้วยว่า สังคมของมนุษย์นี้ได้วิวัฒนาการมานับด้วยหมื่นแสน ล้านปี มีความเปลี่ยนแปลง ก้าวหน้า เสื่อมตามกาลเวลาและตามที่อิทธิพลจากมนุษย์จะทำให้เป็นไป กรีกและโรมันได้เคยเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงมาแล้วในอดีต ก็ยังถึงซึ่งความเสื่อม แตกแยกออกเป็นชาติต่าง ๆ อเมริกาซึ่งเป็นชาติเพิ่งเกิด ปัจจุบันนี้ก็มีความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการและทางเศรษฐกิจอย่างสูง การที่เกิดความผันแปรเปลี่ยนแปลงขึ้นนั้น ล้วนเป็นผลมาจากพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมทั้งสิ้น และมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาต่างไม่ปรารถนาความเสื่อมกันทั้งนั้น ในอดีตไทยเราเคยตั้งตัวเป็นปึกแผ่นในแหลมทองนี้ แล้วต่อมาก็ถูกภัยสงครามทำให้ย่อยยับ บ้านแตกสาแหรกขาด แต่คนไทยที่กล้าหาญ เสียสละซึ่งเป็นบรรพบุรุษของเราก็ได้มานะฟื้นฟูก่อร่างสร้างฐานะขึ้นใหม่ รักษาความเป็นไทยและชาติไทยไว้ให้ลูกหลานไทยไม่เหมือนบางประเทศซึ่งเชื้อชาติก็ถูกกลืน แผ่นดินก็ถูกยึดครองไปหมด บรรพบุรุษของเราท่านคิดอย่างไร ท่านทำอย่างไร ท่านกินอยู่หลับนอน เชื่อถือ ปฏิบัติตนศึกษาเล่าเรียน และทำงานอาชีพอย่างไร ท่านเสียสละความสุขด้วย

วิธีไหน ท่านจึงได้ดำรงรักษาชาติไทยและความเป็นไทยไว้ให้พวกเรา ทำให้เราสามารถภูมิใจในความเป็นไทยอยู่จนทุกวันนี้ได้ เป็นสิ่งที่คนไทยควรจะต้องจะทำความเข้าใจ คนไทยไม่ควรจะออกตัญญูเนรคุณบรรพบุรุษ การที่ท่านรักษาแผ่นดิน รักษาชาติ สร้างชาติไว้ได้นั้น เป็นสิ่งมีคุณค่า การที่จะศึกษาและทำความเข้าใจในสิ่งดังกล่าวนี้ ก็ด้วยการศึกษาศิลปวัฒนธรรมสาขาต่าง ๆ รวมทั้งวรรณคดี เพราะในศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี จะมีรายละเอียดให้ศึกษาได้ และจากการศึกษาแนวคิดแนวปฏิบัติของบรรพบุรุษ (ไม่ใช่เนื้อเรื่องอย่างเดียว) แล้วเราก็ควรจะนำมาประยุกต์หรือคิดสร้างสรรค์ชาติบ้านเมืองของเราต่อไปมิให้ถึงซึ่งความเสื่อม แตกแยก จนในที่สุดก็สูญสลายไป

๔. ให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน เปิดหูเปิดตาให้รู้เห็นแง่ชีวิตในด้านต่าง ๆ ตามที่ตัวละครในท้องเรื่องต้องเผชิญ หรือให้บทสอนใจตามควร แต่มิใช่หนังสือเทศนา เช่น ในวรรณคดีมีเนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน ทำให้ผู้อ่านสนใจติดตามอย่างเพลิดเพลิน และได้รับข้อคิดจากเรื่อง เป็นต้นว่า อ่านเรื่องขุนช้างขุนแผน เราจะเห็นบทบาทของตัวละครในแง่ต่าง ๆ เช่น มีริษยาอาฆาต มีหลอกลวงคิดร้าย ททรยศหักหลัง มีแพะมีชนะ มีผิดหวัง สมหวัง มีดีมีชั่ว มีทุกข์มีสุข ผลัดเปลี่ยนเวียนกันอยู่ ซึ่งเป็นไปตามครรลองของชีวิตมนุษย์จริง ๆ หากมีใครประสบแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงอย่างเดียวไม่ ขุนช้างมั่งคั่งร่ำรวยแต่มีรูปร่างอัปลักษณ์และไม่ประสบความสำเร็จในด้านความรัก ขุนแผนยากจน เก่ง รูปร่าง มีวิชาความรู้ มีความสามารถตามความนิยมของคนในสมัยโบราณประสบความสำเร็จในด้านความรัก แต่ก็ไม่ได้เสมอไป ขุนแผนต้องเผชิญความทุกข์ยากในชีวิต เช่นเดียวกับมนุษย์ปุถุชน ผู้อ่านที่อ่านเรื่องนี้อย่าง

พินิจพิจารณา นอกจากจะได้รับความบันเทิงจากเนื้อเรื่องแล้ว ยังได้เห็นและได้รู้ถึงแง่ชีวิตต่าง ๆ มากมาย ซึ่งล้วนเป็นภาพที่เกิดจากชีวิตจริงของมนุษย์ในยุคสมัยของวรรณคดีนั้น ๆ ทั้งสิ้น

การแบ่งประเภทวรรณคดี ถ้าแบ่งตามลักษณะการแต่ง อาจแบ่งได้กว้าง ๆ ดังนี้

๑. ร้อยกรอง ได้แก่บทกวีนิพนธ์แบบต่าง ๆ ที่กวีแต่งขึ้น โดยใช้ระเบียบของภาษาและการแสดงออกซึ่งความคิดชั้นสูง ต้องการรูปแบบหรือดำเนินตามข้อบังคับ กำหนดกฎเกณฑ์เฉพาะแบบ เช่น กำหนดจำนวนคำ กำหนดตำแหน่งรับสัมผัส กำหนดจำนวนวรรค กำหนดเสียงวรรณยุกต์ เอก โท ตรี จัตวา สามัญ กำหนดเสียงหนักเบา สั้นยาว (ครุ-ลหุ)

๒. ร้อยแก้ว คือการเรียบเรียงถ้อยคำ ไม่มีหลักเกณฑ์หรือแบบแผนตายตัว การเขียนร้อยแก้วในสมัยโบราณมักจะเป็นร้อยแก้วแบบสัมผัส เช่น ศิลปจารึกพ่อขุนรามคำแหง ไตรภูมิพระร่วง

ร้อยกรอง วรรณคดีไทยส่วนมากนับแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ เขียนด้วยแบบร้อยกรองทั้งสิ้น

ถ้าจำแนกร้อยกรองตามลักษณะข้อบังคับในการแต่ง จะจำแนกได้เป็น

กาพย์ มีข้อบังคับจำนวนคำและตำแหน่งที่รับสัมผัส แบบกาพย์ที่ใช้มากในงานร้อยกรอง คือ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์สุรางคนางค์ กาพย์ฉกัณฑ์ หนังสือที่แต่งด้วยกาพย์ เช่น กาพย์พระไชยสุริยา สุบินคำกาพย์

กลอน บังคับจำนวนคำและตำแหน่งที่รับสัมผัส แบบกลอนที่ใช้มาก คือ กลอนแปด หรือกลอนสุภาพ กลอนละคร กลอนเพลงยาว กลอนกลบท กลอนดอกร้อยสัควา หนังสือที่แต่งด้วยกลอนมีจำนวนมาก เช่น นิทานคำกลอนเรื่อง พระอภัยมณีของสุนทรภู่ กลอนบทละครเรื่องอิเหนา อุณรุทธิ์ รามเกียรติ์ กลอนเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ประชุมเพลงยาว กลบทศิริวิบุลยกิจ ประชุมบทสัควาเล่นถวายเป็นบทกลอนร้อย

ฉันท์ บังคับจำนวนคำ ตำแหน่งรับสัมผัส และเสียงสั้นยาวตามตำแหน่งที่กำหนด ฉันท์มีมากหลายแบบ มีกำหนดคำและเสียงสั้นยาว ตลอดจนสัมผัสต่างกันตามกำหนด แบบฉันท์ที่ใช้มากได้แก่ สัททวิภักกพิตฉันท์ วสันตดิถี อินทวิเชียร มาณวก โद्यก มาลินี อีทิสัง ภูษณประยาต ในการแต่งคำฉันท์มักใช้กาพย์เข้าผสมด้วย หนังสือคำฉันท์สำคัญ ๆ ได้แก่ เสือโคคำฉันท์ ฉันท์ดุขุฎีสังเวศกล่อมช้าง สมุทรโฆษคำฉันท์ อุเทนคำฉันท์ พระนลคำฉันท์ สามัคคีเภทคำฉันท์ มัทนะพาธา (บทละครคำฉันท์) อิลราชคำฉันท์

โคลง บังคับจำนวนคำ การแบ่งวรรค การรับสัมผัส และเสียงวรรณยุกต์ตามตำแหน่งที่กำหนด ให้ แบบโคลงที่ใช้กันมากได้แก่ โคลงสี่สุภาพ โคลงสี่ด้น โคลงสาม โคลงสอง หนังสือที่แต่งด้วยคำโคลงมี โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ โคลงยวนพ่าย โคลงทวาทศมาส โคลงภาพพระราชพงศาวดาร ตำราฆ่าคำโคลง หนังสือโคลงบางเล่มมีร้อยและโคลงหลายอย่างเรียกว่าลิลิต เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตเตล่งพ่าย

ร่าย มีร้อยสุภาพและร่ายด้น มีทั้งร้อยยาวและร่ายสั้น ร่ายสั้นกำหนดวรรคละ ๕ คำ และกำหนด

ตำแหน่งสัมผัสแน่นอน แต่รายยาวไม่กำหนดจำนวน คำหรือตำแหน่งสัมผัส หนังสือที่แต่งเป็นรายยาวที่สำคัญคือ เทศน์มหาชาติ มหาเวสสันดรชาดก ส่วนรายสั้นมีอยู่ในหนังสือลิลิตต่าง ๆ เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตนิทราชาคริต

การใช้แบบร้อยกรอง กวีทุกยุคทุกสมัยมีอิสระในการเลือกใช้แบบบทร้อยกรองชนิดต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้นในการแต่งหรือสร้างสรรค์วรรณคดีตามความนิยมและความถนัดของตน เป็นต้นว่า

๑. เพื่อแสดงความรู้สึกนึกคิด เช่น ความรัก ความสนใจในธรรมชาติ ความคิดเห็นต่าง ๆ เป็นต้นว่า โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ เป็นโคลงต้นแสดงความรัก ความทุกข์ในการที่จากคนรัก และพรรณาสัตว์ที่พบระหว่างการเดินทาง

เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา เป็นกลอนเพลงยาวพรรณาคาตการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจะเกิดแก่กรุงศรีอยุธยา

กาพย์ประพาสธารทองแดง พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ แต่งเป็นกาพย์พรรณนาความสนใจในธรรมชาติและความรู้สึกในการที่ได้เสด็จไปประพาสธารทองแดง

เพลงยาวรบพม่าที่ท่าดินแดง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ แสดงความเจ็บแค้นพม่าอริราชศัตรูซึ่งมารุกรานประเทศไทย และแถลงพระราชปณิธานที่จะรักษากันเมืองไว้ให้พ้นภัย ให้อาณาประชาราษฎร์ร่มเย็นเป็นสุข แม้ชีวิตก็ทรงยอมสละเป็นชาติพลี เรื่องนี้บางทีเรียกว่า นิราศ

นิราศเมืองเพชร นิราศภูเขาทอง ฯลฯ ของสุนทรภู่ แต่งเป็นกลอน นิราศสุพรรณ ของสุนทรภู่

แต่งเป็นโคลงสี่ แสดงความรักอาลัยคนรักและเล่าเรื่องที่จากที่อยู่เดินทางไปยังที่ต่าง ๆ

ดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า ของพระยาอุปกิตศิลปสาร แต่งเป็นกลอนดอกสร้อย (ซึ่งแปลถอดมาจากกวีนิพนธ์ภาษาต่างประเทศ)

สุภาวดีอิศรญาณ หรือ เพลงยาวเจ้าอิศรญาณ แต่งเป็นกลอนเสนอความคิดเห็นที่ผู้ประพันธ์มีต่อสภาพสังคมในยุคสมัยนั้น พร้อมทั้งเสนอแนะด้วยแต่ไม่ถึงกับสอน

๒. เพื่อประโยชน์ในด้านการบันเทิง เช่น การเล่นนิทาน หรือเล่าเรื่องจากจินตนาการ บทสำหรับการแสดงละคร บทพากย์โขน บทพากย์หนัง บทลิเก บทสำหรับใช้ขับร้อง ขับกล่อม บทดอกสร้อย สักวา ลำตัด เพลงเกี่ยวข้าว เพลงพื้นเมืองต่าง ๆ เช่น

นิทานคำกลอนชุดพระอภัยมณี เรื่อง โคนบุตร เรื่องสิงห์ไกรภพ ของสุนทรภู่

กลอนเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ในรัชกาลที่ ๒

กลอนบทละครว่าเรื่องอิเหนา ในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒

บทพากย์นางลอย พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่งเป็นกาพย์

บทมโหรี เรื่องกากี ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งเป็นกลอน

๓. เพื่อใช้ประโยชน์ในพิธีกรรม และบทสดุดีต่าง ๆ เช่น บทสวด บทสัการะ บทบวงสรวงสังเวีย บททำขวัญนาคนา บทสวดมนต์ บทสดุดีเฉลิมพระเกียรติ เช่น

ประชุมเชิงขวัญ

ฉันท์สุดดีสังเวยกล่อมช้าง

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

๔. บทสอน เช่น สุภาษิตสอนหญิง โคลงราช
สวัสดิ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ คำฉันท์สอนหญิง
กลอนเพลงยาวถวายโอวาท กลอนสวัสดิรักษา

๕. เพื่อให้ความรู้หรือบววิชาการต่าง ๆ
เช่น โคลงตำราม้า ตำราพิชัยสงคราม คำกลอน
โคลงยวนพ่าย ลิลิตเตलगพ่าย

อนึ่ง ลักษณะการใช้ประโยชน์นี้ ในบางกรณี
อาจเหลื่อมล้ำกันอยู่ เช่น โคลงยวนพ่ายนั้นมีลักษณะ
ทางวิชาการที่เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์สมัย
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในขณะที่เดียวกัน ก็มี
ลักษณะของบทสวดด้วย ลิลิตเตलगพ่าย พระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ก็เช่นเดียวกับโคลงยวนพ่าย เนื่องด้วยเป็นเรื่องพระ
ราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ร้อยแก้ว

วรรณคดีร้อยแก้วในสมัยโบราณ ส่วนมากไม่
มุ่งแสดงอารมณ์ หรือจินตนาการ หนังสือที่เขียนเป็น
ร้อยแก้วนั้น อาจจำแนกออกไปได้ดังนี้

บันทึกหรือพงศาวดาร เช่น จาริกสุโขทัย
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ทำให้การชาว
กรุงเก่า จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาล
ที่ ๕

กฎหมาย เช่น กฎหมายตราสามดวง หรือ
พระราชกำหนดต่าง ๆ

ศาสนาและปรัชญา เช่น ไตรภูมิพระร่วง
ไตรภูมิโลกวินิจฉัย

จดหมายหรือพระราชสาส์นต่าง ๆ เช่น สาส์น
สมเด็จพระราชินีพันปีหลวง เสด็จประพาสต้น

สิ่งที่พึงสังเกตในเรื่องร้อยแก้วสมัยโบราณนั้น
บางบทจะมีคุณสมบัติของร้อยกรองอยู่ด้วย กล่าว
คือ มีระเบียบของการใช้ถ้อยคำและการรับสัมผัส
เพียงแต่ไม่กำหนดตายตัวลงไป ตัวอย่างเช่น จาริก
พ่อขุนรามคำแหง

“ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาอกกอบ
ในไพร่ภูทาง เพื่อนฝูงว่วไปคำ ขี้ม้าไปขาย ใครใคร่
ค้าช้างค้า ใครใคร่ค้าม้าค้า ใครใคร่ค้าเงินค้าทองคำ”

วรรณคดีร้อยแก้วเพื่อความบันเทิงนั้น มีขึ้นใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
โปรดให้แปลหนังสือต่างประเทศ เช่น ไซอัน สามก๊ก
ราชาธิราช

วิวัฒนาการของร้อยกรองและร้อยแก้ว

ในสมัยโบราณ งานร้อยกรองรุ่งเรืองเฟื่องฟู
ถึงขีดสูงสุด ไม่เฉพาะแต่ในเมืองไทย แต่ในพระราช
สำนักทั่วโลกทั้งตะวันตกและตะวันออก ต่างอุปถัมภ์
งานร้อยกรองกวีนิพนธ์ ถือว่าเป็นสิ่งเชิดชูเกียรติคุณ
และแสดงความเป็นอารยธรรมของชาติ ทั้งนี้อาจเป็น
ด้วยวรรณคดีร้อยกรอง เป็นงานเขียนที่ต้องการ
อัจฉริยภาพและศิลปะชั้นสูง ถือว่าเป็นทรัพย์สินทาง
ปัญญา

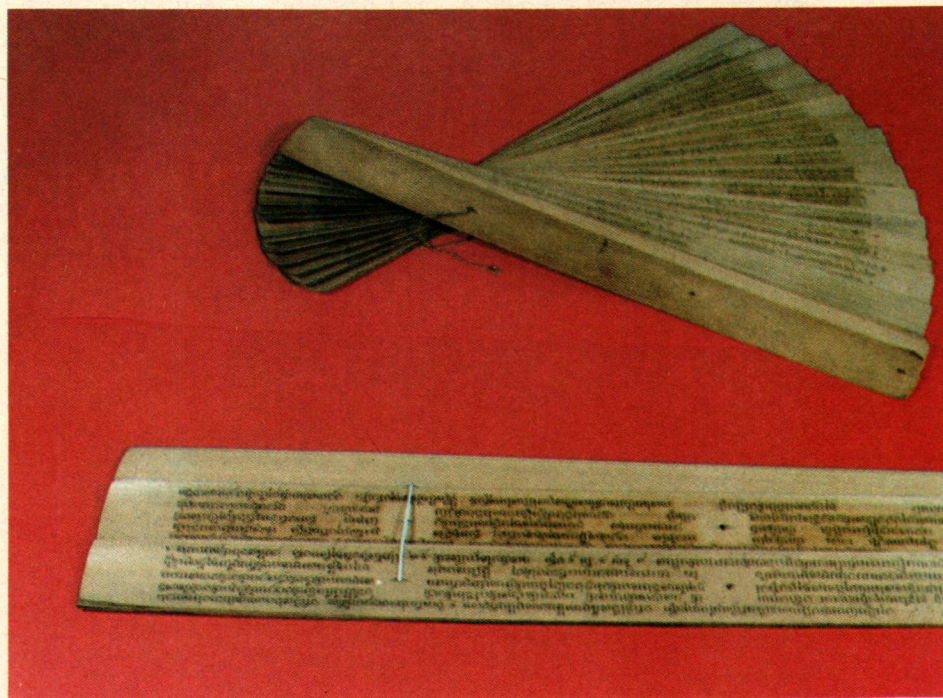

สมุดภาพไตรภูมิบูรณ ฉบับกรุงธนบุรี

ไตรภูมิพระร่วงวรรณคดีโบราณ
วรรณคดีร้อยแก้วสมัยสุโขทัย

หนังสือไตรภูมิใบลานสมัยอยุธยา
และสมัยกรุงธนบุรี

หนังสือ
สมุดไทยคำไตรภูมิโลกวินิจฉัย

ในประเทศไทยเรา วรรณคดีร้อยกรองรุ่งเรืองเฟื่องฟูตลอดมา โดยเฉพาะในสมัยอยุธยา จนถึงกล่าวว่ รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นยุคทองแห่งวรรณคดี แม้ในสมัยต่อมา กรุงศรีอยุธยาจะมีภัยสงคราม แต่งานวรรณคดีก็เจริญรุ่งเรือง มีมรดกวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาตกทอดมาจนถึงปัจจุบันจำนวนมาก และเชื่อกันว่า ยังมีอีกจำนวนมากที่ถูกทำลายสาบสูญไป จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วรรณคดีร้อยแก้วเริ่มมีบทบาทมากขึ้น แต่ถึงกระนั้นก็ยังใช้ร้อยแก้วในงานเขียนเพื่อความรู้เป็นส่วนใหญ่

งานร้อยแก้วเพื่อความบันเทิงมาแพร่หลายขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะเดียวกัน ราชสำนักก็ยังอุปถัมภ์งานกวีนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงพระราชนิพนธ์งานกวีนิพนธ์ไว้มาก โดยเฉพาะทรงแปลงานกวีนิพนธ์ต่างประเทศ เช่น บทละครของเชกสเปียร์ แต่ก็ทรงส่งเสริมและแนะนำงานร้อยแก้วด้วย เช่น เริ่มทรงพระราชนิพนธ์บทละครแบบตะวันตก การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะการศึกษาและสภาพสังคมได้ก้าวหน้าไปมาก มีคนไทยไปเรียนต่างประเทศ นำเอาแบบแผนและความรู้จากต่างประเทศเข้ามาเผยแพร่รวมทั้งแบบแผนการเขียน ซึ่งในสมัยนั้นงานร้อยแก้วได้เฟื่องฟูมากแล้วในดินแดนแถบตะวันตก

นับแต่นั้นมา การเขียนแบบร้อยแก้วจึงได้แพร่หลายอย่างกว้างขวาง เกิดมีนวนิยาย เรื่องสั้น สารคดีต่าง ๆ บทความ คอลัมน์ บทวิจารณ์ บทละครทั้งในด้านบันเทิงคดี และด้านวิชาการ ต่างใช้ร้อยแก้วกันเกือบทั้งสิ้น

งานร้อยกรองจึงนับวันก็เสื่อมโทรมลง แม้ว่าจะเป็นงานเขียนที่อยู่ในสายเลือดของคนไทย หรือจะกล่าวว่า คนไทยยังมีอุปนิสัยรักงานกวีนิพนธ์อยู่มาก แต่สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น การดำรงชีวิตภาวะเศรษฐกิจ ไม่อำนวยให้งานกวีนิพนธ์แพร่หลายกว้างขวางได้เหมือนดังในอดีต ไม่ว่าจะเป็นในแง่ผู้เขียนหรือผู้อ่าน ดังนั้น บทร้อยกรองที่เขียนกันอยู่ในปัจจุบัน จึงเป็นแต่เพียงบทแสดงความคิดเห็น แสดงความในใจ บทสดุดี แม้ว่าจะมีหน่วยงานบางแห่งพยายามส่งเสริมการร้อยกรอง เพื่อมิให้ศิลปกวีนิพนธ์สูญสิ้นไป โดยการตั้งเงินรางวัลให้แก่ผู้ที่มานะพยายามเขียนแต่งบทร้อยกรองเป็นเรื่องยาว ๆ แต่ผลงานเหล่านั้นก็สร้างขึ้นเพื่อความมุ่งหมายจำกัดเฉพาะ เช่น เพื่อชิงรางวัลเท่านั้น

ผู้มีบทบาทในการอุปถัมภ์และส่งเสริมการสร้างสรรค์มรดกวรรณคดี

นับแต่สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐) จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย นั้น พระมหากษัตริย์ และราชสำนักเป็นสถาบันสำคัญที่อุปถัมภ์และส่งเสริมงานวรรณคดี ทรงอุ้มชูกวีและนักปราชญ์ทางด้านอักษรศาสตร์ในราชสำนัก มีพระบรมราชโองการให้สร้างวรรณคดีขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก และพระมหากษัตริย์เองก็ทรงเป็นกวีและนักเขียน

เมื่อมีผู้นำแท่นพิมพ์เข้ามาใช้ในเมืองไทยประมาณเมื่อรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ต่อจากนั้นมาวรรณคดีก็เริ่มแพร่หลายกว้างขวางออกไปมากยิ่งขึ้น

ขึ้น โดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโรงพิมพ์หลายโรง เช่น โรงพิมพ์หลวง โรงพิมพ์หมอสุมิทธิ โรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ ได้ตีพิมพ์หนังสือวรรณคดีออกเผยแพร่จำนวนมาก ทำให้วรรณคดีแพร่หลายไปในหมู่ประชาชน มิได้จำกัดอยู่แต่ในราชสำนักเช่นแต่ก่อน

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ และต่อมาตั้งเป็น หอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ เมื่อพ.ศ. ๒๔๔๔ (และต่อมาแก้ไขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗) เพื่อคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของผู้แต่งหนังสือ ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตราพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยมีวัตถุประสงค์เชิดชูส่งเสริมวรรณคดีไทย ได้พิจารณาแยกวรรณคดีประเภทต่าง ๆ เป็นยอดของวรรณคดีเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาต่อไป

หนังสือที่วรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดของวรรณคดี อันควรเห็นได้ว่าเป็นมรดกวรรณคดีไทยที่สำคัญของชาติ ได้แก่

ลิลิตพระลอ เป็นยอดของวรรณคดีกลอนลิลิต
สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นยอดของนิทานคำฉันท์
กาพย์มหาชาติคำเทศน์ เป็นยอดของกาพย์
เสภาขุนช้างขุนแผน เป็นยอดของกลอนเสภาหรือกลอนสุภาพ

บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นยอดของกลอนบทละครรำ

สามก๊ก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อำนวยการแปล เป็นยอดของความเรียงนิทาน

พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยอดของความเรียงอธิบาย

มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยอดของบทละครพูดคำฉันท์

แต่เป็นที่น่าเสียดายที่วรรณคดีสโมสรนี้ได้สลายตัวไปโดยปริยาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๖๘

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรียสภฯ ได้ทรงก่อตั้งสมาคมวรรณคดีขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกับวรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ ๖ แต่สมาคมนี้ก็ได้สลายตัวไปโดยปริยายอีกภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕

อย่างไรก็ดี ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้สืบนโยบายอุปถัมภ์และส่งเสริมวรรณคดีทั้งทางตรงและทางอ้อม อาจจะกล่าวได้ดังนี้

๑. กระทรวงศึกษาธิการ

ก. ในด้านการศึกษาในโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการได้จัดให้มีหลักสูตร การศึกษาวรรณคดีในชั้นเรียนระดับต่าง ๆ ทั้งประถม มัธยม และอาชีวศึกษาตามความเหมาะสม

กรมต่าง ๆ ที่จัดการศึกษาในโรงเรียน ได้แก่ กรมสามัญศึกษา กรมการฝึกหัดครู กรมอาชีวศึกษา กรมศิลปากร สำนักงานการศึกษาเอกชน

ข. ในด้านการศึกษานอกโรงเรียน มีหน่วยงานที่ดำเนินงานส่งเสริมงานวรรณคดี เช่น กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ทำหน้าที่ค้นคว้าเรียบเรียงเผยแพร่หนังสือวรรณคดีให้ถึงประชาชนโดยวิธีต่าง ๆ เช่น จัดพิมพ์จำหน่าย จัดหนังสือให้ห้องสมุด จัดงาน เช่น สัปดาห์แห่งวรรณคดี จัดนำเที่ยวตามทัศนภูมิเรียกว่า วรรณคดีสัญจร จัดงานวันรำลึกถึงกวีและนักเขียน จัดการประกวดอ่านทำนองเสนาะสำหรับนักเรียนชั้นมัธยม ฯลฯ

กองหอสมุดแห่งชาติ รวบรวมสงวนรักษาต้นฉบับหนังสือวรรณคดีมรดกอันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติ จัดหาหนังสือต่าง ๆ รวมทั้งวรรณคดีเพื่อให้บริการแก่ประชาชนที่มาใช้หอสมุดแห่งชาติ เป็นการสืบทอดเจตนารมณ์การอนุรักษ์มรดกวรรณคดีไทยไปสู่อนุชนของชาติ จัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน ซึ่งรวมทั้งกิจกรรมเสริมสร้างและปลูกฝังความนิยม ชื่นชมในมรดกวรรณคดีไทย จัดนิทรรศการและงานในวันสำคัญของกวีและนักเขียน เพื่อยกย่องประกาศเกียรติคุณผู้สร้างสรรค์วรรณกรรมเพื่อสืบทอดเป็นมรดกวรรณคดีของชาติ

กองการสังคีต จัดแสดงละคร โขน และขับร้องจากเรื่องวรรณคดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นการสืบทอดและอนุรักษ์มรดกวรรณคดีไทย

๒. มหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษา ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยต่าง ๆ มีคณะที่จัดหลักสูตรการศึกษาวรรณคดีในระดับปริญญาตรีและโท และบางแห่งให้ปริญญาโทดุษฎีบัณฑิตแก่ผู้ทำงานดีเด่นด้านวรรณคดีด้วย

ก. สมาคมภาษาและหนังสือ (P.E.N. International Thailand Centre) จัดทะเบียนก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ มีสมาชิกเป็นนักเขียน นักประพันธ์ กวี นักแปล ครู อาจารย์ และผู้สนใจวรรณคดีและภาษาไทย สมาคมนี้เป็นสาขาของ P.E.N. Club สาขาสากลได้ดำเนินกิจการต่าง ๆ อันมีประโยชน์ต่อวงการวรรณคดีไทยตลอดมา เช่น จัดการอภิปราย จัดการประชุมนักเขียนเอเชีย จัดแปลและพิมพ์เรื่องสั้นของนักเขียนไทยเป็นภาษาอังกฤษ จัดพิมพ์วารสารเผยแพร่ข่าวเกี่ยวกับวรรณกรรม จัดการสัมมนาการทำหนังสือสำหรับเด็ก ฯลฯ

ข. สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย จัดทะเบียนก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ มีสมาชิกประกอบด้วยนักเขียน กวี ที่มีผลงานมาแล้วไม่น้อยกว่า ๓ ปี ผู้ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับงานประพันธ์เช่น บรรณาธิการหนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์ สมาคมนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมทะนุบำรุงงานวรรณกรรมและยกมาตรฐานงานเขียน ตลอดจนจัดสวัสดิการแก่นักเขียน สมาคมนี้ได้จัดกิจกรรม เช่น จัดอภิปราย สนทนาแนะนำการเขียน จัดงานชุมนุมนักเขียน ในวันที่ ๕ พฤษภาคม ทุกปี ติดต่อกับนักเขียนต่างประเทศ จัดสวัสดิการนักเขียน เป็นต้น

ค. สมาคมนักกลอนแห่งประเทศไทย เดิมเป็นชมรมนักกลอนได้จดทะเบียนก่อตั้งเป็นสมาคมตามกฎหมาย เมื่อพ.ศ. ๒๕๑๖ สมาชิกเป็นกวี และผู้สนใจงานร้อยกรอง

ง. ชุมชนและชุมชน นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มชุมชน ภาษาไทยของคุรุสภา ชุมชนวรรณศิลป์ของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และชมรมนักกลอน ตลอดจนสำนักพิมพ์ สื่อมวลชนต่าง ๆ ที่สนับสนุนส่งเสริมให้เกิดมีวรรณคดีแพร่หลายกว้างขวางขึ้น

๔. การให้รางวัลวรรณกรรมในประเทศไทย

ก. องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ให้รางวัลหนังสือสำหรับผู้เริ่มอ่าน ขณะนี้ยุติแล้ว

ข. องค์การความร่วมมือระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือองค์การซีโอไอ (องค์การ ส.ป.อ.) จัดรางวัลปีละ ๑,๐๐๐ ดอลลาร์สหรัฐ ให้แก่วรรณกรรมประเภทสร้างสรรค์ (Creative Writing) ที่ดีเด่นประจำปี ได้ให้รางวัลตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ รางวัลวรรณกรรมของ ส.ป.อ.นี้ได้รับความสนใจจากนักเขียนและประชาชนมาก และได้กระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวสนใจในการพัฒนางานประพันธ์ แต่น่าเสียดายที่องค์การนี้ได้ยุติการให้รางวัลนี้เสียแล้ว

ค. ธนาคารกรุงเทพจำกัด จัดรางวัลปีละ ๖๐,๐๐๐ บาท แบ่งรางวัลเป็น ๒ ประเภท คือ ร้อยแก้วและร้อยกรอง รางวัลละ ๓๐,๐๐๐ บาท ให้แก่วรรณกรรมดีเด่นที่แต่งขึ้นใหม่และยังมิได้พิมพ์เผยแพร่ เริ่มงานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ จนถึงปัจจุบัน และตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้เพิ่มรางวัลเป็นรางวัลละ ๕๐,๐๐๐ บาท รวมเป็นปีละ ๑๐๐,๐๐๐ บาท และยังสนับสนุนงานวรรณกรรมด้านอื่น ๆ อีกมาก

ง. มูลนิธิเคเนดี้ จัดเงินรางวัลปีละ ๓,๐๐๐ ดอลลาร์สหรัฐ ให้แก่งานเขียนประเภทร้อยแก้วและ

ร้อยกรอง ประเภทละ ๑,๕๐๐ ดอลลาร์ เริ่มงานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑

จ. บริษัทบางกอกโพสต์พับลิชชิง จัดรางวัล ๑๐,๐๐๐ บาท ให้แก่วรรณกรรมร้อยแก้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑

ฉ. มูลนิธิอนุমানราชชน จัดเงินรางวัล ๒๐,๐๐๐ บาท ให้แก่วรรณกรรมดีเยี่ยม ร้อยแก้วและร้อยกรอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕

ช. คณะกรรมการพัฒนาหนังสือ ให้รางวัลวรรณกรรมดีเด่นประจำปี ในงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ หมวดยุทธคดี ร้อยกรอง นวนิยาย หนังสือเด็ก หนังสือสยองขวัญเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๖

และยังมีผู้จัดรางวัลรายย่อย ๆ อีกจำนวนมาก เช่น

๑. สยามกลการ เคยให้รางวัลคำประพันธ์สดุดีดนตรี

๒. คณะกรรมการวันอนามัยโลก ให้รางวัลคำขวัญ

๓. สมาคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ให้รางวัลคำขวัญ คำกลอนในวันแม่

๕. กฎหมายคุ้มครองลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๔๗๔ พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม

กฎหมายคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของผู้ประพันธ์วรรณกรรม เป็นอุปกรณ์สำคัญอย่างยิ่งในการสร้างเสริมและสนับสนุนการสร้างสรรควรรณกรรม ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่าประเทศไทยเรานี้สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยได้ทรงอุปถัมภ์ส่งเสริมงานสร้างสรรค์มรดก ศิลปด้านวรรณกรรม

และทรงถือเป็นพระราชภารกิจสำคัญอย่างหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในความสำคัญข้อนี้ ได้โปรดให้ตราพระราชบัญญัติเหรียญวิจิตรญาณ เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๔๓๒ เพื่อส่งเสริมการแต่งหนังสือ และต่อมาโปรดให้ตราพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ของผู้แต่งหนังสือ เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๔๔ และได้แก้ไขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ ประเทศไทยได้เข้าเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม คือ อนุสัญญากรุงเบอร์ลิน ฉบับแก้ไขที่กรุงเบอร์ลิน เมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๘ ซึ่งเป็นการคุ้มครองลิขสิทธิ์ระหว่างประเทศ ในปีนั้น ได้ประกาศพระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๔๗๔ ออกบังคับใช้ด้วย

พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรมฉบับนี้ กำหนดให้ผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ได้รับความคุ้มครองลิขสิทธิ์ของตนตลอดชีวิต และอีก ๓๐ ปี ภายหลังผู้ประพันธ์ถึงแก่กรรมและลิขสิทธิ์นั้นสามารถมอบโอนเป็นมรดกได้ภายในระยะเวลาแห่งความคุ้มครอง กับได้กำหนดโทษผู้ละเมิดลิขสิทธิ์ไว้ด้วย

พระราชบัญญัตินี้ได้บังคับใช้มานานถึง ๔๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๕๑๖ นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินงานเกี่ยวกับกฎหมายคุ้มครองลิขสิทธิ์ ได้เสนอให้รัฐบาลแก้ไขปรับปรุงกฎหมายคุ้มครองศิลปวรรณกรรม ซึ่งล้าสมัยไม่มีผลในการบังคับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากสภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจ

เปลี่ยนแปลงไป มีนักกฎหมายหลายท่านร่วมเป็นกรรมการ เช่นนายสมภพ โหตระกิตย์ ศาสตราจารย์ จิตติ ดิงศภัทร์ นายมารุต บุณนาคน นายวัฒนา รัตนวิจิตร และนายกสมาคมที่เกี่ยวข้อง เช่น สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย สมาคมดนตรีแห่งประเทศไทย สมาคมผู้อำนวยการสร้างภาพยนตร์ นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นเลขานุการ

รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๒๑ ซึ่งได้ปรับปรุงสาระและบทบัญญัติกว้างขวางขึ้น กำหนดการคุ้มครองตลอดชีวิตของผู้ประพันธ์ และอีก ๕๐ ปี ภายหลังผู้ประพันธ์ถึงแก่กรรม และยังมีโทษถึงจำคุกด้วย หรือทั้งปรับและจำ

นอกจากนั้นยังกำหนดการคุ้มครองลิขสิทธิ์ระหว่างประเทศไว้ในมาตรา ๔๒ ให้เป็นไปตามเงื่อนไขในพระราชกฤษฎีกา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้สร้างสรรค์วรรณกรรมได้รับสิทธิประโยชน์ในการสร้างสรรค์งานทางปัญญาขึ้นไว้ให้เป็นมรดกของชาติและของโลก เพื่อว่าผู้สร้างงานวรรณกรรมอันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาจะได้รับผลประโยชน์จากผลงานของตนอย่างเต็มที่ อันจะเป็นเครื่องส่งเสริมให้มีการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมไว้เป็นมรดกของชาติมากขึ้น ได้ประกาศพระราชกฤษฎีกาเมื่อพ.ศ. ๒๕๒๖

ความมุ่งหมายที่สำคัญในการศึกษาวรรณคดี

แต่เดิมมา มักกล่าวว่าหนังสือจำพวกบันเทิงคดีเป็นหนังสือสำหรับ “อ่านเล่น” แต่ที่จริง หนังสือเหล่านั้นเป็นหนังสือที่ต้อง “อ่านจริง” ผู้อ่านควรเปลี่ยน

เจตคติในเรื่องนี้ได้แล้ว และควรศึกษาวรรณคดีโดยมีความมุ่งหมายดังต่อไปนี้

๑. เพื่อผลทางสุนทรียภาพ ศึกษาความงามของวรรณศิลป์ โดยเฉพาะทางอารมณ์ ความรู้สึก รสนิยมด้านภาษา ความสะอาดใจหรือหวนไหวไปตามบทบาทในเรื่อง ซึ่งเป็นผลของศิลปะที่กวีหรือผู้ประพันธ์แต่งสร้างขึ้น เมื่อได้รับแล้ว ควรวินิจฉัยวิจารณ์ และนำผลนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต เช่น

- ทำให้เพลิดเพลิน เบิกบาน ผ่อนคลายอารมณ์
- ทำให้เห็นภาพสังคมอดีต ซึ่งเราไม่สามารถย้อนไปร่วมเหตุการณ์นั้น ๆ ได้ หรือแม้สภาพสังคมในยุคปัจจุบันซึ่งเรามีได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาด้วยตนเองได้
- ศึกษาวิวัฒนาการของภาษา ความงามของภาษา เพื่อสืบเป็นรากฐานอันมั่นคงอย่างหนึ่งของความเป็นชาติ ชาติที่มีภาษาของตนเองใช้สืบมาแต่อดีตกาลช้านานนั้น ย่อมแสดงให้เห็นความเจริญและความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรม จึงเป็นหน้าที่สำคัญที่บุคคลในชาติจะช่วยกันรักษาและฟื้นฟูให้ศิลปวัฒนธรรมนั้นรุ่งเรืองยั่งยืนสืบต่อไป

๒. เพื่อศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับมนุษยชาติในอดีต เปรียบเทียบให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากวรรณคดีสะท้อนภาพสังคมของแต่ละยุคแต่ละสมัย แต่ละท้องถิ่น เราจึงศึกษาจากวรรณคดีได้ว่า ผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ ยุคต่าง ๆ นั้นมีความเป็นอยู่ รู้สึกนึกคิด และประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร เช่น เรื่องสั้นของ โอ เฮนรี ทำให้รู้ชีวิตของคนอเมริกา ในระยะระหว่าง ค.ศ. ๑๘๓๑-๑๘๓๘ และ กำศรวล ศรีปราชญ์ ทำให้รู้ว่า ผู้หญิงสมัยอยุธยาไว้ผม

อย่างไร บ้านเมืองมีสภาพอย่างไร ขุนช้างขุนแผน ทำให้รู้ประเพณีนิยม การศึกษา การดำเนินชีวิต ตลอดจนการปกครองของสังคมปลายสมัยอยุธยา จนถึงต้นรัตนโกสินทร์

๓. เพื่อสนองความประสงค์ในทางสร้างสรรค์ ผู้ศึกษายึดถือวรรณคดีเป็นแบบอย่างในการสร้างงานวรรณคดี ซึ่งเป็นงานทางสร้างสรรค์ได้ เช่น ศึกษาตัวอย่างแบบแผนของงานวรรณคดีเก่า ๆ เพื่อเป็นแนวทางให้สร้างงานวรรณคดีรุ่นใหม่ขึ้น แต่พึงสังวรณว่า ต้องไม่เป็นโจรวรรณกรรม คือ ไม่ลอกเลียนแบบหรือขโมยความคิดของผู้อื่น

๔. ศึกษาคติชีวิต ได้จากวรรณคดี วรรณคดีก็เหมือนกับสิ่งอื่น ๆ มีคุณค่ามากน้อยและมีข้อบกพร่องมากน้อย ซึ่งผู้อ่านต้องใช้ปัญญาเพื่อให้ได้รับผล อย่างไรก็ตาม วรรณคดีที่มีคุณค่าสูง จะพาผู้อ่านให้โลดแล่นไปกับชีวิตของตัวละครด้วย และถ้าผู้อ่านรู้จักเลือกแง่มุมที่มีข้อคิด นำมาวินิจฉัยวิจักษ์วิจารณ์ ก็จะได้แนวทางดำเนินชีวิตที่ดีได้เป็นต้นว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนให้คติที่ว่าคนทั้งหลายย่อมมีชะตาชีวิตแตกต่างกัน และไม่มีผู้ใดที่จะสมหวังในชีวิตทุกประการ ย่อมมีทุกข์มีสุข มีแพ้ชนะ มีสมหวังมีผิดหวัง มีดีมีชั่ว และความร่ำรวยมีโชคมีภัยบันดาลสุขทุกข์ทุกอย่างได้ ฯลฯ

การศึกษาวรรณคดีจะได้ผลมากน้อยอย่างไร ย่อมจะต้องอาศัยปัจจัยสำคัญ คือ

๑. วัย เพราะการอ่านวรรณคดีในวัยต่างกัน ย่อมได้รับรสหรือคุณค่าความงามของวรรณศิลป์ต่างกัน เช่น อ่านเรื่องขุนช้างขุนแผน หรือภาพพระ

ไชยสุริยา เมื่ออายุ ๖-๑๑ ปี กับอ่านเมื่ออายุวัย กลางคนขึ้นไป ซึ่งมีความเจนจัดชีวิตต่างกัน รสของวรรณคดีที่ได้รับย่อมต่างกัน

๒. ประสบการณ์ ภูมิหลัง หรือภูมิปัญญา เนื่องจากผู้อ่านจะต้องรับถ่ายทอดประสบการณ์ของ กวีผู้รจนางานวรรณคดีและนำมาผสมผสานกับ ประสบการณ์ของตนเป็น “ประสบการณ์ร่วม” ซึ่งจะ ทำให้งานวรรณคดีที่อ่านเกิดคุณค่า นำความชื่น ชมในสุนทรีภาพมาสู่ผู้อ่าน และส่งความชื่นชมถึง ผู้ประพันธ์ยิ่งขึ้น

๓. ความรักการอ่าน หรืออุปนิสัยในการอ่าน เป็นสิ่งแน่นอนที่จะช่วยเสริมสร้างดำรงรักษามรดก วรรณคดีของชาติให้ยั่งยืนและยิ่งใหญ่เป็นมรดกแก่ ชนรุ่นต่อไป

อิทธิพลที่ทำให้เกิดมีวรรณคดี

วรรณคดีเกิดขึ้นได้เพราะมนุษย์มีความเป็นอยู่ สูงกว่าสัตว์ มีความละเอียดละไมกว่า ไม่ต้องการ เพียงแต่มีอาหาร ป้องกันชีวิตตน และสืบพันธุ์ เช่นสัตว์ เท่านั้น มนุษย์ต้องการสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตมากกว่า นั้น เช่น ต้องการที่อยู่ ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ซึ่งจะช่วยให้ชีวิตละเอียดละไมขึ้นกว่าสัตว์ มนุษย์ ยังต้องการความสวยงาม ความเพลิดเพลินพอใจ ประกอบในการดำเนินชีวิตด้วย

มนุษย์พยายามสนองความต้องการของตน ความต้องการที่วุ่นวายนี้เองทำให้เกิด “อารมณ์” สร้างสรรค์ที่จะไปผลักดันให้เกิดวรรณคดีและศิลปะ ขึ้น และวรรณคดีกับศิลปะนี้ก็หมุนเวียนมาเป็นเครื่อง หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ให้มีความสุข ผ่อนคลายความ

ตึงเครียดในการดำเนินชีวิต

อิทธิพลสำคัญที่ทำให้เกิดวรรณคดี

๑. ศาสนา เช่น คัมภีร์พระเวท ในศาสนา ฮินดู ภควัทคีตา ไตรภูมิภิกษา มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง ปฐมสมโพธิ นิบาตชาดก ในพุทธ ศาสนา

๒. ความรักชาติ บรรดาจะยกย่องเกียรติ ภูมิของชาติ จึงพยายามสร้างสรรค์วรรณคดีขึ้น หรือสร้างวรรณคดีที่สดุดีผู้ที่กล้าหาญ เสียสละ เพื่อชาติ เช่น ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตสามกรุง

๓. ความรักยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี โคลงยวนพ่าย เขียนสดุดีพระมหากษัตริย์ผู้ทรง ประกอบพระราชภารกิจเพื่อบ้านเมืองด้วยความ อุทิศสละ ขุนช้างขุนแผน รามเกียรติ์ เกิดขึ้นโดยนัก ปราชญ์ราชกวีร่วมกันแต่งตามพระบรมราชโองการ ของพระมหากษัตริย์

๔. อารมณ์ส่วนตัวของกวีหรือผู้สร้างสรรค์ ความรัก ความทุกข์ ความสุข ความโกรธ ความเศร้า ความเพลิดเพลิน พอใจ ล้วนทำให้เกิดวรรณคดีได้ ทั้งสิ้น เช่น รักธรรมชาติ ชื่นชม จนบรรดาจะ ระบายออกมาด้วยภาษาที่ไพเราะ ก็เกิดกวีนิพนธ์ชม ธรรมชาติขึ้นเป็นต้น การจากสตรีที่รักทำให้กวี เขียนแต่ง นิราศ เช่น โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ นิราศต่าง ๆ ของสุนทรภู่ หรือนิทานกลอน เรื่อง พระอภัยมณี

๕. การแลกเปลี่ยนและรับถ่ายทอดวัฒนธรรม ทางวรรณคดี เช่น การนำวรรณคดีของชาติอื่นมา

แปล เรียบเรียง หรือเป็นเค้าเรื่องแต่งใหม่ เช่น สามก๊ก (จีน) ศกุนตลา รามเกียรติ์ (สันสกฤต) ตามใจท่าน (อังกฤษ) อิเหนา (อินโดนีเซีย) เป็นต้น

อิทธิพลของวรรณคดีที่มีต่อมนุษย์

วรรณคดีมีอิทธิพลต่อมนุษย์ตั้งแต่แถม่มุมที่เล็ก ๆ ไปจนถึงแถม่มุมที่ใหญ่ เริ่มแต่อารมณ์ของแต่ละคน ความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ การประพฤติปฏิบัติ ไปจนถึงการเมือง การปกครอง แต่มิใช่โดยตัวของมันเองอย่างเดียว จะต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมอื่นประกอบด้วย เช่น ถ้าเราศึกษาวรรณคดีและได้รับความเพลิดเพลินอารมณ์ถึงขีดสุดก็จะหย่อนลง เมื่อจิตใจราบรื่นความคิดและสติปัญญาก็แจ่มใส สามารถคิดแก้ปัญหาและไตร่ตรองเพื่อทำกิจการงานอื่น ๆ ให้ลุล่วงไปด้วยดี ปัญหาของสังคมก็ย่อมลดลง การใช้เวลารว่างให้หมดไปในวรรณคดีอันเป็นศิลปะนั้น เป็นการใช้เวลาที่ไม่มีภัย นับว่าเป็นทางพัฒนาจิตใจได้ และวรรณคดีโดยเฉพาะร้อยกรองอันเป็นมรดกของชาตินั้นเป็นสิ่งที่สามารถปลูกฝังสร้างเสริมความละเอียดอ่อนให้แก่จิตใจ หากเราสามารถใช่วรรณคดีมรดกให้เกิดประโยชน์คุณค่าแท้จริงแล้ว ก็อาจจะนับได้ว่าบรรลุดมการณ์ความผืนอันสูงสุดได้ เพราะจิตใจอันละเอียดอ่อนในหมู่มหาชนย่อมนำสังคมไปสู่ภาวะสุขสานต์ สะอาด ห่างจากความชั่วที่จะทำลายชาติ

อิทธิพลของวรรณคดีอาจสร้างสถานการณ์หรือภาวะใหม่ ๆ ขึ้นได้ เช่น ในสมัยที่นวนิยายเรื่องบ้านทรายทอง และพจมาน สว่างวงศ์ ของ ก.สุรางคนางค์ กำลังเด่นอยู่ในตลาดนวนิยาย ปรากฏว่ามีเด็กสาวและไม่สาวแต่งตัวและตัดผมแบบ พจมาน สว่างวงศ์ กันมาก ดังนั้นหากผู้สร้างสรรค์วรรณ

กรรมตระหนักในข้อนี้ก็ควรสร้างสรรค์งานที่มีคุณค่าต่อสังคม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะปลูกใจคนไทยให้รักชาติ เสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง ก็ทรงพระราชนิพนธ์บทละครและวรรณกรรมขึ้นแสดงละครบ้าง ตีพิมพ์บ้าง เช่น เรื่องหัวใจนักรบ เพื่อให้เห็นคุณค่าของ ลูกเสือเสือป่า และให้เสียสละเพื่อต่อสู้ป้องกันบ้านเมือง และผู้คนในสมัยนั้นก็ตื่นตัวในเรื่องนี้มาก บทความสำคัญ ๆ เช่น โคลนติดล้อ เมืองไทยจึงตื่นเกิด และโคลงสยามานุสติ นั้น ก็ได้มีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทย ช่วยปลูกใจให้รักชาติและมีความสนใจบ้านเมืองเพิ่มขึ้น

แนวโน้มของวรรณกรรมสมัยปัจจุบัน

นักเขียนนิยมเขียนนวนิยาย เรื่องสั้น ที่หนักไปทางด้านบันเทิงคดี ส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว การดำรงชีวิต ความรัก เรื่องที่เสนอปรัชญาหรือธรรมะก็มีบ้าง แต่น้อย วรรณกรรมการเมืองก็มีบ้าง แต่น้อยเช่นกัน ร้อยกรองนั้นมีแต่บทสั้น ๆ เป็นการเสนอแนวคิดและเรื่องรัก

อย่างไรก็ดี วรรณกรรมในสมัยปัจจุบันก็มีส่วนสะท้อนภาพสังคม และเสนอปัญหาในการดำรงชีวิตตลอดจนปัญหาสิ่งแวดล้อมแก่สังคมอยู่มาก แต่อาจจะกล่าวได้ว่า มาตรฐานในการอ่านของคนไทยยังต่ำอยู่ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ โดยเฉพาะในช่วง ๑๐ ปีนี้ หนังสือนวนิยาย สารคดีการเมืองมีออกสู่ตลาดหนังสือมาก และก็ได้รับการต้อนรับดีพอควร แต่จะสามารถยกระดับความคิดอ่านของสังคมไทยอย่างไรหรือไม่จะต้องอาศัยกาล

วรรณกรรมปัจจุบันบางเรื่อง

เวลาพิสูจน์ต่อไป และที่สำคัญ การส่งเสริมปลูกฝังความรักสนใจในการอ่านและสร้างสรรค์วรรณกรรมจะต้องได้รับความสนใจจากรัฐบาลและสถาบันต่าง ๆ ในระดับสูงอย่างจริงจังและเพียงพอ มรดกวรรณคดีของชาติจึงจะดำรงคงอยู่และเพิ่มพูนขึ้นตลอดทุกยุคทุกสมัย

หนังสือวรรณคดีสำคัญ ๆ ที่ถือว่าเป็นมรดกของชาติ และสมควรได้รับความสนใจ

๑. วรรณคดีสมัยต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในประวัติวรรณคดี

๒. วรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลิลิตพระลอ ยอดวรรณคดี กลอนลิลิต

สมุทรโฆษคำฉันท์ ยอดของนิทานคำฉันท์

กาพย์มหาชาติคำเทศน์ ยอดของกาพย์

เสภาขุนช้างขุนแผน ยอดของกลอนเสภาหรือกลอนสุภาพ

บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยอดของบทละครว่า

หัวใจนักรบ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยอดของบทละครพูด

สามก๊ก เจ้าพระยาพระคลังหนอำนวยการแปล เป็นยอดความเรียงนิทาน

พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยอดความเรียงอธิบาย

มัทนพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยอดบทละครคำฉันท์

๓. นวนิยาย เรื่องสั้น และงานร้อยกรองสมัยปัจจุบัน ซึ่งสมควรได้รับความสนใจ ในฐานะเป็นวรรณกรรมของชาติ และจะตกทอดเป็นมรดกวรรณกรรมของชาติสืบไป

ก. นวนิยายและเรื่องสั้น

ม.จ.อากาศดำเกิง รพีพัฒน์ ละครแห่งชีวิต, ผีขาวผีเหลือง

ก. สุรางคนางค์ (กัณหา เคียงศิริ). จุฬามายปลายทาง. พระนคร : บำรุงสาส์น, ๒๕๑๒. ๕๓๖ หน้า.

____. หญิงคนชั่ว. พระนคร : จิระพานิชย์, ๒๕๔๔. ๓๔๘ หน้า.

กฤษณา อโศกสิน (สุกัญญา ชลสิทธิ์). ปากามเทพ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โชคชัยเทเวศร์, ๒๕๑๗. ๒ เล่ม.

____. ตะวันตกดิน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๑๖. ๒ เล่ม.

____. เรือนมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ผดุงศึกษา, ๒๕๑๖. ๒ เล่ม.

คำพูน บุญทวี. นายฮ้อยทมิฬ. กรุงเทพฯ : สุรเดช, ๒๕๒๐. ๓๑๙ หน้า.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ไข่แดง. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๘. ๓๖๕ หน้า.

____. สี่แผ่นดิน. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๘. ๒ เล่ม

____. หลายชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๗. ๓๖๐ หน้า.

ดวงใจ (ประทุมพร วัชรเสถียร). ป่วงกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๒๐. ๖๓๔ หน้า.

ดอกไม้สด (ม.ล.บุปผา นิมมานเหมินท์). กรรมเก่า.

- กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖. ๒๐๒ หน้า.
- ____. นี่แหละโลก. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๗. ๗๒๓ หน้า.
- ____. ผู้ดี. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๑๙. ๕๒๖ หน้า.
- ____. พุกกลิน. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๗. ๕๐๔ หน้า.
- ____. สามชาย. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖. ๕๙๙ หน้า.
- ____. หนึ่งในร้อย. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖. ๖๔๐ หน้า.
- ทมนันตี (วิมล เจียมเจริญ). คู่กรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. พระนคร : รวมสาส์น, ๒๕๑๖. ๒ เล่ม.
- น้อย อินทนนท์ (มาลัย ชูพินิจ). ล่องไพร. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๑๗. ๕ เล่ม.
- เมื่อนงค์ (มาลัย ชูพินิจ). แผ่นดินของเรา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๗. ๕๗๓ หน้า.
- ยาขอบ (โชติ แพร่พันธุ์). ผู้ชนะสิบทิศ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : ผดุงศึกษา, ๒๕๒๐. ๘ เล่ม.
- เรียมเอง (มาลัย ชูพินิจ). รวมเรื่องสั้นของเรียมเอง. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๘. ๖๑๗ หน้า.
- โรสลาเรน (วิมล เจียมเจริญ). ถ้ำของคน. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น, ๒๕๑๙. ๒ เล่ม.
- ลักษณะวดี (วิมล เจียมเจริญ). รัศมีจันทร์. พระนคร : บำรุงสาส์น, ๒๕๑๖. ๒ เล่ม.
- ลาว คำหอม (คำสิงห์ ศรีนอก). ฟ้ายប់กัน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, ๒๕๒๒. ๒๗๔ หน้า.

- สด คุรุมะโรหิต. ปักกิ่ง-นครแห่งความหลัง. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๗. ๓๖๘ หน้า.
- ____. ระย้า. พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, ๒๕๑๓. ๖ เล่ม.
- ____. เลือดสีน้ำเงิน. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๐. ๒ เล่ม.
- สันต์ เทวรักษ์ (สันต์ ท. โกมลบุตร). บ้านใดแห่งความรัก. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔. ๒ เล่ม.
- สีฟ้า (ม.ล.ศรีฟ้า มหาวรรณ). ขั้วนอกนา. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๙. ๒ เล่ม.
- ____. นายอำเภอที่รัก. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖. ๒ เล่ม.
- ____. วงเวียนชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : รวมสาส์น, ๒๕๑๗. ๒ เล่ม.
- สุวรรณี (สุคนธา) สุคนธ์เที่ยง. เขาชื่อกานต์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖. ๕๐๓ หน้า.

นวนิยายการเมือง

- นิมิตรมงคล (ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์). เมืองนิมิตร. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๙. ๓๔๔ หน้า.
- บุญเหลือ (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ). ทูตพิเศษ. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๑. ๗๗๕ หน้า.
- เสนีย์ เสาวพงศ์ (ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์). ปีสาย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๘. ๓๘๗ หน้า.

นวนิยายธรรมะ

ท. เลียงพิบูลย์ (ทองหยก เลียงพิบูลย์). กฎแห่งกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๑๘.

แพรว เยื่อไม้ (พระครูพิศาลธรรมโกศล สุพจน์ กญฺจนโก). หลวงตา. ม.ป.ท., ๒๕๒๔. ๖๔๐ หน้า. (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระครูพิศาลธรรมโกศล (สุพจน์ กญฺจนโก) สุชีพ ปุญญานุภาพ. กองทัพนคร. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๑๙. ๔๘๐ หน้า.

—. ได้ร่ำกาสาวพัสตร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗. ๑๑๖ หน้า. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันเอก หลวงเกตุบุตรสงคราม (นพ เกตุบุตร)).

—. ถ่มน้ำนมมหา. พระนคร : แสงทองการพิมพ์, ๒๕๑๔. ๒๔๖ หน้า. (อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณแม่พรหม ไชยพร).

สารคดีและสารคดีท่องเที่ยว

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ถกเขมร. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๕. ๒๒๑ หน้า.

—. พม่าเสียเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๗. ๒๗๖ หน้า.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์ เรื่องไถลบ้าน. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖. ๒ เล่ม.

—. เสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๒. ๑๙๑ หน้า.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. ชุมชุม

พระนิพนธ์ (บางเรื่อง). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๙. ๑๗๘ หน้า. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนารถ มนต์เสวี)

—. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๓. ๓๑๗ หน้า. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางศรีราชบุรุษ (สารี ปุญศรี)

—. พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๑. ๑๑๐ หน้า. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอก พลเอกอรุณ ทวาทคิน)

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน). ประเพณีต่างๆ ของไทย. กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์, ๒๕๑๗. ๙๖ หน้า.

หทัย ชิตานนท์. ๒๑ วันในประเทศจีน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยาม, ๒๕๑๗. ๒๒๔ หน้า.

อนุมานราชชน, พระยา. ประเพณีการทำบุญสดมภ์เลี้ยงพระ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : กองวัฒนธรรม กรมศาสนา, ๒๕๒๑. ๑๐๘ หน้า.

อนุมานราชชน, พระยา. ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาลเข้าพรรษา สารท ออกพรรษา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา, ๒๕๒๑. ๘๕ หน้า.

—. ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาลลอยกระทง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา, ๒๕๒๑. ๔๒ หน้า.

—. ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาลสงกรานต์. กรุงเทพฯ : กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา, ม.ป.ป. ๒๔๖ หน้า.

อมราวดี (ลัดดา ถนัดหัตถกรรม) และคนอื่น ๆ.
ดินแดนแห่งความสงบยามเช้า. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๕. ๒๘๘
หน้า.

อมราวดี (ลัดดา ถนัดหัตถกรรม) และสุภัทร สวัสดิ-
รักษ์. แผ่นดินคะรินยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุง-
เทพฯ : ดวงกมล, ๒๕๑๘. ๓๘๔ หน้า.

ร้อยกรองปัจจุบัน

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระ-
พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. กรุง-
เทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๓. ๔๘ หน้า.
(กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสชิตสมัย
เฉลิมพระชนมายุครบ ๔ รอบ วันที่ ๑๒
สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓)

กุลทรัพย์ (รุ่งฤดี) เกษแม่นกิจ. จันทร์เจ้า. พิมพ์
ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๒๕.
๑๐๐ หน้า.

จินตนา (ปิ่นเฉลียว) ภัคดีชายแดน. ดอกหญ้าสี
ชมพู. กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์, ๒๕๑๘.
๑๗๕ หน้า.

_____. วลีเลือด. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ประ-
พันธ์สาส์น, ๒๕๑๘. ๑๒๙ หน้า.

เทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ
กษัตริยานุสรณ์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๐.

นิต นรารักษ์ และอุษเชนี. ขอบฟ้าขลิบทอง. พิมพ์
ครั้งที่ ๒. พระนคร : ดวงกมล, ๒๕๔๙. ๒๘๖
หน้า.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. คำหยาด ประคำกรอง
รวมบทกวีนิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
การเวก, ๒๕๒๑. ๒๖๖ หน้า.

_____. ชกม้าชมเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
บรรณกิจ, ๒๕๒๒. ๑๔๐ หน้า.

อังคาร กัลยาณพงศ์. กวีนิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพฯ : ศีกษิตสยาม, ๒๕๑๗. ๑๘๐ หน้า.

_____. ลำน่านภูกระดึง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
ศีกษิตสยาม, ๒๕๑๖. ๒๑๒ หน้า.

ศิลปหัตถกรรม

1887-1888

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม และการดำรงชีวิตในสังคมเกษตรกรรมนั้น จำเป็นจะต้องมีเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ เพื่อช่วยให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีพและเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์ในสังคมเกษตรกรรม คิดประดิษฐ์ขึ้นใช้ จะได้รับการพัฒนาปรับปรุงเพื่อให้เกิดประโยชน์ใช้สอยได้ดีที่สุดเรื่อยมา

เครื่องมือเครื่องใช้ที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยนั้น จะมีลักษณะผิดแผกแตกต่างกันไป ตามความนิยมของแต่ละกลุ่มชน ซึ่งอาจจะขึ้นอยู่กับวัสดุและกรรมวิธีในการผลิตด้วย การสร้างสิ่งของเครื่องใช้ในระยะแรก ๆ มนุษย์อาจจะมุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักสำคัญ ต่อมาเมื่อสิ่งนั้นมีความสมบูรณ์ในเรื่องการใช้สอยแล้ว ผู้สร้างจึงคิดประดิษฐ์รูปทรงให้มีความสวยงามน่าใช้ไปด้วย

เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ขึ้นด้วยมือนี้เรามักเรียกว่า “หัตถกรรม” คือผลงานที่เกิดขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์ และงานหัตถกรรมไทยทั่วไปควรผลิตขึ้นด้วยมือเป็นหลัก ไม่ควรมีเครื่องจักรเข้ามาร่วมในกระบวนการผลิต

งานหัตถกรรมในระยะเริ่มแรกจะสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยเป็นหลัก รูปทรง วัสดุต่าง ๆ

ที่นำมาใช้จะคำนึงถึงคุณค่าในการใช้สอยเป็นสำคัญ ต่อเมื่อมีรูปแบบและรูปทรงที่อำนวยความสะดวกใช้สอยได้ดีที่สุดแล้ว การผลิตจึงจะคำนึงถึงรูปทรง มีความสวยงามเข้ามาเป็นองค์ประกอบด้วยการสร้างงานหัตถกรรมบางชนิด ช่าง หรือผู้ผลิต จะให้ความสำคัญเรื่องความงามคู่ไปกับประโยชน์ใช้สอย หรือบางครั้งอาจจะให้ความสำคัญเรื่องความงามหรือสุนทรียภาพ (Aesthetic) มากกว่าประโยชน์ใช้สอย (Function) เสียอีก ลักษณะเช่นนี้จะทำให้งานหัตถกรรมมีคุณค่าทางด้านศิลปะ เป็นงานศิลปหัตถกรรม มากกว่าที่จะเป็นเพียงงานหัตถกรรมธรรมดา

การพัฒนาของเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทหัตถกรรมในประเทศไทยแต่อดีตมานั้น อาจจะแบ่งคร่าว ๆ ออกเป็นสองประเภทคือ

ประเภทที่หนึ่ง เป็นงานหัตถกรรมที่พัฒนาขึ้นเพื่อใช้กับสังคมชั้นสูง ซึ่งได้แก่ผู้ที่เป็นผู้ปกครอง อันได้แก่ พระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงในรั้วในวัง งานหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ จะได้รับการพัฒนารูปแบบ และการเลือกสรรวัสดุ ให้เหมาะสมกับสภาพสังคม และมักคำนึงถึงความเหมาะสมกับฐานะของผู้ใช้ด้วย ซึ่งเริ่มจากการใช้กระบวย ที่ทำด้วยกะลามะพร้าวมีด้ามสำหรับถือ แต่เมื่อพัฒนาเป็นของใช้ของคนระดับสูง อาจจะเปลี่ยนรูปทรงและวัสดุไป จากการใช้กระบวยมาเป็นการใช้ขันน้ำชนิดต่าง ๆ แทนที่จะใช้กะลามะพร้าว ก็ใช้ทองเหลือง

บ้าง เงินบ้าง มาทำเป็นรูปปั้นน้ำแทน และนอกจากนี้ยังได้ประดับตกแต่งให้วิจิตรพิศดารยิ่งขึ้นด้วยการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ของคนในวังหรือในสังคมชั้นสูงนั้น มีลักษณะที่เป็นงานศิลปหัตถกรรม มากกว่าที่จะเป็นเพียงหัตถกรรม เพราะผู้ผลิตเน้นความสำคัญในด้านความงามและคุณค่าทางศิลปะมากกว่าประโยชน์ใช้สอย ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมหนึ่งขึ้นในสังคมไทยที่เรียกกันว่า วัฒนธรรมหลวงหรือวัฒนธรรมราชสำนัก งานศิลปหัตถกรรมมักกลายเป็นงานประณีตศิลป์ไป

ประเภทที่สอง เป็นงานหัตถกรรมที่พัฒนาขึ้นในสังคมทั่วไป โดยเฉพาะในสังคมเกษตรกรรม การสร้างงานหัตถกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ก็ได้รับการพัฒนาปรับปรุงเช่นกัน หากแต่มุ่งความสำคัญไปที่ประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ คือให้หัตถกรรมนั้นสามารถใช้สอยได้ดีตามสภาพแวดล้อมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เรื่องความงามของหัตถกรรมหรือคุณค่าทางศิลปะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความชำนาญของผู้สร้าง เช่น การใช้กระบวยสำหรับตักน้ำในชนบททั่วไปยังใช้อยู่ แต่รูปทรงและการใช้วัสดุมิได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คือยังใช้กะลามะพร้าวเป็นตัวกระบวย และใช้ไม้เบญจพรรณทำด้าม จะพัฒนาด้านรูปแบบไปบ้างก็เป็นเพียงการทำให้หน้าใช้ยิ่งขึ้นเช่น การแกะสลักด้ามกระบวยเป็นลวดลายต่าง ๆ การทำด้วยกระบวยให้โค้งรับกับมือ เพื่อให้ถือได้เหมาะ และสะดวก แต่ถ้าช่างคนใดมีความสามารถสูงมีความชำนาญมาก อาจจะทำด้ามกระบวยให้จับต้องได้ดีและมีลวดลายที่งดงามด้วย ดังนั้นงานหัตถกรรมที่พัฒนาขึ้นเป็นงานศิลปหัตถกรรมในสังคมของคนธรรมดาสามัญ จึงเกิดขึ้นจากความชำนาญของช่างมากกว่าความจงใจ หรือตั้งใจจะมีคุณค่าทางความงามและศิลปะ เหมือนศิลปหัตถ

กรรมของคนชั้นสูง

จากงานหัตถกรรมทั้งสองประเภทดังกล่าว ทำให้งานศิลปหัตถกรรม ของกลุ่มชนทั้งสองมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน งานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมของคนธรรมดาสามัญ จะมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง และมีความแตกต่างกันไปตามคตินิยมของแต่ละกลุ่ม

กลุ่มชนที่มีอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่ เป็นท้องถิ่น โดยมีลักษณะร่วมกันบางประการ เช่น การมีภาษาเฉพาะของกลุ่ม หรือของหมู่บ้าน มีชนบทประเพณี ภาษา ความเชื่อ และศาสนาของกลุ่มร่วมกัน ลักษณะร่วมเช่นนี้ เป็นลักษณะของพื้นบ้านพื้นถิ่น ดังนั้นศิลปหัตถกรรมที่สร้างขึ้นในกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ จึงเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน^(๑)

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย มีกระจัดกระจายอยู่ตามกลุ่มชนในท้องถิ่นต่าง ๆ มากมาย และในแต่ละถิ่นแต่ละหมู่บ้านจะมีศิลปหัตถกรรมที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองแตกต่างกันไป แต่โดยส่วนรวมแล้ว ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านควรจะมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้^(๒)

๑. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จะต้องมียุรูปแบบใช้วัสดุธรรมชาติผ่านการใช้สอยมาเป็นเวลานาน

๒. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จะต้องทำขึ้นโดยช่างนิรนามที่ทำขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันของประชาชน

๓. คุณค่าทางศิลปะและความงามของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน เกิดจากการฝึกฝนและความชำนาญของช่างที่ทำสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน และการผลิตซ้ำ ๆ กันเป็นจำนวนมาก

๔. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จะต้องเป็นของที่ผลิตขึ้นใช้ ซื้อมาขาย แลกเปลี่ยนกัน

๕. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จะต้องมีลักษณะเฉพาะถิ่นหรือเอกลักษณ์ของถิ่นกำเนิด

๖. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จะต้องสร้างขึ้นด้วยมือปราศจากอิทธิพลอุตสาหกรรมหรือทำด้วยเครื่องจักร

จากคุณลักษณะศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านดังกล่าว จะเห็นว่าเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก และมีความงดงามและคุณค่าทางศิลปะเป็นองค์ประกอบที่ติดตามมาเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุของแต่ละกลุ่มชน ที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานาน นับเป็นมรดกที่สำคัญสิ่งหนึ่งของมนุษย์ที่สามารถบอกกล่าวเรื่องราว ความเป็นอยู่ ขนบประเพณีของกลุ่มต่าง ๆ ได้ดีอย่างหนึ่ง

กำเนิดและวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ขึ้นใช้มาช้านาน และมีมาคู่กับอารยธรรมของมนุษย์ ดังจะเห็นได้จากเครื่องมือเครื่องใช้เก่าแก่ ของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แม้ในประเทศไทยก็พบหัตถกรรมที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้หลายแห่ง เช่น

เครื่องมือหินกะเทาะ เป็นหินหรือกรวดหยาบ ๆ พบที่บ้านเก่า ตำบลจรเข้เผือก อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เป็นเครื่องมือยุคหินเก่า อายุราวหมื่นปีมาแล้ว

ถัดมาเป็นเครื่องมือประเภทขวานสั้น เครื่อง

มือสับตัด (Choppers) จนถึงการทำเครื่องปั้นดินเผา ภาชนะต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงการพัฒนาทางด้านหัตถกรรมของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์

เครื่องปั้นดินเผาเก่าแก่ที่สุด ที่พบในประเทศไทยเป็นภาชนะดินเผาที่พบในบริเวณ ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน ^(๓) ส่วนเครื่องมือยุคต่อมาซึ่งพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผายุคโลหะที่พบในบริเวณบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ^(๔) อันเป็นยุคที่งานหัตถกรรมพัฒนามาก มีคุณภาพสูง และมีคุณค่าด้านศิลปะที่น่าสนใจยิ่ง

จากวิวัฒนาการของมนุษย์ในการสร้างงานหัตถกรรม ตลอดเวลา แสดงให้เห็นถึงความเจริญของหัตถกรรมที่ดำเนินมาควบคู่กับอารยธรรมของมนุษย์ ทั้งงานหัตถกรรมเหล่านั้น อาจจะมีลักษณะแตกต่างกันไป ตามความจำเป็นในการใช้สอยของแต่ละกลุ่มชน และความพร้อมด้านวัสดุในท้องถิ่นนั้น ๆ จะเอื้ออำนวยให้ เช่น การนำใบจาก ใบเตย ที่มีอยู่มากในบริเวณชายฝั่งทะเล มาสานเป็นภาชนะสำหรับใส่ผลไม้ หรือทำเป็นภาชนะสำหรับตักน้ำของภาคใต้ ที่เรียกว่า “หมา” หรือ “หมาจาก” หรือ การใช้ไม้ไผ่มาสานเป็นภาชนะตักน้ำของภาคเหนือที่เรียกว่า “น้ำทุ่ง” หรือ “น้ำกุ่ม” เป็นต้น

การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ หัตถกรรมในประเทศไทย มีทำสืบทอดกันมาแต่อดีตตามสภาพความจำเป็นในการดำรงชีวิตและความพร้อมของวัสดุ แต่หลักฐานที่พบมีไม่มากนัก

หลักฐานที่แสดงถึงความสามารถในการสร้างงานหัตถกรรมที่รู้จักกันดีและเก่าแก่ที่สุดของไทย คือ การสานครุหรือกระออมครุด้วยไม้ไผ่ สำหรับใส่น้ำในสมัยสุโขทัย

ส่วนในสมัยต่อมาก็เชื่อว่ามีการทำงานหัตถกรรมสืบต่อกันเรื่อยมา จนถึงปัจจุบันและมีการพัฒนาทั้งด้านรูปแบบ กรรมวิธี และวัสดุ ให้เข้ากับสภาพความเป็นอยู่สังคม ซึ่งเปลี่ยนไปตามกาลเวลา

แต่เดิมนั้นสังคมไทย เป็นสังคมเกษตรกรรม เป็นสังคมที่ต้องพึ่งตนเอง และมีลักษณะเศรษฐกิจที่เลี้ยงตนเองได้ (self-sufficiency) คือ จะต้องมีความพร้อมในปัจจัยในการดำรงชีพในกลุ่มของตนเอง จะมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนจากภายนอกบ้างก็เป็นส่วนน้อย ดังนั้นสังคมเช่นนี้ จึงมีลักษณะเป็นสังคมที่มีความสมบูรณ์ในตนเอง คือ มีผลผลิตอันเป็นปัจจัยในการดำรงชีพครบถ้วนอยู่ในสังคมหรือหมู่บ้านของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ และปัจจัยในการดำรงชีวิต ก็สามารถผลิตได้เอง

ลักษณะสังคมเช่นนี้ จึงทำให้แต่ละท้องถิ่น แต่ละกลุ่มชน สร้างเครื่องมือเครื่องใช้ อันเป็นงานหัตถกรรมประจำถิ่นของตนขึ้นมา เพื่อสนองความต้องการในการใช้สอยและอำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต มูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญพอจะประมวลได้มี ๓ ประการ คือ

๑. มูลเหตุที่เกิดจากความจำเป็นในการดำรงชีพ ความจำเป็นในการดำรงชีพหรือการประกอบอาชีพของประชาชน เป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้มนุษย์คิดประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ขึ้น ดังจะเห็นได้จากหัตถกรรมพื้นบ้านจำนวนมากหลายประเภท เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผา เพื่อใช้เป็นภาชนะหุงต้มอาหาร ไปจนถึงการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา เช่น โถ สำหรับไถนา ครุ สำหรับใช้ตีข้าว หรือรองรับข้าวที่ฟาด

ให้เมล็ดหลุดจากรวงข้าว นิยมใช้กันมากในภาคเหนือ หรือ การสร้างเครื่องจักสานสำหรับใช้จับสัตว์น้ำ เช่น ลอน ไซ อีจู้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นงานหัตถกรรมที่สร้างขึ้นจากความจำเป็นในการดำรงชีพทั้งสิ้น

๒. มูลเหตุที่เกิดจากสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ลักษณะทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิอากาศ ตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอื่น ๆ ล้วนเข้ามามีบทบาท เป็นองค์ประกอบในการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านขึ้นมา เช่น การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยตามริมแม่น้ำ ลำคลอง ในบริเวณภาคกลางส่วนใหญ่จะเป็นเรือนที่เรียกว่า เรือนเครื่องสับ คือเป็นเรือนไม้จริงที่มีความแข็งแรงมั่นคง เป็นเรือนถาวรคงทนจากสภาพดินฟ้าอากาศ และที่สำคัญจะต้องมั่นคงพอที่จะคงทน เมื่อเกิดอุทกภัยขึ้น บ้านเรือนตามริมแม่น้ำลำคลองจะต้องมีได้ทุนสูงพ้นระดับน้ำในฤดูน้ำหลาก ส่วนหลังคาจะมีหลังคาเป็นลักษณะสามเหลี่ยม ที่ลาดชัน ให้น้ำฝนไหลได้สะดวก ลักษณะดังกล่าวแล้วนี้ เป็นการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยให้สัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์บางท้องถิ่น

งานศิลปหัตถกรรมที่สร้างขึ้นตามสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งที่เห็นได้ดียังมีอีกมาก เช่น การสร้างพาหนะสำหรับบรรทุกของของชาวไร่ ชาวนา ที่เรียกว่า เกวียนหรือระแทะ จะเห็นว่าเกวียนที่ใช้ในบริเวณที่ราบภาคกลาง จะมีขนาดใหญ่กว่าระแทะ หรือเกวียนของภาคเหนือ ทั้งนี้เพราะเกวียนทั้งสองชนิดสร้างขึ้นใช้ในภูมิประเทศที่ต่างกัน เกวียนภาคกลางนั้นใช้ในบริเวณพื้นที่ราบ เช่น บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ในภาคกลาง จะมีขนาดใหญ่และใช้เทียมด้วยควาย ซึ่งสามารถลาก

น้ำหนักได้มาก เพราะลากไปบนพื้นที่ราบ ส่วน เกวียนหรือระแทะของภาคเหนือนั้นจะต้องลากขึ้นไป ตามเนินเขาไหล่เขา มากกว่าพื้นที่ราบ จึงจำเป็นต้อง ทำเกวียนขนาดเล็กเพื่อให้ล้อลากไปได้สะดวก

จากลักษณะของเกวียนทั้งสองแบบดังกล่าว จะเห็นว่าลักษณะภูมิประเทศเข้ามามีส่วนบังคับ ให้เกิดรูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและ การใช้สอย

๓. **มูลเหตุที่เกิดจากชนบประเพณี ความเชื่อ และศาสนา** มูลเหตุประการที่สามเป็นมูลเหตุสำคัญ ประการหนึ่ง ในการสร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้น บ้าน จะเห็นว่าคนไทยในอดีตนั้นมีได้ นับถือแต่ พุทธศาสนา อิสลาม และคริสต์ศาสนาเท่านั้น หาก แต่ยังมีอิทธิพลจากความเชื่อจากศาสนาฮินดู ความ เชื่อเกี่ยวกับภูตผี ไสยศาสตร์ และเทวดาต่าง ๆ ผสม ไปด้วย ความเชื่อถือเหล่านี้ มีอิทธิพลทางด้านจิตใจ ของคนไทย ก่อให้เกิดการสร้างศิลปหัตถกรรมขึ้น เพื่อสนองความเชื่อถือเหล่านั้น เช่น การทำขุง หรือ ตุง ของภาคเหนือและภาคอีสาน มีทั้งตุงที่แกะสลัก ลงบนไม้เรียว ตุงกระดาษ และตุงที่ทำด้วยผ้าเป็น ลวดลายต่าง ๆ สำหรับใช้ประดับศาสนสถาน เช่น วัดวาอารามต่าง ๆ ในเทศกาลงานบุญของหมู่บ้าน

นอกจากนี้ก็มีการทำตุ๊กตาตามความเชื่อถือ ของกลุ่มชนด้วย เช่น การทำตุ๊กตาเสียกระบาล ตุ๊กตาเจ้าพราหมณ์ของชาวบ้าน อันเกิดจากอิทธิพล ทางความเชื่อด้านไสยศาสตร์ เป็นต้น

จากตัวอย่างดังกล่าว จะเห็นว่าการสร้างศิลปหัตถ กรรมพื้นบ้านของไทยนั้น ผูกพันกับคติความเชื่อของ กลุ่มชนแต่ละท้องถิ่นอย่างมาก และคติการสร้างงาน

ศิลปหัตถกรรมนั้น ก็เป็นคติที่ยึดถือสืบต่อกัน สืบ ต่อมาจากอดีตจนปัจจุบัน

ลักษณะเฉพาะของการสร้างศิลปหัตถ กรรมพื้นบ้าน

งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย มีลักษณะ ในการสร้างสรรค์ ที่ต่างไปจากคติการสร้างงาน วิจิตรศิลป์ หรืองานที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ผลงานที่ สร้างขึ้นจะผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ของการสร้างที่สืบ ต่อกันมาหลายชั่วอายุคน กว่าที่จะถึงแบบที่ปรากฏ อยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ลักษณะของการสร้างงานศิลป หัตถกรรมพื้นบ้าน พอจะประมวลได้ ดังนี้

๑. **สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย**(๔)
(Practical Usefulness) การสร้างศิลปหัตถกรรมพื้น บ้านมีการพัฒนารูปแบบเรื่อยมา จนถึงระดับที่จะ สามารถอำนวยความสะดวกใช้สอยได้อย่างเต็มที่ แล้ว จะมีรูปแบบที่สมบูรณ์ เป็นรูปแบบเฉพาะของ หัตถกรรมนั้น ๆ และมักจะมีรูปแบบเฉพาะถิ่น ปรากฏอยู่ด้วย เช่น การทำกระบวยสำหรับตักน้ำ ดื่มของภาคเหนือที่เรียกว่าน้ำบวย หรือน้ำโบาย ซึ่งทำจากกะลามะพร้าวและไม้ไผ่ เท้าที่ใช้อยู่ใน ปัจจุบันถือว่า มีรูปแบบที่เหมาะสม และลงตัวในการ ใช้สอยที่อำนวยความสะดวกที่สมบูรณ์แล้วคือ มีตัว กระบวยทำด้วยกะลามะพร้าว ขนาดและรูปทรง ต่าง ๆ กัน มีด้ามทำด้วยไม้ ซึ่งอาจจะตรงหรือโค้ง งอนขึ้นรับกับมือถือ ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความประสงค์ ของผู้ใช้ รูปแบบเช่นนี้อาจถือว่า เป็นรูปแบบที่ สมบูรณ์แล้วของกระบวย เพราะผ่านการทดสอบ ด้วยการใช้สอยมาเป็นเวลานานนับร้อยปีแล้ว แต่

ถ้ากระบวนนั้นได้รับการตกแต่งด้ามให้เป็นลวดลาย มีการลงรัก ทาชาดให้งดงามขึ้นไปอีก ก็เป็นเพราะการมีเวลาว่าง และความมีฝีมือของช่าง แต่ละคนที่ต้องการจะทำให้กระบวนนั้นมีความงาม เป็นพิเศษ นอกเหนือไปจากประโยชน์ในการใช้สอย ลักษณะเช่นนี้ควรถือว่า กระบวนที่มีความพิเศษนั้น เป็นงานศิลปหัตถกรรมมากกว่าที่จะเป็นเพียงงานหัตถกรรมทั่ว ๆ ไป แต่ก็ยังตั้งอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ใช้สอยนั่นเอง

๒. สร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก (large quantities)

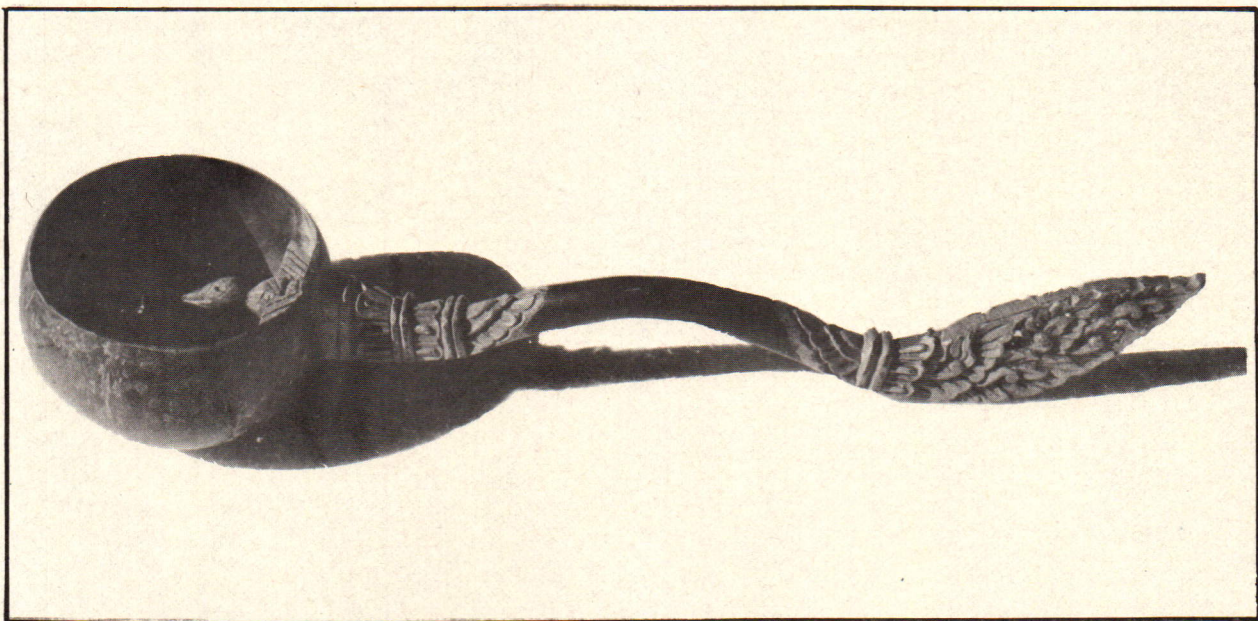
โดยทั่วไปงานหัตถกรรมพื้นบ้านจะผลิตขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของผู้คนในท้องถิ่นที่จะใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งอาจจะมีรูปแบบที่ซ้ำ ๆ กัน หรือมีความคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ เช่น การทำเครื่องจักสานในแต่ละท้องถิ่นก็มักจะทำขึ้นเพื่อใช้สอยหรือซื้อขายแลกเปลี่ยนตามรูปแบบที่นิยมกันในท้องถิ่นและจะทำซ้ำ ๆ กันเป็นจำนวนมาก ๆ จากการผลิตซ้ำ ๆ กันเป็นจำนวนมากทำให้ช่างพื้นบ้านเกิดความชำนาญและเกิดสุนทรียภาพแทรกซึมลงไปในงานหัตถกรรมนั้น ๆ โดยไม่รู้ตัว อันเป็นคุณสมบัติด้านความงามประการหนึ่งของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน การทำงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้านส่วนมากช่างจะเป็นผู้ทำคนเดียวตั้งแต่เริ่มงานไปจนสำเร็จ แต่ถ้าเป็นงานที่ต้องการคนช่วย เช่น การทอ ย้อม ก็จะมีสมาชิกในครอบครัวช่วยกันทำ ซึ่งทำไปตามประเพณี และวิธีการที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ไม่เป็นผลงานของคนหนึ่งคนใดโดยตรงต่างกับงานศิลปะประยุกต์หรืองานศิลปกรรมอื่น ๆ ซึ่งช่างหรือศิลปินจะให้ความสำคัญในการเป็นเจ้าของผลงานมาก และต้องจะมีการเซ็นชื่อของตนเป็นการรับรองคุณภาพและแสดงความเป็นเจ้าของงานนั้น ๆ ไว้

๓. จะต้องมียุคที่เหมาะสมหรือราคาต่ำ (Law Prices) งานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยเฉพาะหัตถกรรมควรจะมีราคาที่เหมาะสม เพราะโดยทั่วไปจะเป็นงานที่ทำขึ้นเป็นจำนวนมาก และเป็นของใช้ในชีวิตประจำวันของประชาชนทั่วไป แต่ทั้งนี้อาจจะขึ้นอยู่กับตัวแปรที่สำคัญคือพ่อค้าคนกลาง และสภาพทางเศรษฐกิจด้วย แต่โดยทั่วไปแล้ว งานหัตถกรรมพื้นบ้านจะมีราคาถูกและสามารถแลกเปลี่ยนกับสินค้า ซึ่งมาจากต่างถิ่นได้ตามความเหมาะสม

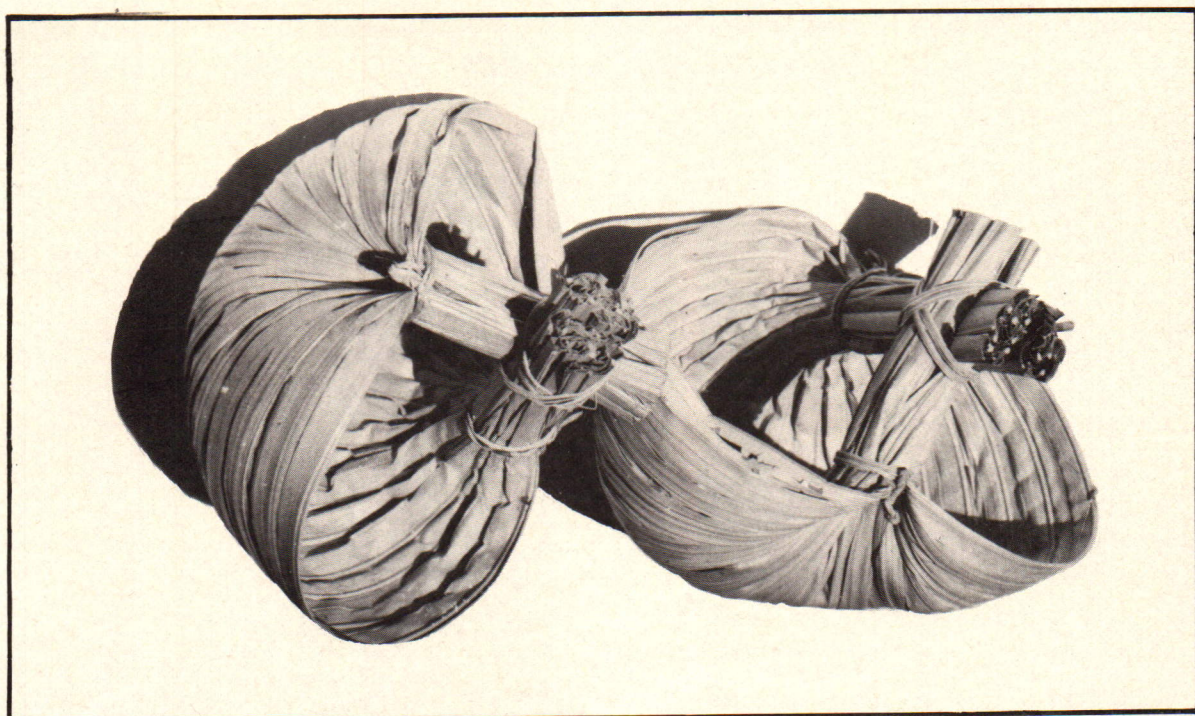
แต่ถ้างานหัตถกรรมนั้น มีคุณภาพดีเป็นงานศิลปหัตถกรรมราคาจะขึ้นอยู่กับความนิยมและคุณค่าของสิ่งนั้น ในปัจจุบันมีการสะสมงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในลักษณะ งานศิลปะประเภทหนึ่ง จึงทำให้ราคาของงานศิลปหัตถกรรมบางชนิดมีราคาสูงตามความนิยมไปด้วย

๔. จะต้องมียุคเฉพาะถิ่น (Regionalism)

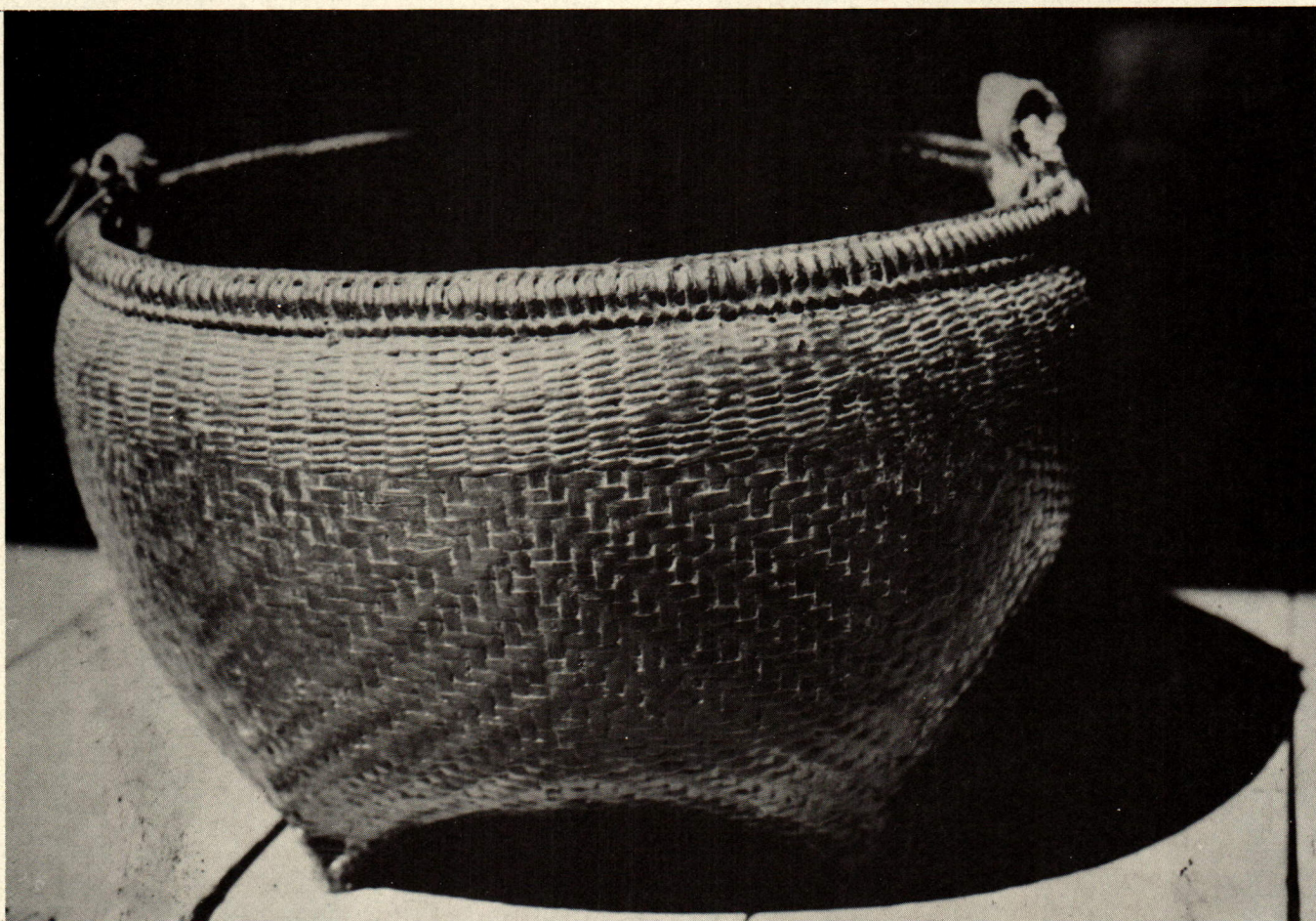
ลักษณะเฉพาะถิ่นเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน อาจจะเป็นแบบ (Types) หรือการใช้วัสดุก็ตาม ควรมีลักษณะเฉพาะถิ่นของแต่ละแห่ง ซึ่งแตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วัสดุ ควรเป็นวัสดุธรรมชาติที่หาได้จากท้องถิ่นนั้น เช่น การสานเสื่อ กระจูด ที่ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง นับเป็นตัวอย่างของหัตถกรรมพื้นบ้านที่ใช้วัสดุในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เพราะใช้ต้นกระจูดที่ได้จากการปลูกในบริเวณนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะอย่าง คือ ถ้าเป็นเสื่อกระจูดจะรู้ได้ทันทีว่าเป็นหัตถกรรมของบ้านทะเลน้อย พัทลุง ลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้จากหัตถกรรมอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เช่น เครื่องจักสานย่านลิพเอ จะเป็นหัตถกรรมของภาคใต้ หรือของ

กระบวยจากภาคเหนือ

จากภาคใต้ใช้สำหรับตักน้ำ

กระบุง หรือเปียดจากภาคเหนือ

จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นการใช้วัสดุท้องถิ่นแสดงลักษณะเฉพาะถิ่นได้อย่างหนึ่ง

อย่างไรก็ตามลักษณะเช่นนี้ กำลังถูกอิทธิพลของวัสดุที่ผลิตด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าไปแทรกแซง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทอผ้าไหม ผ้าตีนจก ซึ่งส่วนมากจะใช้ไหมญี่ปุ่น หรือไหมที่เป็นเส้นใยสังเคราะห์เข้าไปผสม ทำให้คุณค่าการให้วัสดุท้องถิ่นซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่แสดงให้รู้ถึงกำเนิดของงานหัตถกรรมนั้น แต่เมื่อวัสดุสมัยใหม่เข้าไปผสมทำให้ลักษณะเฉพาะถิ่นถูกทำลายไป ตัวอย่าง เช่น ผ้าไหมของภาคอีสานแต่เดิมจะใช้ไหมที่ผลิตได้ในท้องถิ่น ซึ่งมีลักษณะพิเศษคือ มักมีเส้นใยไม่เรียบละเอียดนัก และมีสีสันทึบเป็นลักษณะเอกรงค์ คือเป็นสีที่มีความประสานกลมกลืนกัน เพราะเป็นสีที่ได้มาจากวัสดุธรรมชาติ เช่น เปลือกไม้บ้าง แก่นไม้บ้าง สีเหล่านี้จะมีความประสานกลมกลืนกันอยู่ในตัวแต่เมื่อนำสีวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้จะทำให้เกิดสีสันทึบฉูดฉาด ไม่ประสานกันดังแต่ก่อน และการใช้สีวิทยาศาสตร์ย้อมเส้นไหม ทำให้ลักษณะพิเศษของเส้นไหมอีสานเสียไป คือไปเหมือนกับเส้นไหมที่ทำมาจากถิ่นอื่น ไม่ว่าจะเป็นไหมจากภาคเหนือหรือไหมวิทยาศาสตร์ก็ตามเท่ากับทำให้ผ้าไหมอีสานขาดลักษณะเฉพาะถิ่นไป ลักษณะเช่นนี้ปัจจุบันเกิดขึ้นมาก ดังจะเห็นได้จากผ้าทอพุมเรียง ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แต่เดิมก็มีลักษณะของตนเอง โดยการใช้เส้นไหมที่สั่งซื้อมาจากภาคอีสาน แต่ทอตามรูปแบบที่เป็นประเพณีท้องถิ่นสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ แต่ปัจจุบันกลับใช้วัสดุวิทยาศาสตร์และเปลี่ยนรูปแบบของลวดลายไปตามความนิยม จนเสียเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะถิ่น ของผ้าพุมเรียงไป

ดังกล่าวแล้วจะเห็นว่าลักษณะเฉพาะถิ่นของศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้านจะเกิดจากรูปแบบที่สืบทอดกันมาจนเป็นรูปแบบเฉพาะถิ่นและการใช้วัสดุหรือวัตถุดิบที่ได้จากธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเป็นหลัก ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติดั้งเดิมของงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน

๕. ช่าง (The artisan) งานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นผลผลิตของช่างฝีมือ (craftsman) ธรรมดา ๆ มิใช่เกิดจากฝีมือของศิลปินชั้นเยี่ยมแต่อย่างใด คุณค่าทางศิลปะและคุณภาพของงานเกิดจากการทำเป็นจำนวนมากเป็นหลักเพราะโดยทั่วไปช่างพื้นบ้านจะไม่แสดงออกถึงลักษณะเฉพาะตนและพลังในการสร้างสรรค์มากเหมือนการสร้างงานศิลปกรรมของศิลปินทางด้านวิจิตรศิลป์ ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะว่า ช่างพื้นบ้านขาดคุณสมบัติดังกล่าวแต่เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นจากพื้นฐานที่ต่างกัน ลักษณะของการสร้างสรรค์และลักษณะเฉพาะของช่างพื้นบ้านจะปรากฏออกโดยผ่านประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษจากชั่วคนหนึ่งไปสู่อีกชั่วคนหนึ่ง เป็นเวลานานนับร้อยปี สิ่งเหล่านี้จะประสานกับความเชื่อถือที่อยู่ในจิตใจของช่างพื้นบ้านแล้วแสดงออกมาในงานของเขา

โดยทั่วไปศิลปินที่ทำงานศิลปกรรมจะมีความรู้สึกทางอารมณ์และความบันดาลใจเข้ามาเป็นองค์ประกอบในการสร้างสรรค์งาน แต่ช่างพื้นบ้านจะทำงานโดยขึ้นอยู่กับจำนวนที่ต้องการและเวลาที่ตนมีอยู่ในแต่ละวัน มิได้คำนึงถึงอารมณ์ในการแสดงออกอย่างศิลปินทางด้านวิจิตรศิลป์ ดังนั้นคุณค่าทางฝีมือของช่างพื้นบ้านจึงขึ้นอยู่กับฝีมือและเทคนิคที่พัฒนาขึ้นด้วยช่วงเวลาที่ยาวนาน ตลอดจนถึงการฝึกฝนและความชำนาญ ดังนั้นช่างมีฝีมือดีจึงมักจะ

ต้องเป็นช่างที่ผ่านการฝึกฝนด้วยการทำงานนั้น ๆ
ซ้ำแล้วซ้ำอีกมาเป็นเวลานานนั่นเอง

ช่างพื้นบ้านมักจะไม่มีใครได้ใช้งานที่ตนผลิตขึ้น
หรือมิได้เป็นเจ้าของสิ่งผลิตของตนโดยตรง หากแต่
จะนำไปจำหน่าย ชื้อขาย แลกเปลี่ยนกับผู้ใช้เป็น
สำคัญ ดังนั้น ช่างพื้นบ้านจึงไม่ประสงค์ จะ
แสดงความเป็นเจ้าของผลงานหรือเซ็นชื่อไว้ที่ผล
งานของตน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของ
งานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน

อย่างไรก็ตามช่างพื้นบ้านฝีมือดีจำนวนไม่
น้อยที่มีความสุขใจ ที่ได้สร้างสรรค์งานที่ตนถนัดและ
มีความรักในงานของตนเป็นพื้นฐาน โดยมีได้คำนึง
ถึงค่าตอบแทนและชื่อเสียงแต่อย่างใด หากแต่ต้อง
การให้งานของตนมีความสมบูรณ์ในด้านประโยชน์
ใช้สอยและมีความสุขที่ได้แสดงฝีมือของตนอย่างดี
ที่สุดเท่าที่จะทำได้ไว้กับงานนั้น ๆ

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่างานศิลปหัตถกรรมและหัตถ
กรรมพื้นบ้านจำนวนไม่น้อยที่แม้จะเป็นเพียงเครื่อง
มือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน อย่างธรรมดาสามัญ
ก็ตาม แต่มีคุณค่าทางความงามและมีความสมบูรณ์
ในการใช้สอยเป็นอย่างดี ทั้งนี้จะต้องยอมรับว่า
ช่างพื้นบ้านเป็นคนที่มีความลักษณะพิเศษ ที่น่า
สรรเสริญยกย่องว่า เขามีใช้คนธรรมดาสามัญที่
สร้างงานเพียงเพื่อการใช้สอยธรรมดาเท่านั้น แต่
เขาได้ฝากฝีมือและคุณค่าทางศิลปะและความงามลง
ไปด้วย

เห็นจะต้องยอมรับว่า ช่างพื้นบ้านของไทยเรา
ในปัจจุบันนี้ กำลังขาดแคลนเพราะขาดการสืบทอด
ทั้งนี้อาจจะมีสาเหตุมาจากความเปลี่ยนแปลงทาง

ด้านค่านิยมทั้งทางวัฒนธรรมและทางเศรษฐกิจ
สังคม และการเมืองนั่นเอง ช่างพื้นบ้านเป็นบุคคล
ประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญและควรได้รับการ
เหลียวแล ช่วยเหลือ ส่งเสริมและอนุรักษ์จากรัฐบาล
หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างรีบด่วน ก่อนที่บุคคล
ประเภทนี้จะสูญหายไป เท่ากับเราได้สูญเสียมรดก
ทางศิลปวัฒนธรรมที่มีชีวิตของชาติไปอย่างน่า
เสียดาย

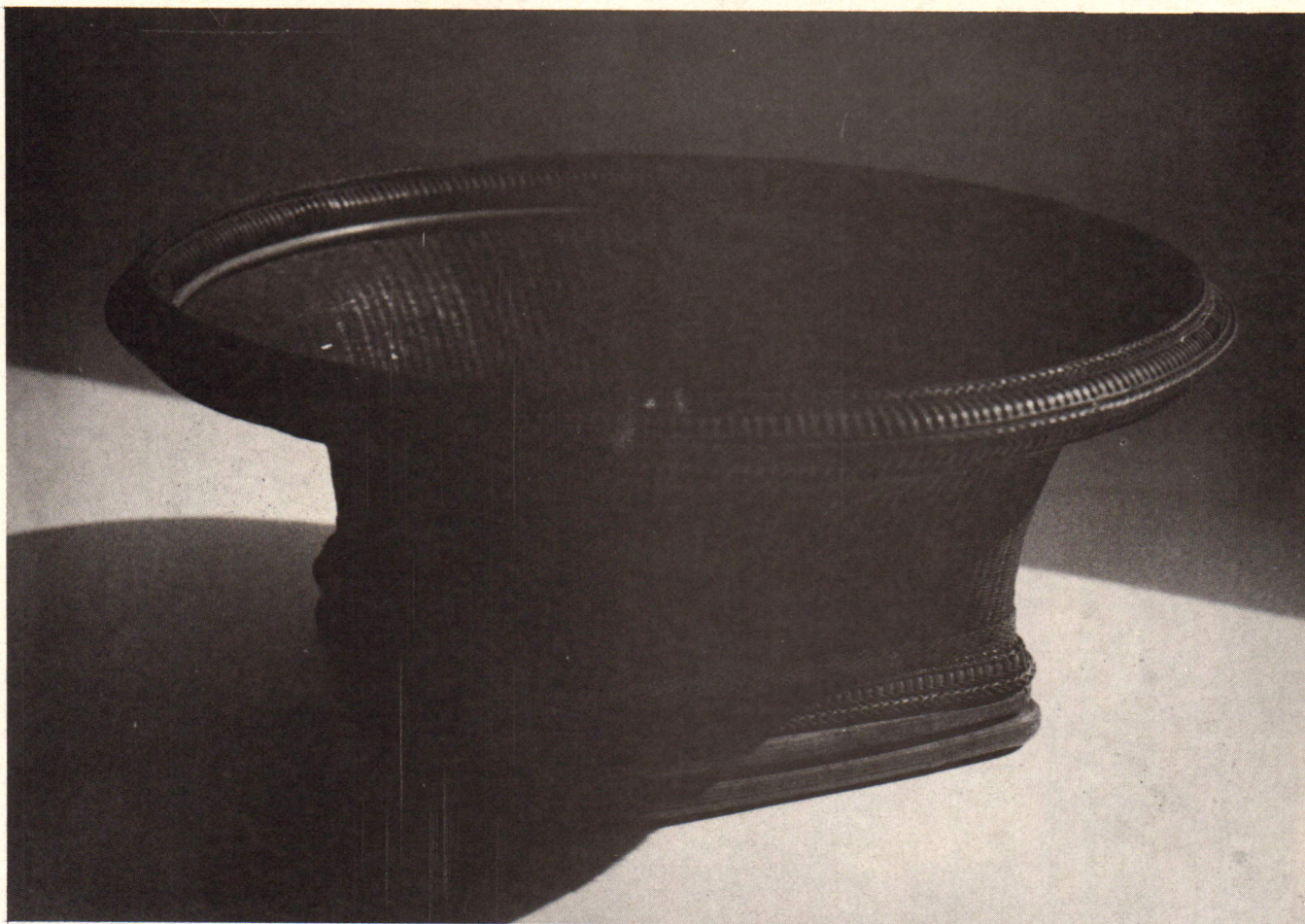
ประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยเท่าที่
ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ มีมากมายหลายชนิด
ส่วนมากจะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต
และประเภทที่สร้างขึ้นตามความเชื่อของคนในท้องถิ่น
พอจะจำแนกออกได้ดังนี้

๑. เครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ภาชนะเครื่องปั้นดิน
เผาทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ มีอยู่ทุกภาคของ
ประเทศ เช่น โอง อ่าง กระถางเคลือบราชบุรี
เครื่องปั้นดินเผาสีทิงหม้อสงขลา เครื่องปั้นดินเผา
บ้านหม้อ จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น

๒. การทอผ้าและเย็บปักถักร้อย ได้แก่
การทอผ้าพื้นบ้านตามท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น ผ้าไหม
ผ้าฝ้าย ผ้าชนิดภาคอีสาน ผ้าเกาะยอ ผ้าพุมเรียง
ของภาคใต้ ผ้าซิ่น ดินจกของภาคเหนือ เป็นต้น

๓. หัตถกรรมโลหะ ได้แก่งานหัตถกรรมโลหะ
ต่าง ๆ ตั้งแต่ การตีเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น
มีด จอบ เสียม ไปจนถึงการทำโลหะเป็นเครื่อง
ประดับตกแต่งร่างกาย เช่น การตีมิดอรัญญิก
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การทำเครื่องเงิน เครื่อง
ทองของเชียงใหม่ เป็นต้น

กระเจาตสานภาคกลาง

หม้อน้ำภาคเหนือ

๔. เครื่องจักสาน ได้แก่ การสานและถัก ส่วนมากจะทำเป็นภาชนะเครื่องใช้ด้วย ไม้ไผ่ หวาย เชือก ป่าน ปอ ใบลาน ใบลำเจียก ย่านลิเภา ฯลฯ การทำเครื่องจักสาน มีทำกันแพร่หลายที่สุด มีทำกระจายอยู่ทั่วทุกภาค

๕. การก่อสร้าง ได้แก่ งานสถาปัตยกรรม พื้นบ้านทั่วไป ตั้งแต่การสร้างอาคาร บ้านเรือน การสร้างเพิงพักชั่วคราวและก่อสร้างอาคารเกี่ยวกับศาสนา งานประเภทนี้มีรูปแบบต่างกันไปตามคติความเชื่อและความนิยมของท้องถิ่น เช่น เรือนเครื่องสั่นหรือเรือนไทยภาคกลาง เรือนกาเลขของภาคเหนือ บ้านพื้นเมืองของภาคใต้และภาคอีสาน เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีเพิงพักชั่วคราว ที่สร้างขึ้นตามท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น เพิง กระต๊อบ กระต่อม เกียงไร่ เกียงนา หน้า เป็นต้น

ส่วนอาคารสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับศาสนา บางแห่งอาจจะถือ เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านได้ เพราะมีลักษณะเฉพาะตน แตกต่างไปจากอาคารศาสนาของราชสำนักหรือ อาคารศาสนาที่สร้างทั่วไป เช่น สิมของภาคอีสาน เป็นต้น

๖. ภาพเขียน ได้แก่ งานประเภทลายเส้นและงานจิตรกรรม งานประเภทนี้มักเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เป็นส่วนมาก เช่น ภาพพระพุทธรูป สมุดข่อย การสัก และการระบายสีตกแต่งอาคารสถานที่ต่าง ๆ งานจิตรกรรมพื้นบ้าน ควรมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากงานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ที่สร้างโดยช่างชั้นสูง งานจิตรกรรมพื้นบ้านควรทำขึ้นด้วยฝีมือของช่างพื้นบ้าน

๗. การปั้นรูปและลวดลายประดับ ได้แก่ งานประติมากรรมทั้งหลาย เช่น การปั้นพระพุทธรูป

การปั้นรูปเคารพ การปั้นตุ๊กตาต่าง ๆ เช่น ตุ๊กตาเสียดะบอล เป็นต้น รวมถึงการปั้นลวดลายประดับอาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ งานประติมากรรมประเภทนี้ แต่เดิมจะเกี่ยวเนื่องอยู่กับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ จะมีลักษณะเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านแท้ ๆ ก็ได้แก่ การปั้นรูปเคารพ การปั้นตุ๊กตาเด็กเล่น ตุ๊กตาเสียดะบอล เป็นต้น ส่วนการปั้นลวดลายที่นอกเหนือไปจากการตกแต่งอาคารทางพุทธศาสนานั้นไม่ค่อยมี

๘. การทำเครื่องกระดาษ ได้แก่ การทำกระดาษพื้นบ้าน เช่น การทำกระดาษสาของภาคเหนือ การทำกระดาษข่อย ของภาคกลาง เป็นต้น และการทำกระดาษสำหรับใช้ตกแต่งในงานเทศกาลหรืองานนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ แต่เดิมทำแพร่หลาย มักติดเป็นริ้วธง และรูปพวงมาลัย ดอกไม้ นานาชนิด รวมไปถึงการทำร่ม ทำวาว การทำหัวโขนและหน้ากากต่าง ๆ ด้วย การทำเครื่องกระดาษสำหรับตกแต่งนี้สมัยโบราณมีทำกันแพร่หลาย แต่ปัจจุบันนิยมจะมีบ้างก็ตามชนบทที่ห่างไกลความเจริญเท่านั้น

๙. ประเภทเบ็ดเตล็ด เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ไม่อาจจัดเข้าเป็นประเภทใดได้แน่นอน และไม่ใคร่มีทำแพร่หลาย ไม่เป็นที่รู้จักมากนัก ซึ่งก็มีอยู่หลายชนิด เช่น การจัดดอกไม้ การแกะสลักผลไม้ การแทงหยวก การทำหุ่นกระดาษ เครื่องเขิน การทำเครื่องดนตรี การทำลูกปัด และเครื่องประดับกายอื่น ๆ นอกจากนี้ก็มีพวงยานพาหนะเช่น เรือ เกวียน ล้อ เลื่อน ระแทะ ฯลฯ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการจัดประเภทหรือกลุ่มของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านทั้ง ๙ ประเภทดังกล่าว เป็นการจัดเพื่อให้มองเห็นแนวทางและวิวัฒนาการ

ของงานแต่ละประเภทอย่างกว้าง ๆ ไม่ตายตัว อาจจะแยกออกเป็นกลุ่มหรือเป็นประเภทอื่น ๆ ให้ละเอียดออกไปอีกก็ได้ แต่ที่สำคัญควรจะแยกศิลปหัตถกรรมออกจากศิลปะชั้นสูงหรือวิจิตรศิลป์ ซึ่งมีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน เพราะถ้าไม่แยกออกอาจจะทำให้เกิดความสับสนได้ ลักษณะของศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภทรูปแบบนั้น มักจะสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของประชาชนแต่ละถิ่นเป็นสำคัญ มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่นโดยตรง หรืออาจสร้างขึ้นเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน บ้างก็ใช้ในการดำรงชีวิตอื่น ๆ ที่มาจากต่างถิ่น ซึ่งบางประเภทได้พัฒนาเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนไปก็มี ดังนั้นประเภทศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้านดังกล่าวแล้ว ควรจะผลิตด้วยฝีมือช่างในแต่ละท้องถิ่นที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาจนเป็นกึ่งอุตสาหกรรมหรือมีการทำอย่างมีระบบจนเป็นอุตสาหกรรมไป

คุณค่าของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย เป็นสิ่งมีคุณค่าไม่ยิ่งหย่อนไปกว่างานศิลปะชนิดอื่น เป็นงานศิลปะและเป็นงานหัตถกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศและมีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป นับเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับการดำรงชีวิตของประชาชนอย่างมาก สำหรับคุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนั้น พอจะประมวลได้ดังนี้

๑. **คุณค่าในการใช้สอย** งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านส่วนมากสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก และเป็นงานที่มีประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันของประชาชนโดยตรง จนบางที่เรียกว่าศิลปะชาวบ้าน หรือ ศิลปะประชาชน (people art) คุณประโยชน์ใน

การใช้สอยของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนั้น มีทั้งที่ใช้ในการประกอบอาชีพโดยตรงและใช้สอยเพื่อตอบสนองความเชื่อถือทางด้านจิตใจด้วย เช่น การทำธงหรือธงของภาคอีสาน การทำศาลพระภูมิ การปั้นตุ๊กตาเสียดกะบาล เป็นต้น นับว่างานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีคุณค่าในการใช้สอยต่อประชาชนอย่างยิ่ง

๒. **คุณค่าด้านความงาม** งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนั้น นอกจากจะสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยโดยตรงแล้วยังแฝงไว้ด้วยความงาม ที่ช่างได้บรรจงสร้างขึ้นด้วยความชำนาญ เพราะช่างพื้นบ้านมักจะผ่านงานมาเป็นจำนวนมากมาย เมื่อสร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านขึ้นมาปรากฏความงามอยู่ด้วยเสมอ

๓. **คุณค่าการแสดงออกทางศิลปะและอารมณ์** การสร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จะมีลักษณะของการแสดงออกทางศิลปะอารมณ์ของช่างพื้นบ้านปรากฏอยู่ด้วยเสมอ เช่น การทอผ้าขิด การทอผ้ามัดหมี่ หรือการทอผ้าตีนจก ก็ตาม การคิดประดิษฐ์ลวดลาย การผูกมัดไหมก่อนย้อม สิ่งเหล่านี้ช่างจะทำด้วยอารมณ์ที่แฝงอยู่ในจิตใจของตน ไม่ว่าจะเป็นจังหวะที่ละเอียดประณีต สีสันที่ประสานกันก็ตาม ย่อมเกิดจากความเป็นศิลปะและจิตใจของช่างเหล่านั้น รูปทรงของวัตถุลวดลายหยาบ ๆ ถัดละเอียดย่อมเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งอารมณ์ของช่างพื้นบ้าน ซึ่งบางครั้งอาจจะเป็นคติเกี่ยวกับศิลปะและการแสดงออกทางอารมณ์ของแต่ละท้องถิ่นได้ด้วย ดังนั้นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงเป็นสื่อแทนความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ทางศิลปะของกลุ่มชนได้ส่วนหนึ่ง

๔. คุณค่าที่เกิดจากลักษณะเฉพาะถิ่น งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านแต่ละถิ่นแต่ละที่จะมีรูปทรงลวดลายและการเลือกใช้วัสดุที่แตกต่างกันไปตามคตินิยมของตน และคตินิยมเหล่านั้น จะผ่านการกลั่นกรองเลือกสรรค สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน จนเป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนนั้น ๆ จึงได้สร้างขึ้น ตามคตินิยมที่ได้รับการยอมรับว่า มีความสมบูรณ์แล้ว ดังนั้น งานศิลปหัตถกรรมแต่ละท้องถิ่น แต่ละกลุ่มชนจึงมีลักษณะเฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไป

ลักษณะเฉพาะถิ่นของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของแต่ละท้องถิ่นยังแสดงให้เห็นประวัติความเป็นอยู่ของผู้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วยว่า มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่อย่างไรในอดีตและวิวัฒนาการมาอย่างไร

ศิลปหัตถกรรมบางชนิดยังบ่งบอกถึงการใช้ภาษาของกลุ่มชนแต่ละท้องถิ่นด้วย ทำให้สามารถศึกษาเปรียบเทียบการใช้ภาษาได้ เช่น กระบวยในภาคกลาง เรียก กระบวยภาคเหนือเรียก น้ำบวย

กระบุง ภาคกลางเรียก กระบุง ภาคเหนือเรียก บุง หรือ กอบ ภาคเหนือเรียก กูป เป็นต้น

อย่างไรก็ตามศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยเรา เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตความเป็นอยู่ของบรรพชนเรามาแต่อดีต แม้ในปัจจุบัน อิทธิพลทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทมาก จนทำให้งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหลายชนิดลดความสำคัญไป หรือบางชนิดไม่มีใช้สอยอยู่ในปัจจุบัน ลักษณะเช่นนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่จะทำให้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย อาจจะสูญหายไปได้ในที่สุด

การที่จะอนุรักษ์งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยไว้ นั้น ควรจะดำเนินการในหลาย ๆ ด้านทั้งทางภาครัฐและเอกชน สำหรับประชาชนทั่วไปก็สามารถทำได้ ด้วยการช่วยกันเผยแพร่แนะนำให้ประชาชนหรือเยาวชนได้รู้ถึงคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น เชื่อว่าจะเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยกันรักษามรดกของชาติแขนงนี้ไว้ได้

เชิงอรรถ

- (๑) ในบทความนี้ต่อไปจะเรียกศิลปหัตถกรรม
 บ้านและหัตถกรรมบ้านรวมกันไปว่า
 ศิลปหัตถกรรมบ้านเพื่อความสะดวกใน
 การเขียน และแท้จริงแล้วศิลปหัตถกรรม
 บ้านและหัตถกรรมบ้านจะมีลักษณะที่
 ใกล้เคียงกันหรือมีลักษณะร่วมกัน จนยากที่
 จะแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดได้ หัตถกรรม
 บ้านบางชนิด แม้จะมีประโยชน์ในการ
 ใช้สอยมาก แต่อาจจะมีคุณค่าในด้านความ
 งามและสวยงาม เช่น ตะข่องเปิด หรือตะข่อง-
 ลอยใบหนึ่ง ตามลักษณะของการใช้สอย จะ
 เห็นว่าการสานตะข่องเปิดควรจะให้ความ
 สำคัญในการใช้สอยเป็นหลัก แต่ช่างที่มีความ
 ชำนาญและมีฝีมือช่างสูง ก็จะสามารถสานตะข่องเปิด
 ให้มีรูปทรง ที่เหมาะเจาะ งดงามน่าใช้ด้วย
 ยิ่งตะข่องเปิดใบนั้นผ่านการใช้สอยมานานวัน
 จนมีผิวเป็นเงามันด้วยแล้ว ก็ยากที่จะปฏิเสธ
 ได้ว่า ตะข่องเปิดใบนั้นไม่มีความงามและ
 คุณค่าทางศิลปะ
- ดังนั้น จึงขอใช้คำว่า ศิลปหัตถกรรม
 บ้านในบทความนี้โดยไม่แยกออกเป็นศิลป
 หัตถกรรมบ้านและหัตถกรรมบ้าน
- (๒) โซเอ็ตสึ ยานากิ (Soetsu Yanaki) เป็นผู้ให้คำ
 นิยามเกี่ยวกับคุณลักษณะของศิลปหัตถกรรม
 บ้านนี้ไว้ ยานากิ เป็นผู้บุกเบิกการศึกษา
 ค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปพื้นบ้านของญี่ปุ่น เขียน
 หนังสือเกี่ยวกับศิลปพื้นบ้านของญี่ปุ่นและ
 เกาหลีไว้หลายเล่ม และเป็นผู้ก่อตั้งพิพิธภัณฑ์
 ศิลปพื้นบ้านในกรุงโตเกียว (Folk Art, Shoya
 Yoshida as Translated by P. Murray & Don
 Kenny, Koikuesha Publishing Co, Ltd. Osaka
 Japan, 19171, P.99)
- (๓) ชิน อยู่ดี คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย
 ไทย, กรมศิลปากร, กรุงเทพฯ ๒๕๑๒,
 หน้า ๗
- (๔) วิบูลย์ ลี้สุวรรณ "ศิลปคดีบ้านเชียง" ศิลป
 นำรู้ในสองศตวรรษ, ปาณยา, กรุงเทพฯ
 ๒๕๒๕, หน้า ๒๐๗
- (๕) Kageo Muraoka and Kichiemon Okamura,
 Folk Art Crojts of Janpan, translated by
 Daphne S. Stegmoier, Weatherhill, Heibonsha,
 tokyo, Japan, Second Printing, 1976, P.103-
 117.

ทรัพยากรของชาติ

ทรัพยากรทางแร่ของไทย

นายสมภพ จันทรประภา

บรรพบุรุษของไทยได้สะสมมรดกมอบไว้ให้คนชั้นหลังมีมากมายก่ายกองทั้งที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง ทั้งที่มีชีวิตและไม่มี โดยเฉพาะที่ดินอันเป็นที่อยู่อาศัยทำมาหากินคิดเป็นไร่แล้วมีประมาณ ๓ ร้อยล้านไร่ ถ้าคิดเป็นตารางกิโลเมตร จะมีประมาณ ๕๑๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ในแหลมอินโดจีนทางเอเชียอาคเนย์^{*๑} อยู่ระหว่างเส้นรุ้งเหนือ ๖° กับ ๒๐° รูปพื้นที่ของประเทศเป็นรูปแหวนง้วนคล้าย ๆ ขวาน ซึ่งมีด้ามยื่นลงทางใต้ตามแหลมมลายู ความยาวของประเทศวัดจากเชียงแสนในภาคเหนือถึงเบตงในภาคใต้ประมาณ ๑๖๕๐ กิโลเมตร และความกว้างตอนที่ยาวที่สุดจากพระเจดีย์สามองค์ทางตะวันตกผ่านไปทางตะวันออกถึงช่องเมฆประมาณ ๗๗๐ กิโลเมตร เขตแดนทางภาคเหนือประชิดกับแคว้นลาวและแคว้นเจียวกวาทะวันตกประชิดตอนใต้ของพม่าและทะเลอันดามัน ด้านใต้ติดกับสหพันธรัฐมลายูและอ่าวไทย ทางตะวันออกจดอินโดจีนของฝรั่งเศส^{*๒} ผังทะเลอันยาวเหยียดวัดได้ประมาณ ๑๙๓๐ กิโลเมตร ทางอ่าวไทย และ ๔๙๐ ทางฝั่งทะเลอันดามัน

ในเนื้อที่ ๓๐๐ ล้านไร่ เป็นที่ ๆ สมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางแร่มีกระจุกกระจายทั่วไปตั้งแต่เหนือจดใต้ ตะวันตกจดตะวันออก แร่ที่ขึ้นหน้าชูตมาแต่โบราณ คือ แร่ทองคำ ด้วยความที่อุดมจึงได้ขนานนามว่าเมืองทอง รองลงมาจากทองคำก็คือ แร่ดีบุก ซึ่งขุดออกจำหน่ายเป็นล่ำเป็นสันก่อนแร่อื่น ดีบุกได้เริ่มมีการขุดกันอย่างแพร่หลายในแถบภาคใต้ก่อน ต่อมาเมื่อแร่ดีบุกมีราคาดี ทำให้มีผู้สนใจที่จะเปิดการทำเหมืองแร่ดีบุกกันมากขึ้น จึงได้มีการเสาะแสวงหาแหล่งแร่ในที่ต่าง ๆ กัน เมื่อความรู้ความชำนาญมากขึ้น เป็นเหตุให้เกิดมีการทำเหมืองแร่ดีบุกในแทบทุกภาคของประเทศ และการขุดดีบุกได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นถึงกับสามารถส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศได้มากเป็นอันดับที่ ๓ ของโลก ทำรายได้ให้แก่ประเทศอยู่ในระดับสูง เมืองไทยมิได้มีแต่แร่ทองคำและแร่ดีบุกเท่านั้น แร่มีราคาซื้อขายกันตามท้องตลาดยังมีอีกมากและมีได้มีเฉพาะภาคใดภาคหนึ่ง แต่มีกระจุกกระจายทั่วไปตามจังหวัดต่าง ๆ จากการรวบรวมของกรมทรัพยากรธรณีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ พบว่าแร่ที่

* ๑. จากทฤษฎีศาสตร์ของวิชา เศรษฐบุต ในหนังสือธรณีวิทยาแหล่งแร่ประเทศไทย เอกสารธรณีวิทยา เล่มที่ ๑ กรมโลหกิจ พ.ศ. ๒๔๘๖

* ๒. ปัจจุบันคือประเทศกัมพูชา

พบและได้เปิดการทำเหมืองแล้วในจังหวัดต่าง ๆ มี
ย่อ ๆ ดังต่อไปนี้ (รวบรวมใน พ.ศ. ๒๕๑๓)

๑. กระบี่ ลิกไนท์ ดีบุก เหล็ก ทรายแก้ว พลวง
ยิบซัม ดินน้ำมัน ตะกั่ว แบไรท์
๒. กาญจนบุรี ดีบุก วุลแฟรม ตะกั่ว สังกะสี
พลวง อิลเมนไนท์ พลอย ทองแดง เหล็ก
ฟลูออไรท์ เลพพิโดไลต์ โดโลไมท์ แบไรท์
ดินมาร์ล แมงกานีส โลโมไนท์ ซีไลต์
โคลัมเบียม แทนดัลัม ทองคำ
๓. กาฬสินธุ์ เหล็กหิน
๔. กำแพงเพชร เหล็ก ศิลาแลง ทองแดง ฟลูออไรท์
พลวง ตะกั่ว ไดยาไนท์ โคลัมเบียมแทนดัลัม
๕. ขอนแก่น เหล็กหิน
๖. จันทบุรี พลอยต่าง ๆ พวก โกเมน เพทาย
ทับทิม เหล็ก พลวง ดีบุก โมลิบดีนัม
กราไฟท์ ทรายแก้ว ดินขาว นิเกิล ทองคำ
๗. ฉะเชิงเทรา ทองแดง เหล็ก ทองคำ
๘. ชลบุรี แมงกานีส ดีบุก ทรายแก้ว เหล็ก โดโลไมท์
ดินขาว ฟลูออไรท์
๙. ชัยนาท ดีบุก
๑๐. ชัยภูมิ เหล็กหิน
๑๑. ชุมพร ดีบุก วุลแฟรม ทองคำ แมงกานีส
พลวง ทรายแก้ว หินทรายแดง ดินขาว
เลพพิโดไรท์ โคลัมเบียม แทนดัลัม
๑๒. เชียงราย พลวง ดีบุก ทองคำ ทองแดง
แมงกานีส ซีไลต์ วุลแฟรม ฟลูออไรท์
เฮมาไทท์ ไฟไรท์ โลโมไนท์
๑๓. เชียงใหม่ ดีบุก น้ำมัน ลิกไนท์ เหล็ก
แมงกานีส ตะกั่ว (สังกะสี) พลวง ซีไลต์
ดินขาว วุลแฟรม ฟลูออไรท์ เจมไซไนท์
ทองแดง แบไรท์ อิลเมนไนท์ โคลัมเบียม
แทนดัลัม ไครไมท์

๑๔. ตรัง ดีบุก โคลัมไบท์ แทนทาไลท์
ลิกไนท์ ทรายแก้ว ศิลาแลง เลพพิโด
ไรท์ เหล็ก ซีไลต์
๑๕. ตราด พลอยชนิดต่าง ๆ (อย่างจันทบุรี)
๑๖. ตาก ดีบุก วุลแฟรม พลวง แบไรท์ สังกะสี
ดินน้ำมัน ตะกั่ว ทองแดง เฮมาไทท์ ฟลูออไรท์
๑๗. ธนบุรี —
๑๘. นครนายก หินพาโกไต์ พลอยสีผักตบ
ดินทนไฟ ดินขาว
๑๙. นครปฐม —
๒๐. นครพนม —
๒๑. นครราชสีมา เหล็กหิน ทองแดง ศิลาแลง
ดินมาร์ล
๒๒. นครศรีธรรมราช ดีบุก วุลแฟรม เหล็ก
แบไรท์ ไมกา ทรายแก้ว ดินขาว พลวง
ลิกไนท์ แกรไฟท์
๒๓. นครสวรรค์ เหล็ก ยิบซัม ทองคำ ดีบุก
วอลลาสโตไนท์ ดินมาร์ล
๒๔. นนทบุรี —
๒๕. นราธิวาส ดีบุก แมงกานีส ทองคำ ตะกั่ว
โครไมท์
๒๖. น่าน ทองแดง ตะกั่ว หินสีมรกต หินนาค
กระสวย' ควอทซ์ผลึก เหล็ก' ลิกไนท์
ฟลูออไรท์
๒๗. บุรีรัมย์ —
๒๘. ปทุมธานี —
๒๙. ประจวบคีรีขันธ์ ดีบุก วุลแฟรม ทองคำ
ฟอสเฟต อิลเมนไนท์ โมนาไซต์ เซอร์
คอน เหล็ก แกรไฟท์ ซีไลต์
๓๐. ปราจีนบุรี ทองคำ เหล็ก ดินขาว
๓๑. ปัตตานี ดีบุก แมงกานีส ทรายแก้ว
๓๒. พระนครศรีอยุธยา —
๓๓. พระนครศรีอยุธยา —

๓๔. พังงา ดีบุก วูลแฟรม โคลัมไบท์ แทนทาลัม
โมนาไซต์ เพ็ชร เลพิดโดไลต์ เพอร์กูโซไนท์
ซีโนไทม์ ลูโคซีน รูไทล์ ทองคำ

๓๕. พัทลุง ดีบุก เหล็ก

๓๖. พิจิตร ยิบซัม

๓๗. พิษณุโลก เปลือกหิน ไฟโรไทท์ แคลไซต์

๓๘. เพชรบุรี ฟลูออไรท์ ดีบุก ตะกั่ว วูลแฟรม
แบไรท์ ทองคำ เฟลสปาร์ เบอริล ยิบซัม

๓๙. เพชรบูรณ์ ตะกั่ว สังกะสี ทองแดง ทองคำ
ถ่านหิน เหล็ก ยิบซัม แมงกานีส แบไรท์
แคลไซต์ อาร์ซิโนไฟไรท์ อิลเมไนท์

๔๐. แพร่ พลวง ตะกั่ว สังกะสี ทองแดง เหล็ก
แมงกานีส แคลไซต์ ไฟโรอาร์ซิโนไฟไรท์

๔๑. ภูเก็ต ดีบุก วูลแฟรม โคลัมไบท์ แทนทาลัม
เพ็ชร ทราเยกัว ยิทโร แทนทาลัม แคลไซต์

๔๒. มหาสารคาม เปลือกหิน ทองแดง

๔๓. แม่ฮ่องสอน ดีบุก วูลแฟรม พลวง ฟลูออไรท์
ตะกั่ว เหล็ก แบไรท์ แมงกานีส

๔๔. ยะลา ดีบุก วูลแฟรม ตะกั่ว ศิลาแลง
แมงกานีส ลิกไนท์ ทองแดง ซีไลต์
แบไรท์

๔๕. ร้อยเอ็ด เปลือกหิน

๔๖. ระนอง ดีบุก วูลแฟรม โคลัมไบท์ แทนทาลัม
เหล็ก โมนาไซต์ ดินขาว ทองคำ

๔๗. ระยอง ดีบุก เหล็ก ทราเยกัว พลวง
ดินขาว แมงกานีส ดินน้ำมัน

๔๘. ราชบุรี ดีบุก พลวง วูลแฟรม ฟลูออไรท์
แบไรท์ แมงกานีส ตะกั่ว ทองคำ ฟอสเฟต
เบอริล เฟลสปาร์ โคลัมไบท์ แทนทาลัม

๔๙. ลพบุรี เหล็ก ทองแดง ดินสอพองหรือ
ดินมาร์ล ทองคำ

๕๐. ลำปาง พลวง ดีบุก เหล็ก ไดอะตอมไมท์
ลิกไนท์ ตะกั่ว ดินขาว แมงกานีส ทอง

แดง ฟลูออไรท์ ยิบซัม ฟอสเฟต ซีไลต์

ทองคำ ควอตซ์ผลึก วูลแฟรม อาซิโนไฟไรท์

๕๑. ลำพูน ฟลูออไรท์ ลิกไนท์ แมงกานีส แบไรท์
พลวง ฟอสเฟต ทองคำ โครไมท์

๕๒. เลย ทองแดง เหล็ก สังกะสี แบไรท์ ตะกั่ว
ยิบซัม ทองคำ แมงกานีส

๕๓. ศรีสะเกษ เปลือกหิน พลอย

๕๔. สกลนคร เปลือกหิน

๕๕. สงขลา ดีบุก วูลแฟรม แมงกานีส ทราเยกัว
แบไรท์ เหล็ก ฟอสเฟต ตะกั่ว ทอเบอ
ไนท์ โคลัมไบท์ แทนทาลัม อิลเมไนท์
เซอร์คอน

๕๖. สตูล ดีบุก เหล็ก ทราเยกัว

๕๗. สมุทรปราการ —

๕๘. สมุทรสงคราม ทองแดง แบไรท์

๕๙. สมุทรสาคร —

๖๐. สระบุรี พลวง ดินมาร์ล ทองแดง เหล็ก
หินอ่อน ไฟโรไฟไลต์ ลิกไนท์

๖๑. สิงห์บุรี —

๖๒. สุโขทัย ดินขาว เหล็ก ศิลาแลง พลวง
ทองแดง ฟลูออไรท์ หินนาถกระสวย ทัลค์
แมงกานีส ทองคำ

๖๓. สุพรรณบุรี ดีบุก แบไรท์ ดินขาว

๖๔. สุราษฎร์ธานี ดีบุก วูลแฟรม พลวง ยิบซัม
แบไรท์ ดินขาว เหล็ก ฟลูออไรท์
ลิกไนท์ แคลไซต์

๖๕. สุรินทร์ เซอร์คอน

๖๖. หนองคาย เปลือกหิน ทองแดง

๖๗. อ่างทอง —

๖๘. อุตรธานี เปลือกหิน ทองคำ ทองคำขาว
ศิลาแลง ไฟโรไทท์ ตะกั่ว สังกะสี

๖๙. อุตรดิตถ์ ไยหิน โครไมท์ ทองแดง เหล็ก
ดินขาว ฟลูออไรท์ ยิบซัม ทัลค์ พลวง

๗๐. อุทัยธานี ตีบุก แมงกานีส เหล็ก โคลัมเบียม แทนตาลัม แกรไฟท์ สังกะสี ตะกั่ว อิลเมไนท์

๗๑. อุบลราชธานี เหล็กหิน

หมายเหตุ (๑) เหมืองตีบุกทุกแห่งมีอิลเมไนท์ โมนาไซต์ เซอร์คอน ปนอยู่ด้วย
(๒) แร่ที่ใช้ตัวดำ คือแร่ที่มีการเปิดทำเหมืองหรือมีการผลิตแล้ว

จากหนังสือธรณีวิทยา แหล่งแร่ประเทศไทย ของกรมทรัพยากรธรณี พ.ศ. ๒๕๔๖ พบว่าแหล่งแร่ทองคำมีอยู่มากมายจนทำให้ราชอาณาจักรนี้มีชื่อในครั้งโบราณว่าสุวรรณภูมิ ซึ่งแปลว่า แผ่นดินทอง

ลานแร่ทองคำเกิดอยู่ในบริเวณห่างไกลกันหลายต่อหลายแห่งทั่วไปในประเทศ ภายใน ๗๐ จังหวัดของไทย มีรายงานว่ามีทองอยู่ถึง ๒๘ จังหวัด การร่อนทองก็ยังคงมีทำกันอยู่โดยพวกชาวบ้านเป็นการหารายได้พิเศษนอกเหนือไปจากรายได้ประจำอื่น ๆ ลานแร่ที่สำคัญที่สุดในราชอาณาจักรได้แก่ลานแร่ที่ปาร่อน เมื่อประมาณ ๑๐๐ ปี ที่ล่วงมาลานแร่เหล่านี้ได้เป็นที่รู้จักกันดีในฐานะที่สมบูรณ์และกว้างใหญ่มาก ลานนี้ชาวบ้านได้ไปขุดทำกันเป็นเวลาหลายปีและยังมีบริษัทเหมืองแร่ชาวฝรั่งเศสไปทำการขุดอยู่ ๒-๓ ปี ปริมาณของทองคำก็ค่อย ๆ หมดไป แต่ก็มีพบได้บ้างโดยวิธีร่อนเอา

ทางแร่ทองเท่าที่รู้จักกันในประเทศไทยมีอยู่ไม่กี่แห่ง ทางแร่ทองที่รู้จักกันมากที่สุดได้แก่ทางแร่ทองที่กบินทร์ฯ โตะโมะ และท่าตะโก

แหล่งทองที่กบินทร์ และโตะโมะได้แสดงให้เห็นความสมบูรณ์อย่างพอเพียงของมันในการที่จูงใจให้ชาวต่างประเทศมาลงทุนทำเหมือง การดำเนินงานเหมืองครั้งสุดท้ายนี้ทำกันที่โตะโมะโดยบริษัทชาวฝรั่งเศส บริษัทนี้เปิดทำงานอยู่ 5 ปี คือตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ และได้ผลิตผลทองรวมทั้งหมดกว่า ๖๐,๐๐๐ ฟันแอนซ์ เหมืองนี้ต้องยุติกิจการลงในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ เนื่องจากสินแร่ที่มีคุณภาพสูงหมดไป ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นต้นมากรมทรัพยากรธรณีไม่ออกประทานบัตรเหมืองแร่ทองคำให้แก่ผู้ใดอีก

ลานแร่ทองปาร่อนประจวบคีรีขันธ์

ที่เรียกว่าลานแร่และทางแร่เรียกตามสภาพของบ่อแร่โบราณเรียกแหล่งแร่ว่าบ่อแร่ เป็นลานแร่ทองแห่งนี้ก็เรียกว่าบ่อทองบางตะพานเป็นบ่อแร่ที่พบในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์เป็นทองเนื้อดี หรือที่เรียกว่าทองนพคุณหรือทองเนื้อเก้า หมายความว่าในน้ำหนักที่มีสามารถแลกเงินได้ในแถบภาคเหนือของประเทศได้น้ำหนักเงินเป็นก้าเท่า ถ้าเนื้อดีน้อยแลกได้เจ็ดเท่า เรียกว่าทองเนื้อเจ็ด

อาจารย์ชุมเจษฎ์ จรัสชนะเพทย์ นักธรณีวิทยา ผู้ใหญ่ของไทยได้รายงานไว้ในหนังสือดังกล่าวข้างต้นว่า

ลานแร่ทองปาร่อนอยู่ห่างจากหมู่บ้านปาร่อนในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ไปทางทิศเหนือเป็นระยะทางราว ๗๕๐ ถึง ๒,๐๐๐ เมตร มีทางยาว ๑๖ กิโลเมตรจากอำเภอบางสะพานเข้าไปยังหมู่บ้านปาร่อน แต่ต้องไปโดยเกวียนหรือช้าง อำเภอบางสะพานอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางใต้เป็น

ระยะทาง ๓๗/๓ กิโลเมตร ตามทางรถไฟ หมู่บ้านห้วย
จ้งหัน ซึ่งอยู่ตอนใจกลางบริเวณลานแร่ที่อยู่สูง
จากระดับน้ำทะเลประมาณ ๕๐ เมตร

ธารน้ำสำคัญที่ไหลผ่านบริเวณนี้ได้แก่คลอง
ใหญ่และห้วยจ้งหัน ซึ่งเป็นสาขาของมันในฤดูแล้ง
ห้วยจ้งหันและแขนงต่าง ๆ ของมันจะแห้งหมด
แต่ในคลองใหญ่จะมีน้ำไหลอยู่ตลอดเวลาในอัตรา
ราว ๒๐-๓๐ ลิตรต่อวินาที การดำเนินงานขุดแร่ที่
ทำเป็นล่ำเป็นสัน จะทำได้ก็แต่ในฤดูฝนเดือน ๘
เท่านั้น คือ ระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงเดือน
ธันวาคม ซึ่งเวลานั้นลำธารในบริเวณที่กล่าวนี้มีน้ำ
อุดมสมบูรณ์

ลานดินที่มีทองเกิดอยู่ในลานแร่พลัด ซึ่งสะสม
ตัวเป็นชั้นบาง ๆ คลุมอยู่เหนือหินดาน ลานแร่
นี้สูงกว่าระดับน้ำในลำธารระหว่าง ๑-๕ เมตร ลาน
แร่นี้ประกอบด้วยดินเหนียว โคลนตมหรือ ทราย
รวมทั้งเศษหินผุซึ่งหลุดมาจากหินดานที่รองรับอยู่
ข้างล่าง

ในบริเวณเนินไก่อีเขี่ยลานแร่พลัดนี้หนาราว
๒-๕ เมตร และทองส่วนมากอยู่ตามแนวราบ ซึ่งสูง
จากหินดินดานราว ๆ ๕๐ เซนติเมตร ในการขุดทอง
จะต้องขุดหลุมลึกลงไปถึงหินดาน แล้วก็ขุดโพรง
ตื้น ๆ แยกออกไปในพื้นที่ที่มีทอง สิ่งต่าง ๆ ที่ขุด
ได้เอาใส่บุงก็สาวขึ้นมาข้างบน และนำไปใส่
ตะแกรงร่อนล้าง แล้วจึงร่อนด้วยเลียง (จานไม้กั้น
ลึก ขนาดเท่าถาดย้อม ๆ)

นอกจากเนินไก่อีเขี่ยแล้วยังมีเนินไทร เนินหมี่
เนินปอ อยู่อีกหลายแห่งในบริเวณปาร์ออน

ทองที่ได้มาจากบริเวณลานแร่ปาร์ออนนี้ขนาด
ตั้งแต่เป็นผงละเอียดไปจนถึงเป็นเกล็ดหยาบ ๆ หรือ
เป็นก้อนที่เคยพบหนักที่สุดถึง ๕๐ กรัม จากปากคำ
ของนายกอบ ผู้รับซื้อทองที่บางสะพานได้ความว่า
ความบริสุทธิ์ของทองที่มีถึง ๙๙๐ ใน ๑,๐๐๐

แหล่งแร่ทองในบริเวณปาร์ออนนี้เป็นที่รู้จักกัน
มาแล้วราว ๗๕ ปี หรือกว่านั้นและพวกชาวบ้าน
(ขอใบอนุญาตแร่) ได้ทำการขุดทองโดยวิธีขุด
หลุมและร่อนอย่างง่าย ๆ กันเป็นพัก ๆ เป็นเวลา
หลายต่อหลายปีตั้งนั้นดินในลานแร่เหล่านี้ส่วนมาก
ก็คงจะได้ขุดทำกันแล้วสองหรือสามครั้งซ้ำ ๆ
กัน ในระหว่างที่ผู้เขียน (อาจารย์ชุมเจษฎ์) ได้ไป
เยือนแหล่งแร่ในเดือนมีนาคมปี ๒๔๙๓ ก็ได้พบ
หลุมที่เพิ่งขุดกันใหม่ ๆ หลายหลุมที่อำเภอบาง
สะพานมีรายงานว่าร่วระหว่างปีที่ผ่านมาได้ออกใบ
อนุญาตแร่ไป ๑๐๐ กว่าใบ

ในฤดูแล้งการทำเหมืองแร่จะทำได้ก็แต่ใน
บริเวณที่มีน้ำเพียงพอที่จะนำดินปนทองเหล่านี้ไปล้าง
และร่อนในลำธารได้ การขุดทองในบริเวณเนินไก่อี
เขี่ย เนินหมี่และเนินปอต้องชะงักลงในระหว่างฤดู
แล้ง ทั้งนี้เนื่องจากขาดน้ำ ในฤดูฝน ก็ใช้น้ำจาก
ลำธารมาทำเหมืองแร่ ซึ่งทำกันมากในบริเวณนี้ส่วน
ดินปนทองซึ่งอยู่ลึกก็ขุดใส่บุงก็ แล้วสาวขึ้นมาล้าง
ในรางล้างแร่ ที่เนินลานแร่ทองที่ห้วยจ้งหันก็ทำ
เหมืองด้วยวิธีเหมืองแร่ในระหว่างฤดูฝนนี้เช่นกัน
และเวลาที่น้ำมีพอก็มีการร่อนทอง จากกะเปาะสินแร่
เล็ก ๆ ที่ไม่ต่อเนื่องกันในสาขาต่าง ๆ ของคลอง
ใหญ่และห้วยจ้งหัน

ได้กล่าวแล้วว่าแร่ทองคำมีอยู่แพร่หลายกระ
จัดกระจายอยู่ทั่วไป ที่เชียงรายได้ เชียงแสน อันเป็น

ราชธานีแต่โบราณก็มีแร่ทองคำดังปรากฏอยู่ในรายงานของอาจารย์สมาน บุราวาศ นักธรณีวิทยาผู้ใหญ่ของเมืองไทยคนหนึ่ง ได้รายงานไว้ในหนังสือเล่มดังกล่าวข้างต้นว่า

ลานแร่ทองที่ห้วยหลวงห่างจากแม่จัน (เชียงใหม่) ซึ่งอยู่ในจังหวัดเชียงรายไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นระยะทางราว ๙ กิโลเมตร สบของห้วยงูและห้วยหลวงตรงส่วนยอดของบริเวณดินปนทองที่สำคัญอยู่ห่างจากกิโลเมตรที่ ๒๕๖๔ บนทางหลวงสายเชียงราย-แม่จันไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นระยะทางตามทางเท้าประมาณ ๒-๓ กิโลเมตร

ลำธารสำคัญที่ผ่านลานแร่นี้ได้แก่ห้วยหลวงและสาขาของมันคือห้วยงู ลำธารคู่นี้มีน้ำไหลตลอดปี ในอัตราประมาณ ๒๐-๓๐ ลิตรต่อวินาทีในฤดูแล้ง ดังนั้นการดำเนินงานเหมืองลานแร่เล็ก ๆ จึงทำได้ทั้งปี

ทองที่มีอยู่ในลานแร่ บริเวณลุ่มน้ำห้วยหลวงตั้งแต่บริเวณที่อยู่ห่างจากสะพานที่ ๒ ขึ้นไป เหนือน้ำราว ๒-๓ ร้อยเมตร ลงมาจนถึงบริเวณที่อยู่ห่างจากสะพานที่ ๔ ตามทางน้ำลงไปราว ๑ กิโลเมตรจากปากคำของชาวบ้านนักแสวงหาทองได้ความว่าสิ่งตกจมในร่องน้ำห้วยงูไม่มีทอง นอกจากในบริเวณที่ลำน้ำห้วยงูสบกับลำน้ำห้วยหลวง

ดินที่มีทองปนมากที่สุดน่าจะได้แก่บริเวณดินที่อยู่ในร่องน้ำห้วยหลวงตอนที่เป็นแนวตรงมุ่งตามลำน้ำไปสิ้นสุดลงที่ห่างจากสะพานที่ ๔ ราว ๑ กิโลเมตรมีรายงานกล่าวว่าปริมาณของทองที่ขุดได้มี

ถึง ๑๐ กรัม ต่อหลุมหรือมากกว่าบริเวณลานดินเหล่านี้ได้มีการขุดทำกันอย่างใหญ่โตมาแล้วเป็นเวลาหลายปี

พวกหาทองแถวนั้นกล่าวว่าทองในลานแร่ซึ่งอยู่ในร่องน้ำแนวตรงระหว่างสะพานที่ ๔ และต้นน้ำห้วยหลวงนี้เกิดอยู่อย่างกระจัดกระจายในบริเวณสบของห้วยหลวงและห้วยงูได้มีการขุดหลุมขนาด ๑๒ เมตรจตุรัส ลึกราว ๑-๓ เมตร กันอยู่หลายหลุม

ในระหว่างที่ผู้เขียนได้ไปยังแหล่งแร่นี้มีเปิดทำการขุดอยู่แห่งเดียวคือหลุมใช้โลหิตซึ่งตั้งอยู่ทางด้านใต้ของห้วยหลวง เปลือกดินที่ปิดอยู่รวมทั้งฝังธารหนา ๓.๕ เมตร และมีชั้นทรายปนดินที่มีทองแต่น้อย หนาราว ๐.๓ เมตร ร่องรับอยู่ภายใต้ชั้นทรายปนดินที่ว่านี้วางตัวอยู่บนดินเปล่าซึ่งหนาราว ๐.๕ เมตร และก็ยังมีส่วนทรายปนดินที่มีทองสมบูรณ์หนาราว ๐.๒ เมตร ร่องรับอยู่ข้างใต้ลงไปอีก ชั้นทรายปนดินที่สองที่มีทองมากกว่าในสองชั้นที่กล่าวแล้ว ประกอบด้วยทรายปนดิน รวมทั้งกรวดของควอทซ์วางตัวอยู่บนหินดานผุ ๆ ซึ่งเป็นหินชนวนสีเทา มีรายงานกล่าวว่าจากหลุมหนึ่ง ๆ ได้ทองราว ๆ ๒ กรัม

พิจารณาจากปากคำของพวกทำเหมืองแถวนั้นได้ความว่าทองในลานแร่ในร่องน้ำห้วยหลวงเหนือสะพานที่ ๔ ไม่ค่อยจะมีมาก โดยมากทองดี ๆ มักพบในกะเปาะสืบ ๆ ที่มีรูปร่างไม่แน่นอนหรือในกะเปาะซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ตลอดไปในดินล้วน ๆ จากการร่อนด้วยเสียง ปรากฏว่า ได้ผงทองค่อนข้างน้อย ส่วนมากทองที่ขุดได้มีลักษณะเป็นเกล็ด เส้นผ่าศูนย์กลาง ราว ๑-๒ มิลลิเมตร เกล็ด

ทองที่ได้ใกล้เคียง กับหลุมใช้โลหิตปรากฏตามรายงานว่ามีเนื้อทองบริสุทธิ์ราว ๕๕๐ ใน ๑,๐๐๐

ลานแร่ทองห้วยหลวงเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่บ้านแถบนั้นและได้มีการขุดทำกันเป็นพัก ๆ โดยวิธีขุดหลุมและร่อนมาเป็นเวลา ๗๕ ปีหรือกว่านั้นจากปากคำของคนแถบนั้นซึ่งยังไม่เป็นที่รับรองว่าถูกต้องนัก ได้ความว่าในระหว่าง ๒๕ ปีที่แล้วมาได้มีชาวต่างประเทศหรือบริษัทภายในประเทศพยายามขุดทองขึ้นมาให้ได้ถึงขนาดการค้าสองสามครั้ง แต่ไม่เป็นผล

ในเรื่องวิธีการเหมืองลานแร่แบบพื้นเมืองรวมทั้งเรื่องเงินค่าใช้จ่ายแล้วเราต้องให้เหมืองใช้โลหิตเป็นตัวอย่าง หลุมที่ว่าเป็นหลุมขนาด ๑๒ เมตร จตุรัสขุดลึกลงไปโดยมีไม้ไผ่ผ่าซีกขัดตะกันทำเป็นกรอบในการยกเอาวัตถุที่ขุดได้ขึ้นมาข้างบนเพื่อนำไปร่อนหรือแยกออกนั้น ใช้วิธีเอาไม้ไผ่ทั้งลำผูกเป็นคานเข้ากับเสาแล้วเอาหวายถักผูกตรงปลายต่อเข้ากับบั้งก็เพื่อหย่อนลงไปในหลุมแล้วกระดกเอาวัตถุที่ขุดได้เต็มบั้งก็แล้วขึ้นมา ส่วนการระบายน้ำในหลุมระหว่างที่ขุดก็ใช้วิธีคานไม้ไผ่ดังกล่าวแล้ว แต่เปลี่ยนเป็นใช้กระบอกไม้ไผ่ ซึ่งเอาหนึ่งทำเป็นฝาปิดเปิดผูกกับปลายหวายถักแทนบั้งก็

หลุมที่กล่าวนี้ใช้คนขุด ๓ คน ในเวลา ๗ วัน ขุดได้ลึก ๔๒ เมตร โดยไม่ต้องลงทุนทางวัตถุก่อสร้างเลย

ค่าแรงงานที่จ่ายคนละ ๓ บาทต่อวัน ดังนั้นค่าใช้จ่ายสำหรับหลุมนี้ทั้งหมดก็ตกราว ๖๓ บาท ราคาทองที่แม่จัน ๒๐ บาท ต่อกรัม (ถ้าคิด ๒๑.๖๐ บาท เท่ากับ ๑ ดอลลาร์ ราคาทองก็ราวกรัมละ

๐.๙๒ ดอลลาร์) ในหลุมที่ขุดทองที่ขุดนี้ได้ทองขึ้นมา ๒ กรัม ก็ต้องขาดทุนไปถึง ๒๓ บาท เมื่อพิจารณาความจริงอันนี้ก็จะเห็นว่าปริมาณทองที่ขุดได้แต่ละหลุมจำเป็นจะต้องมีเนื้อทองอย่างน้อยที่สุดก็ราว ๓๒ กรัม จึงจะให้ผลกำไรจากการทำเหมืองในลานแร่แบบนี้ มีรายงานกล่าวว่าหลุมที่ขุดได้เกินกว่า ๓๒ กรัม มีจำนวนน้อยกว่าครึ่งของหลุมทั้งหมด

บ่อทองที่กล่าวมาล้วนแต่เป็นบ่อที่อยู่ในที่ราบปนดินปนทรายเรียกกันว่าลานแร่ เพราะทองเมื่อแรกอุบัติขึ้นมาจะอยู่เป็นทางแร่หรือสายแร่แทรกอยู่ในหินแข็งตามภูเขาต่อมาเมื่อภูเขานั้นผุพังโดยอำนาจของลมฟ้าอากาศสายแร่ก็ผุพังตาม แล้วทั้งหินที่ประกอบเป็นภูเขาและหินที่เป็นสายแร่ประจุทองก็จะไหลลงสู่ที่ต่ำโดยกำลังน้ำพัดพา ทำให้แตกตัวจากก้อนใหญ่ ๆ เป็นก้อนกรวดและเป็นทรายในที่สุดทองหรือแร่อื่น ๆ ที่อยู่ในสายแร่ก็แตกตัวและกลิ้งตามแตกตัวเป็นเม็ดเล็กเม็ดน้อย สะสมตัวอยู่ตามท้องน้ำปนอยู่กับดินทราย ดินและทรายเบากว่าก็ถูกน้ำพัดพาไหลลงสู่ทางน้ำใหญ่เบื้องล่างแร่นักเท่า ๆ กัน ไม่ได้ถูกพาไปมากจึงสะสมตัวกันอยู่ตามท้องน้ำ นานเข้าเมื่อท้องน้ำตื้นเขินมีดินทรายลงมากับถมจนน้ำต้องเปลี่ยนทางเดินใหม่ แร่ก็สะสมตัวกันเป็นลานวางอยู่บนชั้นหินเดิมของท้องน้ำมีดินทรายใหม่ปกคลุมแหล่งแร่ที่เกิดขึ้นโดยวิธีนี้เรียกกันว่าลานแร่ ส่วนที่เป็นเส้นเป็นสายแข็งอยู่ในหินตามภูเขาหรือจมอยู่ข้างใต้เรียกกันว่าเป็นทางแร่ ซึ่งขุดเอาออกยากกว่าแร่ในทางแร่

ได้กล่าวถึงลานแร่ทองที่สำคัญไปแล้ว ๒ แหล่ง ต่อไปจะได้กล่าวถึงแหล่งแร่ทองที่ลพบุรี และที่ปราจีนบุรี

ในจังหวัดลพบุรีมีแหล่งแร่ทองที่ได้พบกัน
ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งหนึ่งอยู่ที่ท่าตะโก เหนือ
อำเภอโคกสำโรงจังหวัดลพบุรีไปตามถนนดินเป็นระยะ
ทาง ๗๕ กิโลเมตร

การพบบ่อทองแห่งนี้เป็น การพบอย่าง
ประหลาด กล่าวคือ พวกต๋องผู้ซึ่งรับจ้างทำไม้อยู่ทาง
ภาคเหนือแถวลำปางพบว่าช้างของตนที่ปล่อยออกไป
หากินกลับมากินอยู่โดยมีทองผงทองเกล็ดเกลื่อน
แทรกอยู่ระหว่างขนตามลำตัวก็ชวนกันเดินสวนลงมา
ตามทางเดินของช้างจนถึงท่าตะโก จึงพบว่ามียทอง
อยู่ในทางน้ำที่ช้างลงอาบเกลือกกลิ้ง ได้ชวนกันเปิด
การขุดทองและปล่อยให้ชาวบ้านเข้าขุดเข้า
ร่อน และเก็บผลประโยชน์ ต่อมาเมื่อความแพร่
หลายทราบไปถึงทางราชการ จึงเข้าทำการคุ้มครอง

อาจารย์สมาน บุราราศ เขียนไว้ในรายงาน
เล่มดังกล่าวเกี่ยวกับแหล่ง ท่าตะโก ลพบุรีว่า

แหล่งแร่ทองที่ท่าตะโกตั้งอยู่เหนืออำเภอโคก
สำโรงจังหวัดลพบุรีไปตามถนนดินเป็นระยะ
ทาง ๗๕ กิโลเมตร แหล่งแร่ที่อยู่ ณ เส้นรุ้ง ๑๕°๒๕'
เหนือ และเส้นแวง ๑๐๐°๔๐' ตะวันออก มีชื่อตาม
อำเภอท่าตะโกซึ่งอยู่ในจังหวัดนครสวรรค์ แหล่งแร่
นี้ค้นพบกว่า ๖๐ ปีมาแล้ว และผู้พบทองได้รวมกัน
ตั้งหมู่บ้านขึ้น เรียกว่าบ้านบ่อทอง ประมาณ ๔๐
ปีมานี้ มีบริษัทชาวยุโรปไปทำการสำรวจสายแร่ที่
นั้น ๒ ปี ต่อมาก็เลิกไป พ.ศ. ๒๔๘๔ กรมพล
ธิการทหารบกได้ไปสำรวจอยู่ ๑๒ เดือน ชาวบ้าน
แถบนั้นทำการร่อนทองหากินตลอดเวลาตั้งแต่เริ่ม
พบแหล่งมาจนถึงปัจจุบัน

ทางภาคใต้มีบ่อทองใหญ่อยู่บ่อหนึ่ง อาจารย์
นิธิพัฒน์ ชาลีจันทร์ นักธรณีวิทยาผู้ใหญ่ได้บันทึก

ไว้ในเอกสารธรณีวิทยาเล่มที่ ๑ ของกรมโลหกิจว่า

แหล่งแร่ทองที่สำคัญแหล่งนี้อยู่ในบริเวณโต๊ะ
โมะ จังหวัดนราธิวาสใกล้กับพรมแดนภาคใต้ของ
ประเทศไทยเนื่องจากมันอยู่ในภูมิประเทศที่ขรุขระ
ขึ้น ๆ ลง ๆ และเป็นป่าทึบ ดังนั้นจึงมีวิธีที่จะเข้า
ไปถึงแหล่งแร่นี้ได้วิธีเดียว คือ นั่งช้างไปตามทางที่
ทุรกันดารซึ่งตลอดฤดูฝนแทบจะใช้เป็นทางเดินไม่ได้
แหล่งแร่นี้เป็นที่รู้จักกันมานานแล้ว และเป็นเวลา
หลายต่อหลายปีที่ชาวบ้านแถบนั้นได้ขุดทำเหมือง
กันโดยวิธีการง่าย ๆ อยู่เป็นพัก ๆ ตลอดบริเวณ
ที่กล่าวนี้ การทำเหมืองที่ถูกต้องตามวิธีการได้เริ่ม
ขึ้นในปี ๒๔๗๕ โดยบริษัทชาวฝรั่งเศสซึ่งได้รับ
ประทานบัตรกำหนด ๒๕ ปี หลังจากที่ได้ใช้เวลา
ไปในการสำรวจและเตรียมงาน บริษัทนี้ก็เปิด
เหมืองขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๙ และสามารถผลิตทองแท่งได้
กว่า ๑๐,๐๐๐ ฝainean ต่อปี กิจการได้ดำเนินต่อ
มาอีก ๕ ปี และในระหว่างนั้นสามารถผลิตทองโดย
เฉลี่ยได้ถึง ๑๒,๕๐๐ ฝainean ต่อปี เหมืองนี้
ก็ต้องหยุดกิจการเนื่องจากสินแร่ที่มีคุณภาพดีได้
หมดไป

หินเดิมในบริเวณนั้นประกอบด้วยหินชนวน
และหินซิสต์ ซึ่งอยู่ในยุคเดียวกับหินชุดโคราช
ถูก stocks ของหินใบโอโทท์ แกรนิต แทรกขึ้นมา
ในแนวเนื้อไปทางเหนือได้มีสายควอทซ์อยู่ทั้งในหิน
แกรนิตและหินซิสต์ แต่สายควอทซ์ที่มีทองอยู่นั้นมี
น้อยเต็มที

ในบริเวณเหมืองสายควอทซ์ใหญ่มีแนวเนื้อ
ไปทางเหนือใต้และเฉียง ๒๐° ไปทางตะวันออก ใน
ทางแร่ด้านใต้แนวของมันเปลี่ยนไปเป็นตะวันออก
เฉียงเหนือ ได้เกิดรอยเลื่อนแยกในแนวเหนือ ๕๕°
ตะวันตกและเฉียง ๘๐° ไปทางเหนือทำให้ทางแร่ขาด

หายไปทางเหนือ ความกว้างของทางแรมมีตั้งแต่ ๒-๓ เซนติเมตร ไปจนถึงเกือบ ๒ เมตร ปริมาณเนื้อแรมที่ขุดขึ้นได้โดยเฉลี่ยตกอยู่ราว ๆ ๑๐ กรัมต่อเมตริกตัน

นอกจากโต๊ะโมะทางไต้ยังมีบ่อทองที่มีชื่อเสียงอีกแห่งหนึ่งทางตะวันออก อาจารย์นิธิพัฒน์ ชาลีจันทร์ได้บรรยายไว้ในหนังสือเอกสารธรณีวิทยา เล่มที่ ๑ ของกรมโลหกิจว่า

แหล่งแร่ทองที่กบินทร์ อยู่ในบ้านบ่อทอง อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี แหล่งแร่นี้อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางตะวันออกราว ๑๖๐ กิโลเมตร และสามารถเข้าไปถึงได้โดยสะดวกทั้งทางรถไฟและทางรถยนต์ เราอาจขึ้นรถไฟสายตะวันออกจากกรุงเทพฯ ในตอนเช้า และลงที่สถานีหนองสังในตอนบ่าย หนองสังมีทางหลวงสายกรุงเทพฯ ปราจีน อยุธยาประเทศ ผ่าน มีทางลาลองแยกเข้าไปทางทิศใต้สู่แหล่งแร่ยาว ๒.๒ กม.

ภูมิประเทศแถบนี้มีลักษณะเป็นคลื่นตื้นตื้นน้อย และถูกปกคลุมอยู่เป็นอย่างดีด้วยดินทราย ลูกวังและป่าละเมาะในอาณาเขตกำเนิดแร่จะสังเกตเห็นหินโผล่ได้น้อยมาก

ในบริเวณนี้ได้ถือเอาการร่อนทองเป็นอาชีพเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว การดำเนินงานเหมืองครั้งแรกได้จัดทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๓ โดยพระปรีชา ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดปราจีนบุรี พระปรีชาได้จ้างคนงานถึง ๓๐๐ คน สำหรับงานที่ค่อนข้างจะเสี่ยงนี้ และก็ให้ผลมหาศาล มีรายงานไว้ในสัปดาห์หนึ่งสามารถขุดได้ทองขนาด “ก้อนเท่าลูกมะพร้าว”

ในปี ๒๔๔๙ บริษัทซึ่งมีชาวไทยและชาวยุโรปร่วมกัน ได้พยายามทำเหมืองตามโครงการที่ใหญ่กว่าเดิมอีกเป็นครั้งที่สอง และทั้ง ๆ ที่ใช้เครื่องมือเครื่องจักรช่วยกิจการได้ดำเนินมา ๑๐ ปี บริษัทนี้ก็ต้องเลิกล้มลงในปี ๒๔๕๙ สาเหตุที่สำคัญคือสินแร่ที่สมบูรณ์ได้หมดไปและความขาดแคลนเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำเหมืองในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑

ตามคำของพระอุดม (พระอุดมพิทยภูมิ) อดีตนายช่างใหญ่กรมโลหกิจ ซึ่งได้ไปยังแหล่งแร่กบินทร์ในปี ๒๔๗๙ ปรากฏว่าร่องรอยที่แสดงว่าได้มีการทำเหมืองกันมาแล้วก็คือ ปล่องเก่า ๆ ที่มีน้ำขังอยู่เต็ม และหลุมตื้น ๆ ซึ่งเรียงกันอยู่เป็นแนวตามทิศตะวันออก ตะวันตก แนวหลุมเหล่านี้อาจแสดงแนวของสายแร่ทองก็ได้ใกล้เคียง ๆ หลุมที่เรียกกันว่าบ่อใหญ่มีหินอยู่กองหนึ่ง หินในกองนี้เป็นหินชนวนปนทราย หินทรายของควอทซ์ หินปูน หินไดออไรต์ และวอลลาสไตไนด์ รวมอยู่กับการเหน็ด

เพื่อที่จะให้รู้เรื่องนี้ชัดเจนยิ่งขึ้น พระอุดมได้สั่งให้ขุดหลุมทดลองขึ้นสองหลุม หลุมแรกขุดลึกลงไป ๓ เมตร ก็เห็นหินทรายสีขาวซึ่งเอียงเป็นมุม ๕๐° ไปทางทิศตะวันออก หินทรายที่วุ้นถูกบดเสียจนแหลก และยังมีรอยสัมผัสระหว่างหินปูนตกผลึกกับหินทรายโผล่ให้เห็นอีกด้วย หลุมที่ ๒ ขุดลงไปลึก ๒.๖ เมตร ก็เห็นหินทราย ซึ่งมีแนวตะวันออก ตะวันตก

พระอุดมสรุปผลว่า อาณาเขตกำเนิดแร่นี้อยู่ในชั้นหินที่ถูกบดโดยแรงของหินอัคนี และโดยที่ได้พบทองเป็นจุด ๆ อยู่ในสายควอทซ์ที่หลุด

หล่นลงมา แสดงว่าทองกำเนิดในสายคอทซ์ ซึ่งคงจะมีความสัมพันธ์กับหินอัคนีที่แทรกขึ้นมา (เมื่อไม่นานมานี้ก็มีประชาชนพากันไปขุดหาทอง ที่หลุดหล่นลงมาตามผิวดินในบริเวณ ได้ทองกันไปมากบ้างน้อยบ้าง ผู้เขียน)

ตามคำของบุราราศและบุราราศ (๑๙๔๑ หน้า ๑๐) ปรากฏว่าทองเกิดอยู่กับคอทซ์ซึ่งมีความสัมพันธ์กับหินแทรกดันเป็นฮอร์นเบลนด์ ไดออไรท์พอฟีร์ และยังได้พบแร่การเหนตสีเขียว และวอลลาสโตไนท์อยู่ในบริเวณรอยแปรสัมผัสของผนังหินปูนอีกด้วย

ประวัติของการที่พบบ่อทองแหล่งนี้มีอยู่ว่า ชาวนาพบว่าตามรูปที่มีชีดินทองอยู่รอบ ๆ มีเกล็ดทองปนอยู่ด้วย จึงแตกตื่นกันไปขุดหาจนถึงทางบ้านเมืองต้องเข้าไปดำเนินการเองแต่การทำบ่อแร่ในหินแข็งนั้นทำได้ยากมาก แม้ในปัจจุบันที่วิชาการทำเหมืองแก่กล้าขึ้นอุดมด้วยวัสดุ วัสดุภัณฑ์ที่ใช้ในการเจาะขุดระเบิดย่อย การทำบ่อทองในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงไม่เจริญ เป็นผลให้เกิดความยุ่งยากในทาง

การปกครองตามมา ถ้าเมื่อใดมีเงินมีเครื่องมือทำการสำรวจกันให้เต็มที่ก็คงจะได้คำตอบในทางข้างดีบ้างเพราะเรามีนักธรณีวิทยาและวิศวกรเหมืองแร่ที่มีความรู้ความสามารถอยู่ไม่น้อยในกรมทรัพยากรธรณี

หลักสำคัญในการทำเหมืองแร่มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. ขุดแร่ให้ได้มากที่สุด
๒. เสียค่าใช้จ่ายให้น้อยที่สุด
๓. ขุดให้ปลอดภัยที่สุด

หลักทั้ง ๓ ประการฟังดูแล้วไม่ยาก แต่ทำจริง ๆ นั้นยากมาก ต้องใช้วิชาการหลายแขนงหลายสาขา ทั้งที่เป็นวิชาเฉพาะและวิชาทั่วไป บ่อทองทั้งหลายดังกล่าวมาแล้วเป็นมรดกตกทอดลงมาจากบรรพบุรุษผู้กล้าหาญของไทย เป็นมรดกอันสูงค่า ที่เราจะต้องพึงรักษาไว้ให้คนรุ่นต่อไปได้ศึกษาค้นคว้า ขุดขึ้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนและประเทศชาติ

ประเพณี

ไหว้ครูและมอบครุสิทธิ์

ดร.เย็นใจ เลาหวนิช*

ชาวไทยทุกคนย่อมทราบความหมายของ “ไหว้ครู” ไม่มากก็น้อย เพราะทุกคนเคยไหว้ครูมาแล้ว ทั้งที่ไหว้ในลักษณะการเคารพกันระหว่างครูกับศิษย์ หรือผู้น้อยกับผู้ใหญ่ และในพิธีไหว้ครูซึ่งสถานศึกษาทั่วประเทศจัดขึ้นในภาคการศึกษาแรกของทุกปี แต่ส่วนมากอาจไม่ทราบความหมายที่น่าสนใจอีกหลายประการของการไหว้ครู ซึ่งเป็นมรดกสำคัญประการหนึ่งในบรรดาเอกลักษณ์อันดีงามต่าง ๆ ของไทยอันสืบทอดมาแต่โบราณกาล บทความนี้จะจักได้นำแง่คิดต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้มาเสนอเป็นอาหารทางสมองของท่านผู้อ่านต่อไป

สำหรับการ “มอบครุสิทธิ์” นั้นเป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งจะเกิดขึ้นมาไม่นาน แต่มีเชื่อว่าจะไปหมดทุกอย่าง ส่วนที่ใหม่ก็คือชื่อซึ่งเพิ่งจะบัญญัติขึ้น แต่เนื้อหาสาระนั้นเป็นของเก่า ซึ่งเป็นมรดกทางประเพณีอันดีงามเกี่ยวกับครูและการให้การศึกษา ซึ่งเมื่อนำมาประยุกต์ในสังคมปัจจุบัน ก็บังเกิดเป็นประเพณีที่ดีงามที่ควรสนับสนุนให้แพร่หลาย รายละเอียดของเรื่องนี้ท่านผู้อ่านจักได้ทราบในตอนต่อ ๆ ไป

ครู-สถาบันสำคัญยิ่งของสังคม

พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน

พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายของ “ครู” ไว้ว่าครูคือ “ผู้สั่งสอนศิษย์” หรือ “ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์” ถ้าจะตีความให้กว้างก็จะเห็นว่า การสั่งสอนนั้นอาจเกิดขึ้นในโรงเรียน หรือนอกโรงเรียนก็ได้ อาจแบ่งครูออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือครูในสถาบันการศึกษา กับครูนอกสถาบันการศึกษา ส่วนความรู้ที่ครูให้แก่ศิษย์นั้นมีมากมายหลายแขนง จึงอาจแบ่งครูออกตามแขนงวิชาความรู้ที่ครูเป็นผู้ถ่ายทอดก็ได้เช่นกัน

ครูนอกสถาบันการศึกษานั้นมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าครูในสถาบันการศึกษาซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เพราะความจริงสถาบันการศึกษาเท่าที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์มนุษยชาติก็เพียงไม่กี่พันปี** แต่มนุษย์ก็สามารถถ่ายทอดความรู้กันได้โดยครูนอกสถาบันการศึกษา และได้อาศัยวิธีนี้ตลอดมา แม้ในภายหลังจะมีสถาบันการศึกษาขึ้นมาแล้วก็ตาม ครูนอกสถาบันการศึกษาค้นแรกของเราก็คือมารดา ซึ่งเป็นผู้สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ตั้งแต่ลูกออกจากครรภ์มาใหม่ ๆ มีทุกเรื่องตั้งแต่มกิน อยู่ หลับ นอน เล่น หัดพูด หัดเดิน กิริยามารยาท การสังคม ศีลธรรม ความรู้ในการประกอบอาชีพเท่าที่จะให้ได้ วัฒนธรรม ฯลฯ จะสอนกันเรื่อยไป จนกว่าจะตายจากกันไป บิดาก็เช่นกันทำหน้าที่เป็น

* คณบดีคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** เช่น ตักสิลา เป็นอาทิ

ผู้ถ่ายทอดถัดจากมารดา ทั้งสองท่านถือกันว่าเป็น
ครูคนแรกของลูกทุกคน

ครูนอกสถาบันคนอื่น ๆ ได้แก่ ญาติ เช่น ปู่
ย่า ตา ยาย พี่ป้า น้า อา ที่คอยสั่งสอนตักเตือน
อบรม แนะนำหรือให้ความรู้ต่าง ๆ ทั้งทางด้านขนบ
ธรรมเนียมประเพณีไปจนกระทั่งความรู้ในการ
ประกอบอาชีพ คนรู้จักหรือเพื่อนฝูงก็เป็นครูนอก
สถาบันการศึกษาได้ ถ้าเขาทำหน้าที่ถ่ายทอด
ความรู้ให้แก่เราซึ่งอาจเกิดขึ้นโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ
ก็ได้แม้แต่คนแปลกหน้าก็เป็นครูได้ เช่น ช่วยชี้ทาง
ให้เมื่อเราหลงทาง เป็นต้น โดยสรุปแล้วใคร ๆ ก็
เป็นครูนอกสถาบันการศึกษาได้ และการเรียน
รู้ของมนุษย์ส่วนใหญ่นั้นก็เกิดขึ้นนอกสถาบันการ
ศึกษา

การถ่ายทอดความรู้ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นนอก
สถาบันการศึกษาดังได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นวิธี
ธรรมชาติ คือมีแม่เป็นผู้เริ่มต้นถ่ายทอด ถัดมา
ก็คือพ่อ ญาติพี่น้องที่ใกล้ชิด ตลอดจนจนสมาชิก
คนอื่น ๆ ในสังคมนั้น ๆ ก็จะมีบทบาทในการถ่ายทอด
ความรู้ไม่มากนักน้อย วิธีการธรรมชาติเช่นนี้มิได้มี
แต่ในสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่เกิดขึ้นในสังคมของสัตว์
ชั้นสูงอื่น ๆ ด้วย เช่น ลิง ช้าง โคน กระบือ ฯลฯ แม้
กระทั่งสัตว์ที่ออกลูกเป็นไข่ เช่น เป็ด ไก่ นกต่าง ๆ
ก็มีการถ่ายทอดความรู้แก่กันและกันทั้งสิ้น

ด้วยเหตุที่สมองของมนุษย์ประเสริฐกว่าสมอง
ของสัตว์โลกอื่น ๆ มนุษย์จึงสามารถพัฒนาวิธีการ
ถ่ายทอดจากวิธีการดั้งเดิม มาเป็นการถ่ายทอดอย่าง
เป็นระบบ คือได้พัฒนาสถาบันการศึกษาขึ้นมีบุคคล
ที่มีความเชี่ยวชาญในการถ่ายทอดความรู้โดย
เฉพาะที่เรียกกันว่า “ครู” ผลดีที่เกิดขึ้นคือ การ

เรียนรู้ของมนุษย์มีประสิทธิภาพสูง เป็นผลให้สังคม
ของมนุษย์พัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว ทั้งสังคมของ
สัตว์โลกอื่น ๆ ลิบลับ

แม้ว่าในปัจจุบันนี้มนุษย์จะมีสถาบันการ
ศึกษาสำหรับถ่ายทอดความรู้เพื่อพัฒนาคน แต่
มนุษย์ก็ยังใช้เวลาส่วนใหญ่ในวันหนึ่ง ๆ นอกสถาบัน
การศึกษาสำหรับเด็กในวัยเรียน ส่วนผู้ใหญ่และเด็ก
ก่อนวัยเรียนนั้น เรียนรู้เรื่องต่าง ๆ นอกสถาบันการ
ศึกษาทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ครูนอกสถาบันการศึกษาจึง
มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าครูในสถาบันการศึกษา
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ครูคนแรก ๆ คือมารดาและ
บิดา มีความสำคัญมากที่สุด เพราะเป็นผู้ให้การ
ศึกษาค้นแรกแก่ลูก ในทางจิตวิทยาเป็นที่ยอมรับกัน
อย่างแน่ชัดว่า ประสบการณ์ของเด็กในระยะ ๕
ปีแรกมีความสำคัญที่สุดในชีวิตเพราะเด็กในวัยนี้
มีสภาพเหมือน “ไม้อ่อน” ที่แท้จริงสามารถ “ดัด”
ให้มีบุคลิกภาพที่ดี และปูพื้นฐานความสามารถ
ในด้านต่าง ๆ ได้ง่าย ซึ่งถ้าปล่อยให้อายุมากขึ้นจะ
ดัดได้ยากหรืออาจดัดไม่ได้เลย

ทั้งครูในสถาบันการศึกษาและครูนอกสถาบัน
การศึกษาต่างมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้
ให้แก่คนซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนาคนให้
มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์
ของสังคมนั้น ๆ คนที่ได้รับการพัฒนาแล้วนี้ก็จะ
เป็นผู้ไปพัฒนาสังคมอีกต่อหนึ่งตามแนวทางที่เป็น
อาชีพของตน หรือแนวทางที่ตนมีความถนัดต่อไป
เป็นผลให้สังคมนั้นเกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่ง
เรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป ครูจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งใน
การสร้างสรรคความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคม
มนุษย์ตลอดมาทุกยุคทุกสมัยไม่ว่าคนส่วนใหญ่ใน
สังคมนั้นจะตระหนักในความสำคัญของครูหรือไม่ก็

ตาม

สังคมไทยในสมัยก่อนยกย่องครูไว้ในฐานะอันสูงยิ่ง โดยไม่อาจเทียบได้กับสมัยปัจจุบัน เรื่องนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ให้ความเห็น ไว้ว่า

“...สำหรับเมืองไทยตั้งแต่ดั้งเดิมมาทีเดียวเท่าที่รู้กันทั่วไปก็มีสถาบันซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนไทยอยู่ ๒-๓ สถาบัน คือ พ่อแม่สถาบันหนึ่ง ครูบาอาจารย์สถาบันหนึ่ง ศาสนา นับถือพุทธศาสนา ก็นับถือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้วก็พระมหากษัตริย์ เหล่านี้เรียกได้ว่าเป็นสถาบันชั้นสูงที่เคารพนับถือของคนไทยทั้งปวง*....”

ในอดีตครูมีฐานะเป็นปูชนียบุคคลอย่าง

แท้จริง ไม่ว่าจะเป็นครูสอนวิชาหนังสือ หรือสอนวิชาชีพ ความจริงข้อนี้เห็นได้จากพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนไทยสมัยก่อนที่ให้การยกย่องสถาบันครูในลักษณะต่าง ๆ จนแทบจะกล่าวได้ว่าระลึกถึงครูบาอาจารย์อยู่แทบทุกลมหายใจ เข้า-ออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก่อนการใช้วิชาความรู้ที่ได้รับการประสิทธิ์ประสาทมาจากครู หนังสือมูลบทบรรพกิจ ซึ่งเป็นหนังสือเรียนที่ถือว่าเป็นมาตรฐานเล่มแรกในโรงเรียนของไทยซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เรียบเรียงขึ้นสมัยเป็นหลวงสารประเสริฐ ตามพระราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียนหลวงก่อนเริ่มเรื่องพระไชยสุริยาได้มีบทไหว้ครู ดังนี้

“ (ยานี้) ๑ สะ รุ สะ จะ ข ไหว้
 พ่อ แม่ แล ครูบา
 ๑ ข้าเจ้าเอา ก ข
 แก้ไขในเท่านี้ ”

พระศรีไตรสรณะ
เทวดาในราศี
เข้ามาต ก กามิ
คิมิต้อย่าตรีชา ”

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์คำอธิบายเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณได้ชำระแล้วไว้ว่าบทเสภานั้นจะ

ขึ้นต้นด้วยคำไหว้ครู และทรงยกตัวอย่างคำไหว้ครูเสภาที่ได้มาจากผั๊กให้ แขวงกรุงเก่า ไว้ดังนี้

“สืบนี้นั้จะประนมเหนือเกศา
ไหว้พระพุทธพระธรรมล้ำโลกา
คงคายมนามาเป็นเกณฑ์
คินน้ำลมไฟอันมันคง

พระสงฆ์ทรงศีลว่าโดยจง
พระสุเมรุหลักโลกสูงระหง
จึงดำรงไ้รอดมาเป็นกาย

* คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. “ความคิดเห็นเกี่ยวกับครู” ข้อคิดฝึกหัดครูจากการสัมมนา สอ. (พระนคร : โรงพิมพ์
กรุสภา, ๒๕๑๓) หน้า ๒๐๑

ไหว้คุณบิทรแลมารดร
อนึ่งจะบังคมองค์นารายณ์

ครูปักอักษรสิ้นทั้งหลาย
อันสถิตแทบสายสมุทรไท...**

ข้อความในสภากาเรื่องนี้อย่างตอนแสดงไว้ชัดเจน
เรื่องพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ที่เริ่มต้นด้วยการปลุก
ศาลเพียงตา และไหว้ครู เช่น ตอนที่นายโจรจันทร

ทำพิธีทางไสยศาสตร์ก่อนนำลูกน้องเข้าปล้นบ้าน
ขุนศรีวิชัยบิดาขุนช้าง ดังข้อความว่า

“ครั้นมาถึงชายไพรใกล้สุพรรณ
นายจันทรปลุกศาลขึ้นเพียงตา
ต่างคนเอาประเจียดแถมงค
เหล้าข้าวบัตร์พลีการ
ทั้งกระแจะจันท์น้ำมันหอม
นายจันทรตั้งนโมขึ้นวันทา
พระอิศวรพระนารายณ์และพระพรหม
ครูบาอาจารย์ช้านาญฤทธิ์

ปลงข้างรวมกันอยู่ในป่า
เอาผ้าขาวลาดคาดเพดาน
หอกดาบของตนขึ้นบนศาล
ควหาวนรูปเทียนสว่างตา
พวงขโมยหอมล้อมอยู่พร้อมหน้า
ขุมขุมเทวดาทั้งแปดทิศ
โคคมโยคีฤาษีสัทธิ
พระจันทร์พระอาทิตย์เรืองฤทธิ์...”

ตอนขุนแผนและพลายงาม ปลุกเครื่องรางของ
ขลังก่อนเดินทัพไปรบเมืองเชียงใหม่ก็มีพิธีกรรม

คล้าย ๆ กัน และตามด้วยการไหว้ครู

“ครานั้นขุนแผนแสนศักดิ์
จะปลุกเครื่องให้เรืองฤทธิ์ไกร
ให้ทหารปลุกศาลขึ้นจับปล้น
หัวหมูเปิดไก่ทั้งเหล้ายา
เอาผ้าขาวปูลาดคาดเพดาน
ในมณฑลนั้นให้อยู่แต่ผู้ชาย
ทั้งพ่อลูกเข้านั่งกลางมณฑล
ขุมขุมเทวดาพร้อมกัน
ทั้งพระเพลิงพระพายกรุงพาลี
อีกพระไพรเจ้าป่าพนารักษ์

คิดกับลูกยาหาเข้าไม้
จึงชวนกันออกไปที่ป่าช้า
ตั้งบายศรีสามชั้นทั้งซ้ายขวา
เครื่องเช่นจัดหามาเรียงราย
นมัสการจุฑารูปเทียนถวาย
วงสายสิญจน์รอบเป็นขอบคัน
อ่านมนต์โองการอันกวาดขัน
ทุกช่องชั้นอินทร์พรหมมัยักษ์
พระภูมิเจ้าที่อันมีศักดิ์
พระนารายณ์ทรงจักรศิวาหิตย์

** พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ ว่าด้วยการชำระหนังสือเสภาขุนช้างขุนแผน (ฉบับพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๖๐) เมื่อ ๙ สิงหาคม ๒๔๖๐

พระคณศรพิมายทั้งซ้ายขวา
ทั้งคุณแก้วสามประการอันชาญชิต
คุณครูอุปัชฌาย์ อาจารย์
ขออัญเชิญมาช่วยอวยพร

ขอเชิญลงมาให้ศักดิ์สิทธิ์
บิดามารดาสถาวร
พระโองการบพิตรอดิศร
ให้เรื่องฤทธิ์ขจรทุกสิ่งอัน...”

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่คนไทยให้ความสำคัญ
เคารพสถาบันครูอย่างสูง เพราะครูในสมัยโบราณ
คือพระภิกษุ โรงเรียนในสมัยโบราณก่อนรัชกาลที่
๕ ยังไม่มี วัดคือแหล่งของความรู้ทั้งหมด อาจกล่าว
ได้ว่า คนไทยอาจศึกษาหาความรู้แทบทุกสาขาได้
จากวัด ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับ
ประชาชนในสมัยโบราณมีความแน่นแฟ้นมาก
ประชาชนมีความยึดมั่นในหลักธรรมของพระพุทธ
ศาสนา กุลบุตรจะต้องบวชตามประเพณี และ
เมื่อบวชแล้วก็ต้อง “เรียน” หรือศึกษาธรรมะ ตลอด

จนศิลปวิทยาการอื่น ๆ ในวัด ผู้ที่ยังมิได้บวชเรียนถือ
ว่าเป็นคนยังไม่สุกคือเป็นคน “ดิบ” ต่อเมื่อบวชเรียน
แล้วจึงพร้อมที่จะดำรงชีวิตของผู้ใหญ่มีความรับผิดชอบ
ต่อไปได้ จึงเป็นความนิยมประการหนึ่งที่จะ
ให้ชายหนุ่มทุกคนเมื่อครบวัยบวชได้บวชก่อนสมรส
แม้จะเป็นเพียงสามเณรก่อนก็ยังดีกว่าไม่เคย “บวช
เรียน” มาก่อนเลย ดังตัวอย่าง “พลายแก้ว” ใน
เรื่องขุนช้างขุนแผน ได้ออกบวชเป็นสามเณรและ
ศึกษาวิชาการต่าง ๆ จนแตกฉาน จากขรัวมี วัดป่า
เลไลยก์ สุพรรณบุรี เพราะเป็นคนรักเรียน ดังความว่า

“ครานั้นจึงโฉมเจ้าเณรแก้ว
หมั่นหมกภักดีมิให้เดือน
มหาชาติธรรมวัตรสารพัดเพราะ
สู้เสี่ยงเป็นเสน่หัดังเรไร
จนขึ้นชื่อลือชาว่าเปรื่องปราด
เถรเถรรอดเพลไปคอยฟัง
เจ้าอุตสาห์ศึกษาวิชาการ
ตำรับใหญ่พิชัยสงคราม

ปัญญาคล่องแคล่วใครจะเหมือน
หัดเทศน์สามเดือนก็ขึ้นใจ
ถ้อยคำมันเหมาะ ไม่เปรียบได้
เทศน์ที่ไหนคนชมนิยมฟัง
ชาวบ้านร้านตลาดเจียนจะคลั่ง
เข้าไปนั่งพูดจ้อขอเนื้อความ
เขียนอ่านท่องได้แล้วไต่ถาม
สุรย์จันทร์ฤกษ์ยามก็รอบรู้”*

นอกจากบุคคลธรรมดาสามัญจะบวชเรียนตาม
ประเพณีนิยมแล้ว แม้แต่พระมหากษัตริย์ก็ทรง
ปฏิบัติเช่นเดียวกัน พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่ใน
อดีตจนถึงปัจจุบัน ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเลื่อม
ใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาหลายพระองค์ทรง

ศรัทธาถึงกับทรงผนวช ซึ่งมีตัวอย่างมาแล้วใน
ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราช
ธานี สมัยนั้นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์
พระร่วง คือพญาลิไท ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

* กรมศิลปากร โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุททอง, ศิวพร, ๒๕๐๘, หน้า ๑๒๗

อย่างยิ่งในสมัยนั้น พระองค์เสด็จออกผนวชและทรงศึกษาหลักธรรมะจนแตกฉาน จึงทรงแต่งหนังสือไตรภูมิพระร่วงขึ้น ซึ่งเป็นหนังสือสำคัญที่สุดเล่มหนึ่งของไทย

พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต่อมาที่ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระบรมพุทธานุชาถึงกับทรงผนวชองค์ถัดมาคือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยุคนี้ก็เป็นอีกระยะหนึ่งที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นสมัยที่ไทยมีกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พระมหากษัตริย์พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนเจ้านายชั้นสูงก็นิยมส่งบุตรหลานให้บวชตามประเพณี เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ แม้พระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบัน คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตลอดจนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารก็ทรงผนวชแล้วทั้งสิ้น

การที่สถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดในทางโลกให้ความสำคัญต่อการ “บวชเรียน” ตามคติทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นตัวอย่างอันดีที่คนสามัญจักได้ประพฤติปฏิบัติตาม ผลก็คือพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งทำหน้าที่ “ครู” จนมีผู้เรียกพระผู้ทำหน้าที่สอนว่า “พระครู” และต่อมากลายเป็นสมณศักดิ์ในทางสงฆ์ จึงได้รับการยกย่องและเทอดทูนไว้ในฐานะอันสูงยิ่ง ซึ่งก่อให้เกิดผลดีต่อ “สถาบันครู” ของไทย ตั้งแต่โบราณมาจนกระทั่งเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเกิดมีโรงเรียนขึ้น

เป็นครั้งแรกและเพิ่มมากขึ้นในระยะต่อมา บทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นครูจึงค่อย ๆ ลดน้อยลงจนกระทั่งเหลือแต่การเป็นครูให้แก่พระสงฆ์ด้วยกันเอง ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

มรดกของชาติในเรื่องการเคารพครูบาอาจารย์นี้มีได้สูญสิ้นไป แต่ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่า จะทุเลาความเข้มข้นลงบ้างในด้านการปฏิบัติอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม แต่ยังสามารถดำรงเอกลักษณ์ของไทยที่เด่นชัดไว้ได้ เรายังคงมีประเพณีการ “ยกครู” ก่อนการปฏิบัติ การโดยใช้วิชาชีพ เป็นการแสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์ เช่น ก่อนที่วงดนตรีไทยจะเริ่มแสดง เจ้าภาพจะต้องจ่าย “ค่ายกครู” เป็นเงินเพียงเล็กน้อยตามธรรมเนียมให้แก่หัวหน้าวง ส่วนผู้ที่ใช้วิชาชีพก็จะเริ่มด้วยการไหว้ครูในรูปแบบเฉพาะของแต่ละวิชาชีพ ดังที่เห็นกันเป็นประจำในปัจจุบัน ได้แก่ การรำมวย เป็นการไหว้ครูก่อนเริ่มชก การไหว้ครูละครก่อนเริ่มแสดง การไหว้ครูโขน ครูตบ ครูลำตัด ครูดนตรี ครูช่างฝีมือต่าง ๆ ตลอดจนการไหว้ครูประจำปีของสถาบันการศึกษาไทยทั่วประเทศ เป็นต้น

การเคารพครูบาอาจารย์นั้นตามประเพณีของไทยเราได้จำกัดแต่เฉพาะครูบาอาจารย์ที่เป็นบุคคล แต่รวมไปถึงวัตถุสิ่งของที่ใช้ในการประกอบอาชีพ เป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์สำหรับใช้ทำมาหาเลี้ยงชีพ หรือเป็นสิ่งที่เคยใช้ประโยชน์มาก่อนในด้านการศึกษา เป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณที่แม้ไปถึงวัตถุสิ่งของด้วย ดังเช่นครูบาอาจารย์สมัยก่อนท่านห้ามนักเรียนมิให้ดูหมิ่นหนังสือ เช่นนั่งทับเหยียบย่ำ ใช้เท้าเหยียบ นำไปไว้ในที่อันไม่เหมาะสม

ทำลายโดยจงใจหรือไม่จงใจก็ตาม ต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง ใช้อย่างทะนุถนอม ด้วยสำนึกในการอนุรักษ์ เมื่อใช้เสร็จก็แสดงความเคารพ มิใช่ทิ้งขว้าง ท่านสอนว่า ถ้ามีทำเช่นนั้นจะกลายเป็นคนโง่เรียนหนังสือไม่จำ

ช่างตีเหล็กก็ต้องระวังรักษาเตาเผาเหล็กไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำมาหากิน เมื่อครบรอบปีก็มีการไหว้ครู และแสดงความเคารพเตาเผา ซึ่งเป็นประเพณีที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน เช่น ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ผู้แสดงโขนก็เช่นเดียวกัน ก่อนสวมหัวโขนก็ต้องแสดงความเคารพหัวโขน ซึ่งเปรียบเสมือนครูบาอาจารย์เสียก่อน มิฉะนั้นเชื่อกันว่าจะเกิดปัญหาอุปสรรค หรืออุบัติเหตุต่าง ๆ ทำให้แสดงไม่ได้ หรือแสดงไม่ดี หรือเกิดภัยอันตรายต่อผู้แสดงขึ้นได้

“ธรรมเนียมนี้
เราก็คิษย์มีอาจารย์
เราผิดท่านประหาร
เราผิดท่านมล้าง

ในทางตรงกันข้าม คิษย์ที่ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครู แต่ทำนอกกรอบก็ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่เคารพ จะได้รับการประณามว่าเป็น “คิษย์นอกครู” ซึ่งไม่เป็นมงคลแก่ชีวิตเลยเช่นเดียวกับ “ลูกนอกคอก” หรือลูกที่ไม่อยู่ในโอวาทพ่อแม่ แต่ไปกระทำผิดประเพณีนิยมของพ่อแม่หรือวงศ์ตระกูล และถ้าคิษย์ผู้ใดไปเปลี่ยนแปลงคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์เสียใหม่ ก็ยังเป็นการแสดงความลบหลู่ครูบาอาจารย์อย่างยิ่ง ถือว่าเป็น “คิษย์คิด

เหล่านี้นี้เป็นเพียงบางตัวอย่างของการแสดงความเคารพต่อวัตถุที่มี “บุญคุณ” อันเป็นมรดกทางเอกลักษณ์อันดั้งเดิมของไทยที่มีมาแต่โบราณ

การปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครูเป็นการแสดงความเคารพอย่างหนึ่งที่เรียกกันตามคติทางพระพุทธศาสนาว่าเป็น “ปฏิบัติบูชา” คิษย์ที่ปฏิบัติตามจะได้รับประโยชน์ ทำงานสำเร็จลุล่วง สามารถประยุกต์วิชาการที่ร่ำเรียนมาให้เกิดประสิทธิผลได้ ผู้ปฏิบัติก็จะเกิดความภาคภูมิใจจึงถือกันว่า “คิษย์มีครู” เป็นผู้ที่น่าเชื่อถือได้รับการยกย่องในสังคม เพราะเป็นบุคคลที่มี “สถาบันครู” ซึ่งเป็นสถาบันชั้นสูงในสังคมรองรับ ศรีปราชญ์กวีเอกของไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้แสดงความภูมิใจและหยิ่งในศักดิ์ศรีการมีครูของตนในโคลงที่เขียนไว้บนพื้นทรายในวาระสุดท้ายแห่งชีวิต คือก่อนถูกประหารชีวิต ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช ว่า

เป็นพยาน
หนึ่งข้าง
เราขอบ
ดาบนี้คืนสนอง”

ล้างครู” ซึ่งเป็นการผิดจารีตประเพณีอันร้ายแรงที่สุด คตินิยมดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานที่ยึดมั่นในต้นแบบ หรือคำสั่งสอน ตลอดจนวิธีปฏิบัติดั้งเดิมตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งถือกันว่าเหมาะสมและดีที่สุดแล้ว ไม่สมควรที่จะยินยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ มิฉะนั้นศาสนาซึ่งก่อตั้งขึ้นมาโดยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดาจากการตรัสรู้ก็จะค่อย ๆ เสื่อมสลายไป คตินิยมดังกล่าวนี้แสดงถึงการให้ความ

สำคัญในระดับสูงสุดแก่ครู ซึ่งในกรณีของพระพุทธศาสนา ก็คือ พระพุทธเจ้าซึ่งทรงเป็น “บรมครู” ของชาวโลกทั้งมวล

การไหว้ครูตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนา

วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ตลอดจนโลกทัศน์ต่าง ๆ ของคนไทยนั้นผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาอย่างแนบสนิทมานานเท่าที่ประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกไว้ของไทยจะยืนยัน อย่างน้อยที่สุดในสมัย ๗๐๐ ปีเศษมาแล้วเมื่อกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้น พระพุทธศาสนาก็ได้มาตั้งมั่นอยู่ในประเทศไทยอย่างมั่นคงแล้ว เป็นที่แน่นอนว่า อิทธิพลของพระพุทธศาสนานั้นได้ฝังลึกอยู่ในเรื่องของครูมาตั้งแต่โบราณกาล ดังจะเห็นได้ชัดจากตัวอย่างกาพย์ กลอนในวรรณคดีไทยที่ได้ยกมาในตอนต้น ก่อนจะไหว้ครู จะต้อง “ไหว้พระศรีไตรสรณะ” เสียก่อนเป็นลำดับแรก หรือ “สืบนั้วจะประนมเหนือเกศา ไหว้พระพุทธพระธรรมล้ำโลกา พระสงฆ์ทรงศีลว่าโดยจง” เป็นตัวอย่าง ดังนั้น ถ้าศึกษาคตินิยมทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับครูเราก็จะเกิดความเข้าใจมรดกทางเอกลักษณ์ของไทยเกี่ยวกับครูชัดเจนยิ่งขึ้น

คำว่า “ครู” มาจากคำภาษาบาลีว่า “ครุ” แปลว่า “หนัก” คือหนักแน่นในด้านความรู้ ความประพฤติ และอารมณ์ เป็นหลักให้ศิษย์ยึดถือเป็นตัวอย่างที่ดีและเป็นที่พักพิงของศิษย์ได้ ครูเป็น “กัลยาณมิตร” ของศิษย์ พระบรมครูในพระพุทธศาสนา หรือพระพุทธองค์ทรงเปรียบพระองค์เองว่าทรงเป็นกัลยาณมิตรของสัตว์โลกทั้งหลายดังที่ได้ตรัสว่า

“จริงอยู่อานนท์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ได้อาศัยเราเป็นกัลยาณมิตรแล้ว ย่อมพ้นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย”*

กัลยาณมิตรอันเป็นบทบาทของครูนี้ ตามที่ปรากฏในวิสุทธิมรรคภาค ๑ เป็นภาษาบาลีมีความว่า

“ปิโย ครุ ภาวนีโย วตุตา จ วจนกุขโม

คมภิรณจ กถ กตุตา โน จฏฐาเน นิยุตฺตเย”*

แยกออกได้เป็นคุณสมบัติ ๗ ประการคือ

๑. ปิโย เป็นที่น่ารักน่านิยมของผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยอันได้แก่ ศิษย์ เพื่อนร่วมงาน ผู้ได้บังคับบัญชา ผู้บังคับบัญชา ตลอดจนบุคคลทั่วไป คุณสมบัติข้อนี้มีสาเหตุ แต่เป็นผลที่เกิดจากการที่ครูผู้นั้นตั้งอยู่ในคุณความดีทั้งสามทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความดีทางกายของครู ได้แก่ การมีบุคลิกภาพที่ดี รู้จักวางตนให้เหมาะสม แต่งกายสุภาพเรียบร้อย มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ไม่เป็นคนเย่อหยิ่ง อวดตน ยึดมั่นในความคิดของตนโดยไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น รู้จักถ่อมตนและประมาณตน มีวินัย มีความรับผิดชอบ มีกิริยามรรยาทดีสมเป็น “พ่อแม่คนที่ ๒” ของศิษย์ ทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ไม่ทำให้ส่วนรวมเสียหายเพราะผลประโยชน์ส่วนตัว

ความดีทางวาจาของครูประกอบด้วยการละเว้นจากการประพฤติดิหมิ่นทางวาจา เช่น การทะเลาะกับศิษย์เกรี้ยวกราดแสดงอารมณ์ฉุนเฉียวต่อศิษย์หรือผู้อื่น ใช้อำนาจไม่สุภาพ นินทาว่าร้ายผู้อื่น พุดจา

* คำชี้แจงของพระเทพสิทธิมนี เมื่อครั้งยังเป็นที่พระราชสิทธิมนีใน อมร รัชกาลศัศย์ “ครูอาจารย์ : ความหมายและภาระหน้าที่” สังคมศาสตร์ ๔ (ตุลาคม ๒๕๑๑), หน้า ๕๗๑

เหลวไหลไร้สาระ พุดจาสื่อเสียด หรือพุดในเชิงทำลายไม่สร้างสรรค์ ในทางตรงกันข้ามครูต้องเป็นผู้มีวาจาสุภาพ พุดในสิ่งที่มีสาระและเกิดประโยชน์ แก่ศิษย์และผู้ฟังอื่น ๆ ไม่พุดเฉพาะแต่เรื่องของตนเอง วิชาสัจจะและคำมั่นสัญญา ไม่กล่าวเท็จหรือบิดเบือนความจริง รู้จักยกย่อง ชมเชยศิษย์หรือบุคคลอื่นที่ประสบความสำเร็จ หรือทำความดีเป็นการส่งเสริม และให้กำลังใจ

ความดีทางใจเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับบุคคล ไม่ว่าจะเป็นครูหรือไม่เป็นก็ตาม ทั้งนี้เพราะใจนั้นเป็นใหญ่ เป็นประธาน เป็นเสมือนผู้บัญชาการใหญ่ที่ควบคุมกาย และวาจาอีกต่อหนึ่ง ถ้าใจคิดไม่ตรงกับกายและวาจาแล้ว แม้ว่าพฤติกรรมที่แสดง

ออกมานั้น ผู้แสดงจะใช้ความระมัดระวังสักเพียงใด ก็คือการเสแสร้ง ซึ่งไม่มีทางจะ “ตบตา” ผู้คนได้ตลอดไป ย่อมจะมีสักครั้งหนึ่ง ที่เขาต้องทราบ ดังนั้นการแสดงออกด้วยกายและวาจาที่ดีจึงต้องมีจิตใจที่ดีงามเป็นผู้ควบคุมบังคับการด้วย พฤติกรรมต่าง ๆ จึงจะมีความ “บริสุทธิ์” เพราะแสดงออกด้วยความ “จริงใจ” ดังนั้น ครูจะเป็นที่เคารพรักของศิษย์ได้เพราะครูมีความปรารถนาดี หรือ “เมตตา” ต่อศิษย์อย่างแท้จริง แม้ว่าครูบางคนอาจกระทำต่อศิษย์ด้วยกายและวาจาที่อาจจะเกินเลยไปบ้าง เช่น ดุ หรือเขี่ยตีนในบางครั้ง แต่ถ้าครูผู้นั้นมีความรัก ความปรารถนาดี มีความเมตตาต่อศิษย์อย่างจริงใจแล้ว ศิษย์ย่อมเข้าใจและซาบซึ้งน้ำใจของครูไม่วันใดก็วันหนึ่ง อาจไม่เกิดขึ้นในทันทีเพราะต้องอาศัยเวลา ศิษย์บางคนมาตระหนักถึงคุณความดีของครูบา

“ปากเป็นเอกเหมือนเสมณตรให้คนเชื่อ
จะกล่าวถ้อยร้อยคำ ไม่รู้ค่าบุญ

อาจารย์เมื่อตนได้จบการศึกษาออกไปประกอบอาชีพแล้วก็มีไม่น้อย

๒. ครู แปลว่า “หนัก” หมายความว่า เป็นบุคคลที่มีความหนักแน่น ไม่โลเล ทุเบา เป็นหลักยึดของศิษย์ได้ ปฏิบัติตนดีน่าเคารพ น่าเชื่อถือ ในด้านความรู้ก็มีพร้อมพร้อมบริบูรณ์ในวิทยาการที่สอน ยืนยันหนักแน่นเพียรในการสั่งสอนอบรมศิษย์โดยไม่ท้อถอย หรือย่อท้อต่ออุปสรรค

๓. ภาวนีโย เป็นผู้มีความเพียรพยายามในการฝึกอบรมตนเองให้เป็นผู้มีความก้าวหน้าในทางวิชาการ และความเป็นครูที่ดีมีคุณภาพให้สามารถรู้ทันโลก มีความทันสมัยอยู่เสมอ ครู คือผู้ฝึกอบรม และสั่งสอนผู้อื่น จึงต้องฝึกอบรมและสั่งสอนตนเองด้วยเพื่อตนจะสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีได้ ดังพระพุทธรวจนะที่ว่า

“ในหมู่มนุษย์ ผู้ฝึกตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐ
สุด ผู้ฝึกตนดีแล้วจึงควรฝึกผู้อื่น” ยิ่งในสมัยปัจจุบันนี้ ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการทุกด้านเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ถ้าครูไม่ติดตามให้ทัน เพียงไม่นานก็จะกลายเป็นคนล้าหลังไม่ทันโลก

๔. วตฺตา เป็นผู้มีความสามารถในการพุด ในการเลือกใช้ถ้อยคำ ทำให้ผู้ฟังสนใจเกิดประโยชน์ มิใช่ฟังแล้วน่าเบื่อหน่าย ทำให้ไม่อยากศึกษาเล่าเรียนต่อไป อาชีพครูเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยการพุดเป็นเครื่องมือสำคัญ ยกเว้นครูบางประเภท เช่น ครูสอนคนใบ้ ซึ่งหันมาใช้มือแทนปาก ครูทุกคนจึงควรฝึกตนเองให้มีความสามารถในด้านนี้ ดังคำโบราณว่า

ฉลาดเหลือวาจาปรีชาฉาน
เป็นรากฐานทอดตนพันลำเค็ญ”

สุนทรภู่กวีเอกของไทยได้ประพันธ์ไว้ในนิราศภูเขาทองตอนหนึ่งว่า

“ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์
แม้้นพุดชั่วตัวตายทำลายมิตร

มีคนรักรสถ้อยอร่อยจิต
จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา”

ครูที่ดีจึงควรเป็นคนพุดดี มิใช่ดีแต่พุด หรือพุดเป็นน้ำท่วมทุ่ง หาสาระใดมิได้

๕. วณกษโม อดทนต่อคำพุดแสดงใจ เสียแต่ใจ หรือการล่วงเกินของผู้อื่น อันได้แก่ ผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมงาน และศิษย์ การทำร้ายกันด้วยคำพุดนี้ไม่ว่าผู้กระทำจะตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตามมิใช่ว่าจะเกิดผลทุกครั้งเสมอไป เพราะขึ้นอยู่กับผู้รับ หรือผู้ถูกทำร้าย เข้าทำนอง “ตบมือข้างเดียวย่อมไม่ดัง” กล่าวคือถ้าผู้รับยอมรับการถูกทำร้าย ผลร้ายก็จะเกิดขึ้นแก่จิตใจของผู้รับ เพราะจิตใจไปรับเอาสิ่งที่ชั่วร้ายเป็นโทษเข้า เสมือนยอมบรีโภคยาพิษก็ย่อมเกิดพิษแก่ร่างกาย แต่ถ้าเราปฏิเสธไม่ยอมรับสิ่งชั่วร้ายที่เขาพยายามยัดเยียดให้ สิ่งนั้นก็ย่อมตกเป็นของผู้ให้เอง เรื่องนี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสเปรียบเทียบต่อพราหมณ์คนหนึ่งว่า “ดูก่อน พราหมณ์ ถ้าตถาคตมิรับภัตตาหารซึ่งพราหมณ์นำมาถวายนี้แล้ว ภัตตาหารนี้จะตกเป็นของผู้ใด” ฉะนั้นฉันนั้น ผู้ใดก็ตามที่ไม่สามารถอดทนต่อคำพุดแสดงใจได้ ใจผู้นั้นเองย่อมเป็นทุกข์ ไม่อาจเป็นครูหรือกัลยาณมิตรที่ดีได้ มีคำเตือนสติเป็นกลอนง่าย ๆ ที่อาจนำมาใช้ป้องกันมิให้เกิดความรู้สึกต่อคำเสียดแทงแสดงใจ ว่าดังนี้ “ปิดหูซ้ายขวา ปิดตาสองข้าง ปิดปากเสียบ้าง จะนั่งนอนสบาย”

๖. คมภิธรณจ กถ กตุตา มีความสามารถในการสอน สามารถอธิบายเรื่องที่ยากให้เป็นเรื่องง่าย

เข้าใจได้ มิใช่ตรงกันข้ามคือทำให้เรื่องง่ายกลายเป็นยากเย็น ดังเช่นในสมัยเมื่อหลายสิบปีมาแล้ว ในขณะที่ยังมีมหาวิทยาลัยอยู่เพียงแห่งสองแห่งในประเทศไทย บรรดานิสิตนักศึกษาสมัยนั้นมักจะ “ทิ้ง” ในอัจฉริยภาพของผู้บรรยายซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียน เพราะสิ่งที่ท่านบรรยายนั้นส่วนใหญ่ไม่มีใครเข้าใจ นับว่าเป็นเรื่องดีที่ในปัจจุบันนี้คตินิยมในเรื่องนี้เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น ตามแนวพระพุทธรวจนะข้อนี้

แม้ว่าในปัจจุบันนี้วิทยาการทางด้านการศึกษาคงเจริญก้าวหน้าไปไกล มีการนำ “เครื่องช่วย” ต่าง ๆ มาใช้เพื่อเสริมประสิทธิภาพในการสอนของครูมากขึ้น เช่น โสตทัศนูปกรณ์ประเภท วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ตลอดจนคอมพิวเตอร์ แต่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นเพียงตัวประกอบเท่านั้น ตัวเอกก็ยังเป็น “ครู” อยู่ร่ำไป เพราะสิ่งเหล่านี้ยังต้องอาศัยมนุษย์ หรือ ครูที่มีความสามารถเป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้น ผลงานเหล่านี้ถึงแม้จะมีความวิจิตรพิศดารสักเพียงใด ก็ไม่สามารถใช้แทนครูได้โดยสมบูรณ์เพราะมนุษย์สามารถถ่ายทอด “ความรู้สึก” ไปสู่กันและกันได้ ดีกว่าเครื่องจักรกล และการเรียนรู้กันทราบกันดีแล้วว่าถ้าขาด “ความรู้สึก” แล้วก็ไม่น่าสนใจ หรือไม่เกิดประสิทธิผลมากเท่าที่ควร

๗. โน จญ ฐาเน นิยุตฺตเย ไม่ชักนำศิษย์

ครูอาวโสอ่านฉันทสวดติบรพจารย์ในพิธี
บายศรีสู่ขวัญนักศึกษาปีที่ ๔ ในวันครู

นักเรียนนั่งพับเพียบกลางห้องพิธีหน้าเครื่องสังเวย
และบายศรีก่อนเริ่มพิธีมอบครุสัทธ

ครูอาวุโสทักใบมะตูมให้นักศึกษา

ไปในทางเสื่อมเสีย เช่น สนับสนุนศิษย์ให้ติดในอบายมุข ครูต้องชี้แนะทางเดินที่ถูกต้องให้ศิษย์ เป็นพี่เลี้ยง เป็นพ่อแม่คนที่สองคอยสั่งสอนอบรมให้ศิษย์เป็นคนดี มีความคิดชอบ ความเห็นชอบ ถึงแม้ว่าครูจะมีได้เป็นครูผู้สอนวิชาศีลธรรมโดยตรง แต่การสั่งสอนชักจูงศิษย์ให้อยู่ในศีลในธรรม ให้ประพฤติปฏิบัติชอบนั้นเป็นหน้าที่ของครูดีทุกคน ไม่เกี่ยวกับวิชาที่สอน

ครูผู้ใดมีคุณสมบัติครบถ้วน ๗ ประการ ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็น “กัลยาณมิตร” ของศิษย์ ควรแก่การเคารพบูชาในฐานะ “ปูชนียบุคคล” เปรียบเทียบเสมอพ่อแม่คนที่สอง ครูดีเช่นนี้ ถือศิษย์เปรียบเสมือน “ลูก” ของตนเอง คนโบราณจึงเรียกศิษย์ว่า “ลูกศิษย์” เพราะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างลึกซึ้งแนบแน่นเหมือนลูกนั่นเอง

พิธีไหว้ครู

พิธีไหว้ครูเป็นพิธีกรรมที่ศิษย์จัดให้มีขึ้นเป็นประจำปีโดยมาชุมนุมพร้อมกันเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อครู ทั้งที่ล่วงลับไปแล้ว และที่ยังมีชีวิตอยู่ ตลอดจนเทพเจ้าซึ่งตามคตินิยมถือว่าเป็นครูบาอาจารย์ สามารถดลบรรดาลให้ศิษย์ที่เคารพบูชาประสบความสำเร็จผ่านพ้นอุปสรรคในวิชาชีพของตนไปได้ โดยเฉพาะศิลปินไทยจะถือว่าการไหว้ครู ศิลปินของตนเป็นพิธีที่สำคัญที่จะต้องกระทำทุกปี*

แม้ว่าการจัดพิธีไหว้ครูจะมีจุดประสงค์สำคัญอยู่ที่การแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อครูบา-

อาจารย์ แต่ยังมีจุดประสงค์สำคัญอื่น ๆ รวมอยู่ด้วย อีกหลายประการ ซึ่งหลวงประดิษฐไพเราะ** (ศร ศิลปบรรเลง) ได้กล่าวไว้ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นการประกันความยึดมั่นในความเคารพ จงรักภักดีต่อครู ได้ผลในการอบรมจรรยาอย่างมาก ศิษย์ที่ดีจะไม่กล้าทรยศต่อครู เข้าทำนอง “ศิษย์คิดล้างครู”

๒. เป็นการขอกฎโทษในระหว่างครูกับศิษย์ แม้ว่าจะมีข้อผิดพลาดหยาบผิดใจกัน ก็เป็นอันให้อภัยแก่กันและกันเมื่อศิษย์ผู้นั้นมาทำการเคารพครูในพิธีไหว้ครู

๓) เป็นการสมานความสามัคคีในระหว่างเพื่อนศิษย์ด้วยกัน เพราะเป็นโอกาสที่ศิษย์ทั้งหลายจะมาประชุมกันอย่างพร้อมเพรียง

๔) เป็นการปลูกความเชื่อมั่น ให้มีจิตใจเข้มแข็ง ยึดมั่นในภูมิความรู้ ความสามารถแห่งตน ตามวิชาการที่ได้รับจากครู ในโอกาสนี้ศิษย์มักจะแสดงความรู้ของตนต่อหน้าครูบาอาจารย์และเพื่อนศิษย์ เช่น ในพิธีไหว้ครูดนตรีจะมีการเล่นดนตรีที่ยากและซับซ้อนเพื่อแสดงภูมิรู้ และความสามารถของผู้เล่นสลับการบวงสรวงหลายเพลง

การไหว้ครูนี้โดยคตินิยมของไทย ถือว่าผู้ใดปฏิบัติจะเกิดสิริมงคลเกิดความสุขสบายใจมีความเจริญรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จในกิจการงานของตน เป็นที่นิยมนับถือของคนทั้งหลาย

* มนตรี ตราโมท “ดุริยเทพ” ใน คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ พิธีไหว้ครูดนตรีไทย สำนักนายกรัฐมนตรี ๒๕๒๔ หน้า ๑๑ - ๑๒.

** หลวงประดิษฐไพเราะ “การไหว้ครู” เรื่องเดิม หน้า ๗.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ* ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับผลดีที่เกิดขึ้นจากการไหว้ครูไว้อย่างน่าฟัง ดังนี้

“...การที่ผู้น้อยนำดอกไม้ธูปเทียนเป็นเครื่องสักการะมามอบให้ด้วยความเคารพ และครูก็รับไหว้ด้วยเมตตาานั้น เป็นภาพที่หาดูไม่ได้ในต่างแดน ยิ่งในยุโรปและอเมริกาด้วยแล้ว ภาพอย่างนี้จะไม่มีวันได้พบบนจอเลย ดอกไม้ธูปเทียนที่ศิษย์นำไปมอบให้ครูอาจารย์นั้นแหละครับ เป็นสิ่งที่จะปิดช่องว่างระหว่างครูกับศิษย์ได้ ศิษย์พยายามช่วยตัวเอง ยกตัวเองให้สูงขึ้น ครูโน้มตัวเองลงไปหา ก็จะไปพบกันที่กึ่งทาง ข้อนี้เป็นจุดปรีชาธรรมที่สอนไม่ให้เรามีทิฐิมานะเข้าหากัน ต่างคนต่างต้องช่วยตัวเอง และพยายามปรับตัวเข้าหากัน ครูก็ต้องสอนด้วยเมตตาศิษย์ก็ต้องฟังด้วยความเคารพ ถ้าหากมีปัญหาอะไรจะถามก็ต้องดูจังหวะและถามด้วยความเคารพ ไม่ใช่ด้วยจิตคิดจะใส่ภูมิครู”

เครื่องบูชาครูที่เป็นดอกไม้ ธูปเทียน จัดใส่พานอย่างสวยงามนั้น เป็นเครื่องบูชาที่นิยมกันมากในปัจจุบันตามโรงเรียนต่าง ๆ แม้กระทั่งมหาวิทยาลัยทั่วไป ซึ่งแตกต่างจากเครื่องบูชาครูในสมัยก่อนคือ ๓๐-๔๐ ปี มาแล้ว ในสมัยนั้นศิษย์มิได้นำพานดอกไม้ที่จัดอย่างสวยงามไปเป็นเครื่องสักการะครู แต่จะนำหญ้าแพรก ข้าวตอก และดอกมะเขือไปไหว้ครู ซึ่งมีความหมายมาก กล่าวคือ

หญ้าแพรกเป็นหญ้าที่ขึ้นอยู่ทั่วไป ไม่มีหนาม ไม่เป็นอันตรายต่อคนหรือสัตว์ แม้จะเหยียบย่ำไปบนหญ้าก็ทนทาน ไม่ตาย แม้เหยียบจน “แบนติดดิน” ก็ยังคงเจริญงอกงามอยู่ตามปกติ เปรียบ

เสมือนศิษย์ที่ไม่ถือโกรธครูที่ลงโทษตน แม้จะเขียนตี ดูว่า ก็ไม่โกรธตอบ ไม่อาฆาตพยาบาท การนำหญ้าแพรกไปสักการะครู คือการประกาศตนว่าศิษย์ยินดีที่จะยอมรับการลงโทษของครูโดยคุณ

ข้าวตอก คือข้าวคั่วที่ถูกความร้อนแล้วแตกออก คำว่า “แตกออก” ถ้าพูดเร็ว ๆ ก็กลายเป็น “ตอก” เช่นเดียวกันกับคำว่า “ทีเดียว” เมื่อพูดเร็ว ๆ ก็กลายเป็น “เทียว” * ข้าวตอกหรือข้าวที่แตกออกแล้วมีลักษณะสวยงาม และสามารถนำไปบริโภคได้ เปรียบเสมือนสติปัญญาของศิษย์ เมื่อได้รับการ “คั่ว” จากครูบาอาจารย์ก็จะ “แตกฉาน” มองเห็นทะเลลุ่มโปร่ง ไม่มีดมนอีกต่อไป

ดอกมะเขือ ในที่นี้หมายถึงมะเขือเปราะ ซึ่งมีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่ง คือ ออกแล้วติดลูกทุกดอก เปรียบเสมือนการศึกษาเล่าเรียนกับครู ย่อมส่งผลให้ศิษย์ศึกษาสำเร็จตามจุดประสงค์ทุกประการ จึงเกิดคำพังเพยว่า “ศิษย์มีครู” ซึ่งเป็นความภาคภูมิใจอย่างหนึ่งของคนไทยสมัยก่อน เพราะสมัยนั้นตำหรับตำรา หรือเทคโนโลยีทางการศึกษายังอยู่ในระดับต่ำ ศิษย์จะต้องฟังครูอย่างมาก ส่วนสมัยนี้ศิษย์ฟังครูน้อยลง แต่ฟังตนเองโดยอาศัยหนังสือ หรือสื่อการเรียนการสอนสมัยใหม่มากขึ้น

การไหว้ครูโดยนำ “หญ้าแพรก ข้าวตอก ดอกมะเขือ” เป็นเครื่องสักการะนั้น นิยมปฏิบัติกันในโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วประเทศในอดีต ๓๐-๔๐ ปีมาแล้วแต่การไหว้ครูในสายอาชีพ หรือวิชาต่าง ๆ นั้น มีความซับซ้อนและพิศดารมากยิ่งขึ้นไปอีก

* จ่านงค์ ทองประเสริฐ “การไหว้ครู” ใน เอกลักษณ์ไทย ๑ : ๕ (พฤษภาคม ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๐

* จ่านงค์ ทองประเสริฐ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑๑

ครูอานุโสกำลังทำพิธี "มอบครุสัทธิ"

ครูอาวโสคัับเทียนชัยเฉลิมขวัญด้วยใบพญ

ครูอาวโสกำลังทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ

โดยเฉพาะการไหว้ครูของศิลปินซึ่งจะมีพิธีกรรมทางไสยศาสตร์มาผสม เช่น การใช้คาถาอาคม การเซ่นสรวงสังเวศครูผู้ล่วงลับไปแล้ว และเทวดา อันมีพระอิศวร พระนารายณ์ พระวิฆณุกรรม คนธรรพ์ พระฤๅษี เป็นอาทิ ตลอดจนมีพิธีสำคัญพิธีหนึ่งคือ “การครอบ” ซึ่งครูจะกระทำให้แก่ศิษย์ที่ศึกษาวิทยาการนั้นจนเจนจบ ถึงระดับสูงหรือระดับที่สามารถออกไปฝึกสอนผู้อื่นได้ เป็นการมอบความไว้วางใจให้แก่ศิษย์ผู้นั้นก่อนที่จะอนุญาตให้ออกไปประกอบอาชีพโดยอาศัยศิลปวิทยาการที่ได้รับการประสิทธิประสาทจากครู ตัวอย่างการครอบครูดนตรี ศิษย์จะถือเครื่องดนตรีทุกชนิดที่เล่นได้เข้ามาหาครู ศิษย์กราบลง ๓ ครั้ง ครูว่าคาถาบูชาครูเทวดาให้ศิษย์ว่าตาม แล้วครูส่งเครื่องดนตรีเหล่านั้นให้แก่ศิษย์ พร้อมกับให้พรให้ศิษย์นั้นเจริญรุ่งเรือง เป็นครูผู้อื่นต่อไปได้** ส่วนศิลปินสาขาอื่นก็จะ “ครอบ” โดยอาศัยอุปกรณ์สำคัญในการประกอบอาชีพนั้น ๆ มอบหรือครอบให้ศิษย์ในพิธีกรรม เช่น โขน ก็ “ครอบ” ด้วยการสวมหัวโขนให้แก่ศิษย์ เป็นต้น

พิธีมอบครูสิทธิ

คำว่า “ครู” มีความหมายเช่นเดียวกับ “ครู” ดังนั้น คำว่า “ครูสิทธิ” จึงหมายความว่า “สิทธิในการเป็นครู” ซึ่งนักศึกษาครูที่ได้รับการฝึกอบรมและผ่านการฝึกสอนแล้ว ควรได้รับก่อนออกไปประกอบอาชีพครู การมอบสิทธิในการเป็นครูจึงเป็นหน้าที่ของสถาบันฝึกหัดครูที่จะจัดให้มีขึ้นทำนองเดียวกับการ “ครอบ” ถ้าสถาบันฝึกหัดครูประสงค์จะอนุรักษณ์มรดกทางวัฒนธรรมของไทยในเรื่องการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันครู

ซึ่งเป็นสถาบันสำคัญยิ่งของสังคมมาแต่โบราณ นอกจากนั้น การมอบครูสิทธิจะก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจแก่ศิษย์ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างศิษย์กับครู จึงควรจัดขึ้นในวันครู คือวันที่ ๑๖ มกราคม เพราะวันนี้เป็นวันสำคัญของผู้ประกอบอาชีพครู หรือเป็นวันแห่งอาชีพ ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ คือ เหตุผลที่คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร จัดให้มีพิธีมอบครูสิทธิขึ้น ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๒ โดยปรับปรุงจากพิธีครอบครูดนตรี ภายหลังพิธีมีการประเมินผลความคิดเห็นของนักศึกษาปรากฏว่า เป็นที่พอใจของนักศึกษาเกือบทั้งหมดทางคณะฯ จึงได้จัดให้มีพิธีมอบครูสิทธิในวันที่ ๑๖ มกราคม ของทุกปีตั้งแต่นั้น

พิธีมอบครูสิทธิจัดขึ้นในตอนเช้า ใช้เวลาประมาณ ๒ ชั่วโมง ติดตามด้วยพิธีสงฆ์ตามประเพณีนิยม โดยนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อนักศึกษามาพร้อมกันโดยนั่งพับเพียบกลางห้องโถง ล้อมรอบด้วยบรรดาคณาจารย์เรียบร้อยแล้ว ประธานในพิธีให้อวาทแล้วจตุรปูเทียนบูชาพระรัตนตรัย จากนั้นพิธีกรนำสวดบูชาพระรัตนตรัย และนำอ่านบทสดุดีบูรพาจารย์ จบแล้วครูอาวุโสท่านหนึ่งทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้อวาทแก่นักศึกษา คณาจารย์เวียนเทียนชัยเฉลิมขวัญทักษิณาวัตร ครบ ๓ รอบ เป็นอันจบพิธีบายศรี

ต่อไปเป็นการมอบครูสิทธิ นักศึกษาทยอยกันกราบพระพุทธรูปในพิธีแล้วไปรับการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ จากครูอาวุโสคนที่ ๑ รับการเจิมหน้าด้วยกระแจะจากครูอาวุโสคนที่ ๒ รับการสวม

** หลวงประดิษฐไพเราะ “การไหว้ครู” เรื่องเดิม หน้า ๕

มงคลที่ศีรษะจากครุอาวุโสคนที่ ๓ รับใบมะตูมมาตัด
หูขวาจากครุอาวุโสคนที่ ๔ และรับมอบ* หนังสือ
“จินตามณี” จากครุอาวุโสคนสุดท้าย แล้วรับของที่
ระลึกจากประธานในพิธี เมื่อครบทุกคนแล้วจึงพร้อม
กันอ่านคำปฏิญาณตนว่าจะใช้ศิลปวิทยาที่ได้รับ
ประสิทธิ์ประสาทไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ต่อ
ประเทศชาติ และเป็นครูที่ดีของศิษย์ ตลอดจนอุทิศ
ตนเพื่อส่วนรวม เกิดทุนเกียรติคุณแห่งหมู่คณะและ
วิชาชีพครูจนกว่าชีวิตจะหาไม่

ในบรรดาสິงต่าง ๆ ที่ครุอาวุโสทั้ง ๕ คน
มอบให้แก่ศิษย์ในพิธีนั้น มีสิ่งหนึ่งน่าสนใจ คือ

“ กรอบหน้าคทาจักร
ธงชายอุสุภราช-

คือ กรอบหน้า (หญ้าแพรกหรือสายสิญจน์), คทา
(ตระบองเพชร), จักร, สังข์, ธงชาย, วัวอุสุภราช
(มูลโคหรือแบ่งกระจะ), อังกฤษ (ขอช้างหรือใบ
มะตูม), และหมอน้ำมันต์ ส่วนความเป็นมาโดยย่อ
ของใบมะตูม มีดังตำนานต่อไปนี้

สมัยหนึ่งมีช้างชื่อ เอกทันต์ ดุร้าย มีฤทธิ์มาก
เที่ยวเบียดเบียนทวดาและมนุษย์ พระอิศวรผู้เป็นเจ้า
จึงให้พระนารายณ์ไปปราบ พระนารายณ์ติดตาม
ช้างเอกทันต์มาถึงทุ่งกว้างก็ได้ทรงบ่วงบาศก็คล้อง
ช้างสำเร็จ แต่ไม่มีต้นไม้จะผูกช้างเพราะเป็นกลาง
ทุ่งกว้าง จึงทรงปักตรีศูลลงกับพื้น แล้วทรงสั่ง
ให้กลายเป็นต้นไม้ใหญ่ คือต้นมะตูมใหญ่ ทรงผูก
ช้างไว้แล้วทรงทรมานให้หายพยศ จึงทรงหักเอากิ่ง

ใบมะตูม เพราะไม่ปรากฏความหมายชัดเจนต่อคน
ทั่วไปเหมือนสิ่งอื่น ๆ อีก ๔ อย่าง ว่าเป็นมงคล
ในแง่ใด อย่างไรก็ดี ใบมะตูมนั้น แม้บัดนี้คนก็ยังนิยม
นำมาตัดหูเพื่อเป็นสิริมงคลเป็นประเพณีนิยม
ตลอดมา ที่เห็นกันบ่อยครั้ง คือ เมื่อเอกอัครราชทูต
ไทยจะไปรับหน้าที่ในต่างประเทศก่อนเดินทางก็จะ
ไปกราบบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัว ในโอกาสนั้นพระองค์ท่านจะตัดใบมะตูมให้ที่หู
ทุกครั้งไป เหตุที่นิยมใช้ใบมะตูมเพราะใบมะตูมเป็น
สิ่งอันเป็นมงคลประการหนึ่งในบรรดาสິงที่เป็นมงคล
ทั้ง ๘ ประการ หรือ “อัฐภูมิมงคล”** ดังฉันท์
ที่ประพันธ์ไว้ว่า

วรทักษิณาสังข
กุศกุ่มภวาริ ฯ”

มะตูมที่มีหนามแหลม มาทำเป็นขอช้างบังคับ
ช้างเอกทันต์นำไปถวายพระอิศวร ๆ ทรงโสมนัสมาก
จึงรับสั่งให้นับเนื่องเอาขอช้างนี้เป็นสิริมงคล
ประการหนึ่ง เพราะเคยเป็นเทพศาสตราวุธของ
พระนารายณ์ ภายหลังพระนารายณ์จึงถวายขอช้างนั้น
ให้พระพิศมเนศวร

เพราะเหตุที่ขอช้างนี้ เดิมมีมูลกำเนิดมาจาก
กิ่งมะตูม คนทั้งหลายจึงนิยมใช้ใบมะตูมเป็นเครื่อง
มงคลแทนขอช้าง เมื่อจะมีการประกอบพิธีมงคล
เช่น จะทำน้ำพระพุทธรณ์ ก็มักจะใส่ใบมะตูมลง
ไปในน้ำมันต์นั้น และเมื่อรดน้ำมันต์แล้วก็นิยมเอาใบ
มะตูมมาตัดหูเป็นสิริมงคลกลายเป็นประเพณีสืบต่อ
กันมาจนทุกวันนี้

** ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้มาจากหนังสืออนุสรณ์ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายธวัช รัตนนานันท์
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๒๒

